

Lauri Heikkilä

NÄIN KOIMME KANSANRINTAMAN

Puoluepoliitikkojen muistelmateosten kerronta vuoden 1966
hallitusratkaisuun johtaneista tekijöistä

Yhteiskuntatieteiden tiedekunta

Historian pro gradu-tutkielma

Marraskuu 2019

TIIVISTELMÄ

Heikkilä, Lauri: Näin koimme kansanrintaman – Puoluepoliitikkojen muistelmateosten kerronta vuoden 1966 hallitusratkaisuun johtaneista tekijöistä

Pro gradu-tutkielma

Tampereen yliopisto

Historian tutkinto-ohjelma

Marraskuu 2019

Tässä pro gradu-tutkielmassa tutkitaan poliitikkojen muistelmia ja niiden kautta muodostuvaa kuvaa vuoden 1966 hallitusratkaisuun johtaneista tekijöistä. Painopiste on puolueissa toimineissa poliitikoissa, joilla on takanaan merkittävä ura hallituksen tai eduskunnan tehtävissä tai puolueiden johtopaikoilla. Muistelmien perusteella luotua kuvaa tarkastellaan muistelmakäsitteen kautta ja poliittisia- sekä valtadiskursseja kriittisen diskurssianalyysin periaatteita noudattaen.

Muistelmassa tarjottu poliittinen selitys on usein monisyisempi ja itsereflektioivampi kuin ajanjohtaiset poliittiset selitykset, mutta poliittinen painolasti ja poliittinen selitystarve kuultaa muistelmistakin läpi. Poliitikot jatkavat jo aktiiviurallaan alkanutta diskurssia pyrkien varmistamaan poliittisen perintönsä säilymisen, mutta he tavoittelevat myös tulkintun historian omistajuutta kokemistaan asioista, ettei heidän tulkintansa jäisi unohduksiin ja etteivät muut tulkinnat ota sitä tilaa, jonka kokijat kokevat kuuluvan heille itselleen.

Tarkasteltavat muistelmateokset ovat SDP:n Rafael Paasion *Kun aika on kypsä* (1980, toim. Heikki Kymäläinen), Keskustapuolueen Johannes Virolaisen teokset *Pääministerinä Suomessa* (1969), *Vallankäyttö Kekkonen kaudella* (1986), *Polun varrelta* (1993), *Kolmas elämä* (1998, Kyllikki Virolaisen kanssa) sekä *Valtioneuvos muistelee* (2000). SKDL:n Ele Aleniuksen teos *Salatut tiet* on vuodelta 1995. SKDL:n ja SKP:n Aarne Saariselta ilmestyi kaksi muistelmateosta, *Suomalaisen kommunistin kokemuksia* (1984) ja *Kivimies* (1995, toim. Pentti Peltoniemi). Myös SMP:n Veikko Vennamo kirjoitti kahdet muistelmia, *Kulissien takaa* (1987) ja *Kekkonen-diktatuurin vankina* (1989). Muut käsiteltävät muistelmateokset ovat keskustan Ahti Karjalaisen *Presidentin ministeri* (1989, toim. Jukka Tarkka), SDP:n Mauno Koiviston *Liikkeen suunta* (1997), SDP:n Väinö Leskisen aikalaisteos *Asevelisocialismista kansanrintamaan* (1967), kokoomuksen Tuure Junnilan *Toisinajatteleva Kekkonen tasavallassa* (1980), kokoomuksen Jussi Saukkosen *Vastuun sukupolvi* (1973) sekä TPSL:n ja SDP:n Emil Skogin *Veljet vastakkain* (1974).

Muistelmien eivät ole yhteismitallisia jo laajan aikaskaalan takia. Väinö Leskisen teos on jo vuodelta 1967, Johannes Virolaisen viimeinen teos on vuodelta 2000. Kuitenkin poliittisten diskurssien hakeminen pitkältikin aikajänteeltä toimii, sillä kaikilla on samankaltaisia intressejä ajankohdan poliittisten ratkaisujen selittämiseen siitä lähtökohdasta, miten he hakevat oikeutusta toimilleen tarkasteltavana ajankohtana. Ristiriitoja aiemman toiminnan ja myöhemmän selityksen välillä pyritään myös välttämään.

Fenomenologis-hermeneuttisen perinteen mukaisesti tarkoitus on antaa laaja ääni kullekin muistelijalle ja jättää tutkijan rooli johtopäätösten tekijäksi ja tulkintojen yhteen kokoajaksi. Monipuolinen poliittinen diskurssi ja sen esille tuominen palvelee monipuolista historiantulkintaa, onhan ihmisten kokemassa historiassa aina kyse monitulkintaisuudesta. Poliitikkojen narratiivit ja diskurssit lopulta yhtenevät enemmän kuin eriyvät tässä tutkielmassa. Painotukset eri asioissa vaihtelevat, mikä kertoo kokemusmaailman monipuolisuudesta ja roolien eriyvyydestä. Kaiken kaikkiaan tutkimalla monia muistelmia, jotka käsittelevät samoja asioita, syntyy monipuolinen kuva poliittisten intressien monipuolisuudesta ja siitä, miten poliittinen tulkinta on muita historiantulkintoja moniulotteisempaa, ja myös kiistellympää.

Vuoden 1966 hallitusratkaisu syntyi puoluekentän muutosten pohjalta. Valtapolitiikka rakentui luottamuksen saavuttamisen pohjalle. Ulkopoliittinen hyväksyttävyyden Neuvostoliiton suuntaan ja sitä kautta presidentti Urho Kekkonen suosio oli tärkeä tekijä sille, että luottamus johonkin puolueeseen syntyi. Sisäpoliittinen luottamus oli puolestaan kysymys puolueiden ja näiden äänestäjäryhmien kesken. Ulkopoliittisesti luotettaviksi katsottiin ennen vuotta 1966 lähinnä Maalaisliitto-Keskustapuolue ja SKDL, kun taas kokoomuksella ja SDP:lla tätä luottamusta oli vähemmän. Sisäpoliittisesti epäluotettavana pidettiin lähinnä SKDL:a, mutta poliittiset intressiristiriidat söivät luottamusta myös esimerkiksi kokoomuksen ja vasemmistoryhmien sekä SDP:n ja keskustan välillä. Vuonna 1966 SKDL alkoi nauttia riittävää sisäpoliittista luottamusta, kun taas SDP alkoi nauttia ulkopoliittista luottamusta ja hallitusratkaisu syntyi. Tämä tulkinta tulee selvästi ilmi jokaisesta muistelmateoksesta.

Avainsanat: Poliitiikka, poliittinen historia, muistitieto, muistelmien, 1960-luku, kansanrintama, Paasion hallitus, Kekkonen aika, Neuvostoliitto, puolueet, puoluepolitiikka

Tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu Turnitin OriginalityCheck –ohjelmalla.

SISÄLLYS

1. Johdanto: Poliittinen muisti – Hallitusratkaisu 1966 muistelmateosten valossa	1
1.1. Aineisto, rajaus ja tutkimuskysymys – avainpoliitikot, heidän teoksensa, roolinsa ja näkemyksensä	4
1.2. Katsaus muistelmien käyttöön lähteinä – miten tutkijat ovat käyttäneet muistelmia	8
1.3. Muistelu muististrategiana ja historiakuvan kehittäjänä	10
1.4. Elämän narratointi	12
1.5. Itse kirjoitettu tulkinta – muistelmat, omaelämäkerrat, autobiografia	14
1.6. Fenomenologis-hermeneuttinen tutkimus – ymmärtävä ote tulkintojen päälinjana	16
1.7. Diskurssianalyysi	19
1.8. Mitä on politiikka ja miten muistella sitä? – muisteluajankohdat, poliittiset dialektiset vastinparit ja poliitikot taustaryhmiensä eliittinä	21
2. Presidentin ja Neuvostoliiton vaikutusvallan alla	26
2.1. Presidenttivetosta politiikkaa – Urho Kekkosen valta-asema	27
2.2. Luottamuksen ja itsenäisen päätäntävällän diskurssi – muistelmien näkemykset Suomen kansainvälisestä asemasta ja suhteesta Neuvostoliittoon	33
2.3. Leskisen kääntymys	39
3. Puolueiden murrokset 1960-luvun mittaan	45
3.1. SDP Rafael Paasion johtamana pari piirua vasemmalle	50
3.2. Johannes Virolainen pääministerinä ja Maalaisliiton nimenmuutoksen ajurina	57
3.3. Kokoomus murroksessa	62
3.4. SKP:n ja SKDL:n maltillistuminen avasi hallitusovet laitasemmistolle	66
4. Poliitiikan muutokset ja poliittinen tilanne eduskuntavaalivuonna 1966	75
4.1. Ensimmäiset televisiovaalit	76
4.2. Oppositio voitti, hallitus hävisi – päättynyt eduskuntakausi vaalituloksen vaikuttimena	78
4.3. Vennamo tekee näkyvän kampanjan ja palaa eduskuntaan	83
4.4. Uusiin voimasuhteisiin – eduskuntavaalikampanjat ja vaalitulos	87
5. Kohti kansanrintamaa – vasemmistoenemmistöinen eduskunta tuottaa keskustavasemmistolaisen hallituksen	92
5.1. Kolmen suuren ja TPSL:n kansanrintama	97
6. Vanhan valtopoliitiikan muistelu – johtopäätökset	101
Lähteet ja kirjallisuus	106

1. Johdanto: Poliittinen muisti – Hallitusratkaisu 1966 muistelmateosten valossa

”Presidentti Kekkonen on kerran todennut, että jos keskustelujen ja neuvottelujen määrällä mitattaisiin maan demokraattisuutta, Suomi olisi maailman demokraattisin maa. Tämä on oikeaan osunut arvio. Me käytämme paljon aikaa selvittelyihin ja sovitteluihin. Mistään suuremmasta tai ylevämmästä demokratia-ajattelusta ei silti liene kysymys, me olemme vain perin epäluuloisia toistemme pyrkimyksiä kohtaan. Tämä ei ole vain politiikassa näkyvä ilmiö, vaan sitä tapaa kaikenlaisesta seuratoiminnasta.”¹

-Rafael Paasio 1980

Demokraattinen yhteiskunta toimii sopimisen ja keskustelun kautta. Silloin kun demokraattisessa puoluejärjestelmässä on useita puolueita ja tarkoitus muodostaa enemmistöhallitus, nimenomaan ”keskustelujen ja neuvottelujen määrällä” varmistetaan poliittinen toimintakyky ja yhteiset tavoitteet. Poliittisen hallituksen muodostamista tutkiessa onkin tarkasteltava osaltaan sitä, mistä on keskusteltu ja neuvoteltu, mutta myös siitä, mistä ei ole keskusteltu tai neuvoteltu.

Keväällä vuonna 2019, tämän tutkielman kirjoitusvuotena, Suomeen muodostettiin ensimmäinen kansanrintamahallitus melkein kolmeenkymmeneenseitsemään vuoteen. Kansanrintama on nimityksenä osin kiistelty, mutta myös vakiintunut ja termillä on vahvat perinteet, myös tutkimuksessa.² Nykyistä SDP-johtoista Antti Rinteen hallitusta kutsutaan useammin tosin punamullaksi tai uudeksi punamullaksi. Kansanrintamina tunnetut hallitukset olivat yleinen ratkaisu 1960-luvun jälkipuoliskolta 1980-luvun alkuvuosiin asti, mutta tämän jälkeen on muodostettu toisenlaisia koalitioita. Kansanrintamalla Suomessa on tarkoitettu koko vasemmiston ja Maalaisliiton / Keskustapuolueen / Suomen Keskustan yhteisiä hallituksia, jollainen Rinteenkin hallitus on. Vasemmistopuolueet näissä hallituksissa ovat olleet 1900-luvulla Suomen Sosialidemokraattinen Puolue (SDP), Suomen Kansan Demokraattinen Liitto (SKDL), sisältäen myös Suomen Kommunistisen Puolueen) ja Työväen ja Pienviljelijäin Sosialidemokraattinen Liitto (TPSL). TPSL ja SKDL ovat lakanneet olemasta, mutta SKDL:n perinnettä jatkaa Vasemmistoliitto. Rinteen hallituksen kolmanneksi suurin puolue vihreät luetaan joskus vasemmiston kylkeen, mutta vasemmistolaisesta puolueesta ei ehkä voi puhua, vihreiden asettuessa enemmän uudenlaisille politiikan akseleille.

1 Kymäläinen (toim.) & Paasio 1980, 232.

2 Ks. esim. Leppänen 1999, 90-99. Alun perin front populaire-termi, josta kansanrintama-nimitys on suomennettu, on tarkoittanut Euroopassa keskustaryhmien ja vasemmiston muodostamia hallitus- ynnä muita koalitioita, jotka 1930-luvulla toimivat äärioikeistolaisuutta tai äärinationalismia vastaan.

Vuosien 1966 ja 2019 hallitusratkaisuille on paljon yhteistä. Molempina vuosina SDP nousi eduskunnan suurimmaksi puolueeksi ja kakkospuolue, tappion kärsinyt keskusta lähti hallitukseen hieman vastahankaisesti, mutta sai paljon tavoitteitaan hallitusohjelmaan läpi. Vaaleissa hävinneen keskustan mukaantuloa on molemmilla kerroilla myös perusteltu sillä, ettei eduskunnan oikeistoa / konservatiiveja nähty hyväksi ottaa hallitukseen.

Vuoden 2019 hallitusratkaisu on vielä päivänpolitiikkaa ja politiikantutkimuksen kohde, mutta vuoden 1966 hallitusratkaisu on poliittista historiaa ja historiatieteen kohde. Hallitusratkaisuun tuolloin osallistuneet poliitikot ovat myöhempinä vuosikymmeninä myös ehtineet kirjoittaa muistelmiinsa, miten jälkepäin muistavat tai kokevat vuoden 1966 poliittisen tilanteen ja hallituksen muodostumiseen johtaneet syyt. Hallituksen muodosti vuoden 1966 eduskuntavaalien jälkeen SDP:n puheenjohtaja Rafael Paasio (1903–1980). SDP:n lisäksi hallitukseen tulivat Keskustapuolue, SKDL/SKP ja TPSL. Opposition jäivät kokoomus, SPP/SMP, RKP ja LKP.³

Tämän tutkielman tarkoituksena on hakea ajankohdan avainasemassa olleiden poliitikkojen muistelmista sekä yhteneviä että eriäviä diskursseja vuoden 1966 hallitusratkaisuun johtaneista syistä. Päälähteenä ovat muistelmateokset ja sitä kautta kysymyksenasettelussa korostuu kirjoitetun muistelun merkitys poliittisten diskurssien ja narratoinnin ilmenemismuotona. Metodi yhdistelee diskurssianalyysia ja fenomenologis-hermeneuttista lähestymistapaa muistelmien käsittelyssä. Narratiivin ja muistelun teoria ovat myös tukena. Valtapolitiikan diskurssit ja vallan käsite ovat myös osa tämän tutkielman käsittelemiä asioita sikäli, miten valtasuhteet muodostettiin 1966, mutta tiedostaen myös, että muistelu on muistelijan oma pyrkimys olla auktoriteetti siinä, mitä hänen toimistaan muistetaan. Sikäli muistelu on vallankäyttöä historian omistajuudesta ja kokijalla on siinä tietynlainen luontainen oikeutus omaan näkemykseensä.

Tutkielma etenee ajankuvan ja poliittisten olojen tarkastelun kautta politiikan muutoksen tarkasteluun. Rakennemuutos ja ulkopoliitiikan lainalaisuudet ovat oleellisin osa ajankuvaa ja etenkin ulkopoliitiikan merkitystä tarkastelen myös muistelmien perusteella. Poliitiikan muutokset ennen vuoden 1966 eduskuntavaaleja käsitelen erikseen kunkin puolueen muutosten suhteen ja vuoden 1966 kohdalla vaalien ja hallituksen muodostamisen näkökulmasta.

3 Käytän koko tutkielman ajan kirjainlyhenteitä puolueista, jotka tunnetaan ensisijaisesti nimensä lyhenteestä. SDP on Suomen Sosialidemokraattinen Puolue, SKDL on Suomen Kansan Demokraattinen Liitto ja SKP Suomen Kommunistinen Puolue (joka oli myös SKDL:n jäsenjärjestö), TPSL Työväen ja Pienviljelijäin Sosialidemokraattinen Liitto, SPP Suomen Pientalonpoikien Puolue, joka vaihtoi vuoden 1966 aikana nimensä SMP:ksi eli Suomen Maaseudun Puolueeksi. RKP on Suomen ruotsalainen kansanpuolue ja LKP Liberaalinen Kansanpuolue. Yleisesti tunnetut epäviralliset nimitykset kokoomus ja keskusta tarkoittavat Kansallista Kokoomusta ja Keskustapuoluetta (nykyään Suomen Keskusta).

Vuoden 1966 eduskuntavaalit ja hallitusratkaisu ovat mielenkiintoinen vaihe Suomen poliittisessa historiassa lukuisten merkittävien politiikan muutosten takia. Poliittinen muutos lähti käyntiin jo vuosia aiemmin, mutta kulminoitui vuoden 1966 hallitusratkaisuun. Kehitys vuodesta 1966 eteenpäin taas on osoittanut jälkeensä, miten paljon uusi poliittinen todellisuus vaikutti.

Henkilöt olen valinnut siten, miten he liittyvät tähän muutoksen diskurssiin. Tarkoituksena on tarkastella nimenomaan puoluepoliittisten henkilöiden rooleja ja näkemyksiä, siksi esimerkiksi presidentti Kekkonen muistelu en käytä lähteenä. Kyse on nimenomaan puoluepoliittisten muutosten käsittelystä ja siitä johtuneesta politiikasta sekä muistelmien narratiiveista. Merkittävässä rooleissa muistelmien kautta syntyvässä diskurssissa voidaan nähdä SDP:n Rafael Paasio, Väinö Leskinen ja Mauno Koivisto, keskustan Johannes Virolainen ja Ahti Karjalainen, SKDL:n Ele Alenius ja Aarne Saarinen (Saarinen myös SKP:n jäsen), kokoomuksen Jussi Saukkonen ja Tuure Junnila, SMP:n Veikko Vennamo ja TPSL:n Emil Skog. Muistelmien ollessa tämän tutkielman pääfokus olen jättänyt pois merkittävistä henkilöistä kokoomuksen Juha Rihtniemen ja TPSL:n Aarre Simosen, joilta ei ilmestynyt muistelmia. Henkilöistä ja heidän teoksistaan lisää luvussa 1.1.

Käytän termiä *poliittinen muisteluteos* muistelu-termin rinnalla ja rinnastettavana käsitteenä, sillä kaikki teokset, joista kokonaiskuva on järkevää luoda, eivät ole yhteismitallisia muistelu-käsitteen piirissä. Kirjoitettua muistelua voi olla ilman, että teos on automaattisesti muistelu-teos.

Media-ajan poliitikoilla on ollut ainakin periaatteessa käytössään enemmän kirjoitettua materiaalia moniin muihin muistelmien kirjoittajiin verrattuna. 1960-luvulla hallitseva media oli lehdistö ja median tehtävä politiikkaa uutisoivana välineenä auttoi sekä poliitikkoja että kansalaisia ympäri maan luomaan käsityksiä politiikasta ja myös viestimään siitä, samoin kuin käymään poliittista debattia. Puoluelehdistökin oli ajankohtana voimissaan. Poliitikkojen toimet ovat olleet vahvasti lehdissä esillä, joten aikalaismateriaali käsiteltävistä ajankohdista on laajaa. Samoin kirjeenvaihto, muistiinpanot, puheet, kalenterit ynnä muut ovat auttaneet muistelmien tekijöitä teostensa laatimisessa. Jos materiaalina olisi ollut pelkkä muistaminen, teoksilta ei välttämättä voisi odottaa niin paljon kuin teoksilta, jotka on ainakin periaatteessa mahdollista arvioida hyvinkin tarkasti. On helpompi katsoa myös, mitä poliitikot sanovat ja eivät sano muistelmissaan kuin jos muistelijana olisi joku, jonka työurasta tai muista toimista ei ole jäänyt paljonkaan kirjoitettua tai muuta materiaalia. Poliitiikka on myös tieteellisesti laajalti tutkittua ja dokumentoitua ihmisten yhteiselämän muotoa.

Poliitikkojen muistelmilta voi siis odottaa ainakin tiettyä tarkkuutta ja totuudellisuutta. Tätä voi odottaa ainakin sellaisissa yhteiskunnissa, joissa poliittinen mielipiteenmuodostus on suhteellisen vapaata ja monipuoluejärjestelmä varmistaa sen, ettei mikään tietty poliittinen tulkinta ole hegemonia-asemassa. 1960-luvun Suomen suhteen tämän oletuksen voi tehdä, vaikka vallinnutta poliittista ilmapiiriä onkin välillä väitetty painostavaksi. Etenkin siksi, että puolueiden hallitustien koettiin avautuvan vain presidentti Urho Kekkosen ja naapurisuurvalta Neuvostoliiton hyväksynnällä. Silti poliittiset näkemykset kilpailivat suhteellisen vapaasti. Etenkin sisäpoliittiset kysymykset olivat debatille avoimia, vaikka ulkopoliitikassa liikkumatilaa saattoikin olla vähemmän.

Objektiivisuutta omiakin tekoja kohtaan tuo ajallinen etäisyys. Muistelun ote on saattanut olla itsekriittisempi vuosia tai vuosikymmeniä tapahtuneen jälkeen, kun muistellun ajankohdan poliittiset realiteetit ja tavoitteet ovat menettäneet ajankohtaista merkitystään. Se ei kuitenkaan tarkoita, etteikö menneellä olisi merkitystä vuosien jälkeenkin. Etenkin menneen ajan politiikasta ja sen tulkinnoista haetaan poliittisia merkityksiä myös myöhemmin tehtävän politiikan perusteluun.

1.1. Aineisto, rajaus ja tutkimuskysymys – avainpoliitikot, heidän teoksensa, roolinsa ja näkemyksensä

Avainasemassa ovat puolueiden puheenjohtajat sekä puolueiden muut vaikutusvaltaiset henkilöt ja pitkäaikaiset ministerit. He ovat osaltaan tehneet politiikkaa puolueissa, mutta ovat puolueiden lisäksi olleet erityisen merkittäviä valtakunnan ja poliittisen järjestelmän tasolla. Pitkä ura valtakunnantason poliittisissa tehtävissä luo myös erilaista perspektiiviä politiikan muisteluun, kuin esimerkiksi yhteen tai kahteen kauteen jäänyt eduskuntaura. Kaikilla tässä tutkielmassa tarkasteltavilla poliitikoilla on ennen teostensa kirjoittamista ollut takanaan vähintään muutaman vuosikymmenen ura keskeisissä valtakunnan- ja puoluepolitiikan tehtävissä.

Tutkimuskysymys antaa tilaa poliitikkojen itse esittämille tulkinnoille. Fenomenologis-hermeneuttisen menetelmän mukaisesti pyrin tarkastelemaan kutakin tekstiä niiden omista lähtökohdista ja tämän jälkeen vertailen niiden välille muodostuvia diskursseja. Vertailen sitä, mitä poliitikot nostavat esiin vuoden 1966 hallitusratkaisuun liittyen ja mitä mainitsevat ja jättävät mainitsematta. Kukin muistelmateksti on osaltaan itsenäinen narratiivi, jota on järkevää tarkastella ymmärtävästi sen ja poliitikkojen itse kertomien asioiden pohjalta. Tämän jälkeen vertailen muistelmien välille muodostuvaa diskurssia. Kriittinen poliittinen diskurssianalyysi ottaa huomioon sen, mitä ovat ne yhteiskunnalliset tekijät, jotka vaikuttavat kunkin narratiivin muodostumiseen.

Muistelmissa menneen ajan politiikkaa on tarkasteltu etäisyyden takaa, joten voi olettaa, että etäisyys muisteltavan ajankohdan poliittisiin intresseihin lieventää kovimpia poliittisia intressejä. Poliitikot ovat myös saattaneet odottaa kritiikkiä joistain esittämistään tulkintoista ja varautuneet siihen, tai jättäneet tekemättä joitain tulkintoja aroista aiheista.

Yksien asioiden tai kokonaisuuksien irrottaminen kunkin muistelman kokonaisnarratiivista osaksi yhden suppeamman kokonaisuuden tai jakson tarkastelua rikkoo toki muistelmien kokonaisuudet, mutta oleellista onkin hakea muistelmien diskursseja vuoden 1966 hallitusratkaisun osalta. Kriittisen diskurssianalyysin periaatteiden mukaisesti tarkastelu keskittyy osaltaan vallan ja valtasuhteiden tai pyrkimysten niiden muutokseen tarkasteluun. Kirjoitettu kieli on diskurssianalysoijan kiinnostuksen kohde, mutta ensisijaisesti sen suhteen, millaisia tarkoituksellisia tai tahattomia viestejä kielen avulla välitetään. Yksittäisten lauseiden ja sanojen sijasta oleellista on tarkastella asioita ja tarkoituksia, joita kirjoittajat muistelmillaan välittävät. Vallan diskurssit näkyvät parhaiten kokonaisuuksista.

Muistelmien valikoiman olen koonnut kokonaisuudessaan edustavuuden, tunnettuuden ja merkityksen perusteella. SDP:sta puheenjohtaja Paasion lisäksi tarkastelen valtiovarainministeriksi nousseen Mauno Koiviston (1923–2017) ja ulkopoliittisella ”kääntymyksellään” puolueen hallituskelpoisuutta taanneen Väinö Leskisen (1917–1972) teokset.

Keskustapuolueesta tarkastelen puheenjohtaja Johannes Virolaisen (1914–2000) teoksia. Virolainen oli myös päätyneellä eduskuntakaudella pääministeri ennen Paasiota. Toinen keskustalainen valintani on lukuisten hallitusten ulkoministeri, niin sanotun K-linjan näkyvimpiin edustajiin ja presidentti Kekkonen sisäpiiriin kuulunut Ahti Karjalainen (1923–1990).

SKDL:sta käsittelen toiseksi valtiovarainministeriksi ja vuonna 1967 puolueen puheenjohtajaksi nousseen pääsihteerin, ei-kommunisti Ele Aleniuksen (s. 1925) muistelmia. SKDL:n jäsenpuolue SKP:n puheenjohtaja Aarne Saarinen (1913–2004) on toinen käsittelemäni SKDL-poliitikko.

TPSL:n merkkipoliitikoista Aarre Simonen (1913–1977) ei kirjoittanut muistelmia. Emil Skog (1897–1981) sen sijaan kirjoitti, ja vaikka hän palasikin vanhaan puolueeseensa SDP:een jo ennen vuoden 1966 vaaleja, otan tarvittaessa häneltä näkemyksiä oleellisiin kohtiin.

Oppositio puolueiden suhteen valintaa pitää perustella hieman tarkemmin, sillä oppositiolla ei ollut yhteistä ohjelmaa tai tavoitteita, niin kuin hallituksella, vaan pikemminkin koko joukko hyvin

erilaisia poliittisia intressejä. Muistelmien valinnan kautta kuitekin tarkentuu kolme sopivaa oppositiopoliitikkoa, joilla kullakin oli hyvin erilaiset roolit, mutta suuri merkitys poliittisessa diskurssissa. Kauden oppositiopoliitikoista kenties näkyvimmäksi nousi monen vaalikauden ajaksi SMP:n puheenjohtaja ja perustaja Veikko Vennamo (1913–1997). Toinen oppositiopuolue, jonka poliitikkojen muistelmia käsittelen, on Kansallinen Kokoomus. Kokoomuksen presidentti Kekkonen vastustanutta oikeistokonservatiivista linjaa edusti vahvasti pitkään lukuisia poliittisia teoksiakin kirjoittanut Tuure Junnila (1910–1999). Vuonna 1965 puheenjohtajana aloittanut maltillisempaa linjaa edustanut ja puolueuudistuksia aloittanut Juha Rihtniemi (1927–1971) ei varhaisen kuolemansa takia ehtinyt kirjoittaa muistelmia, mutta edellinen puheenjohtaja, Virolaisen hallituksen opetusministeri Jussi Saukkonen (1905–1986) kirjoitti. Hänellä on teoksessaan näkemyksiä tämän tutkielman kannalta olennaisista Virolaisen hallituksen ratkaisuksista ja kauden loppupuolen ajoista, sekä vuoden 1966 vaaleista, joissa hän itse putosi eduskunnasta, joten hän on mielekäs tarkasteltava. Saukkosen voi nähdä edustaneen kokoomuksen ehkä vähiten oikeistolaista, poliittisen keskustan suuntaan nojannutta siipeä.

SDP:n Paasiolta ilmestyivät muistelmat hänen kuolinvuotenaan 1980. *Kun aika on kypsä* on yhdessä Heikki Kymäläisen kanssa toimitettu teos. Mauno Koivisto on kirjoittanut useammankin teoksen, mutta varsinainen muistelmateos on vuoden 1997 *Liikkeen suunta*, joka käsittelee kattavasti juuri tämän tutkielman ajankohtaa. Väinö Leskisen teosta ei voi täysin määrittellä muistelmateokseksi, mutta vuonna 1967 julkaistu *Asevelisocialismista kansanrintamaan* tuo tarvitulla tavalla hänen äänensä esille. Poliittinen muisteluteos on melko tuoreeltaan tehty tilinpäätös hänen merkittävästä SDP:n hallituskelpoisuuteen vaikuttaneesta ulkopoliittisen linjan käännöksestään. Muistelmateos se on sikäli, että Leskinen käy koko aiemman poliittisen uransa vaiheet läpi. Poliitiikan pariin Leskinen tuli melko aikaisessa vaiheessa ja teos lähtee erityisesti vuosista 1944–45, mutta käy aiempiakin elämänvaiheita läpi.

Keskustapuolueen Ahti Karjalainen julkaisi muutamia teoksia. Erityisesti Jukka Tarkan kanssa toimitettu muistelmateos *Presidentin ministeri – Ahti Karjalaisen ura Urho Kekkosen Suomessa* (1989) on käyttökelpoinen tämän tutkielman kannalta. Johannes Virolaisen tuotanto taas vaatii hieman enemmän perusteluja, kun määrittelee oleelliset teokset. Virolainen oli tuottelias kirjoittaja, jonka teoksista saa kattavan kuvan Suomen politiikasta kylmän sodan aikakaudelta. Käytän tässä tutkielmassa muistelmateoksia *Polun varrelta* (1993), *Kolmas elämä* (1998), jonka Virolainen on tehnyt yhdessä puolisonsa Kyllikki Virolaisen kanssa, sekä vuonna 2000 julkaistua teosta *Valtioneuvos muistelee – Yhteistyöni Urho Kekkosen kanssa vuosina 1933–1981*. 1986 julkaistua teosta *Vallankäyttö Kekkosen kaudella*, jota voi pitää temaattisempänä muistelmateoksena (tai

poliittisena muisteluteoksena), käytän myös laajasti. Teos käsittelee Kekkonen kautta samoin kuin sen hallitusratkaisuja hyvin laajasti. Viitataan myös melko tuoreeltaan hallitusratkaisun jälkeen (1969) ilmestyneeseen *Pääministerinä Suomessa*-teokseen, jossa Virolainen tekee tilinpäätöstä kolme vuotta aiemmin päättyneestä johtamansa hallituksen kaudesta.

SKP:n Aarne Saarinen kirjoitti kaksi muistelmateosta, jotka ovat vuonna 1995 julkaistu *Kivimies* (toimittanut Pentti Peltoniemi) sekä *Suomalaisen kommunistin kokemuksia* vuodelta 1984. SKDL:n Ele Alenius on kirjoittanut lukuisia teoksia, joista yksi on muistelmateos. Vuonna 1995 julkaistu *Salatut tiet* on laaja katsaus Aleniuksen elämään ja poliittiseen toimintaan, kun taas muut hänen teoksensa käsittelevät enemmän yhteiskuntaa ja sen mahdollisia kehityssuuntia laajemmasta perspektiivistä.

TPSL:n ja SDP:n Emil Skog julkaisi muistelmansa kahdessa osassa, joista *Veljet vastakkain* (1974) käsittelee tämän tutkielman ajankohtia. SMP:n Veikko Vennamon kahdesta muistelmateoksesta käytän molempia. Teokset ovat *Kulissien takaa – Elettyä Mannerheimin, Paasikiven, Kekkonen ja Koiviston aikaa* (1987) sekä *Kekkosdiktatuurin vankina* (1989).

Kokoomuksen Junnila oli Virolaisen ja Aleniuksen tavoin tuottelias kirjoittaja. Jussi Saukkonenkin kirjoitti useamman teoksen, mutta vähemmän kuin Junnila, Alenius tai Virolainen, ja lähinnä historiikkeja. Saukkonen julkaisi näkemyksiä omasta valtakunnanpoliittisesta toiminnastaan tai toiminnasta, jota seurasi läheltä, käytännössä vain muistelmissaan. *Vastuun sukupolvi* vuodelta 1973 on poliittisen uransa päättäneen kokoomuskonkarin tilinpäätös. Junnila kirjoitti poliittisista näkemyksistään ja läheltä seuraamistaan poliittisista tapahtumista ja kehityskuluista paljon erityisesti aikalaisnäkökulmia, mutta muistelmateos erottuu joukosta selvästi. *Toisinajatteleva Kekkonen tasavallassa* (1980) on kirjoitettu Kekkonen kauden loppumetreillä. Junnila uskalsi kritisoida Kekkoa ja Suomen politiikkaa kunakin ajankohtana läpi uransa väkevin sanankääntein, eli hänellä oli vähemmän painetta sen suhteen, mitä saa ja kehtaa sanoa.

Suurimman osan teoksista poliitikot ovat tehneet aktiiviuransa jo päätyttyä, eli ne ovat selkeämmin muistelmateoksia. Tapahtuma-ajankohtaa lähempänä olleet, aktiiviuran aikana kirjoitetut ja teemasidonnaiset poliittiset teokset ja poliittiset muisteluteokset ovat vähemmistössä, eivätkä lähtökohtaisesti edes toivottavia muistelmia käsittelevän tutkielman kannalta. Niiden yhtymäkohdat muistelmamääritelmän kanssa ja tarkoitus löytää kunkin poliitikon ääni tarvittavista asioista ovat kuitenkin hyvä peruste niiden mukaanottamiseen. Tällaisina voidaan nähdä Virolaisen *Vallankäyttö Kekkonen kaudella* ja Leskisen *Asevelisocialismista kansanrintamaan*. Tuure Junnila kirjoitti

muistelmansa olleensa välillä pois eduskunnasta tiputtuaan 1979, mutta hän palasi Arkadianmäelle vielä vuosiksi 1983–87 ja varasijalta 1990–91. Muistelmat voi kuitenkin selvästi nähdä muistelmina ja tilinpäätöksenä noin 70-vuotiaan poliitikon urasta, joka olisi saattanut olla jo ohi.

1.2. Katsaus muistelmien käyttöön lähteinä – miten tutkijat ovat käyttäneet muistelmia

Poliittisen historian tutkijat käyttävät muistelmia lähteinään melko usein. Kun muistelmien kokemuksellisuuden ja subjektiivisuuden tunnistaa, ovat muistelu ja muistelmat lähteinä hyvinkin hedelmällisiä kattavan kokonaiskuvan ja -ymmärryksen luomiseen.

Esimerkiksi elämäkerturit käyttävät muistelmia tukena hyvinkin laajasti. Johannes Virolaisesta kirjoittamassaan elämäkerrassa *Verraton Virolainen* (2017) historiantutkija, filosofian tohtori Kati Katajisto käyttää kaikkiaan 1246 viitettä, joista 391:ssä on viitattu Virolaisen itsensä kirjoittamiin teoksiin.⁴ Katajisto on teosten kautta päässyt sekä lähteiden että Virolaisen tulkintojen äärelle. Lisäksi hän on viitannut Virolaisen laajoihin muistiinpanoihin ynnä muuhun tämän itsensä kirjoittamaan arkistomateriaaliin, mutta myös Virolaisen muistelmat ja poliittisia kysymyksiä tai ajanjaksoja käsittelevät teokset ovat merkittävä osa lähdemateriaalia.

Paitsi kohteensa kirjoittamia muistelmia, elämäkerturit käyttävät myös muiden, esimerkiksi kohdehenkilön työtoverien ja kilpakumppanien muistelmia. Samalla tavalla luon tässä tutkielmassa monitahoisen kokonaiskuvan vertailemalla eri muistelmia keskenään. Esimerkiksi Ahti Karjalaisen elämäkerrassa Jukka Seppinen käyttää lähteinään Johannes Virolaisen muistelmia luodessaan katsausta Karjalaisen roolista Maalaisliiton puheenjohtajakysymyksessä vuonna 1964. Puheenjohtajaksi V. J. Sukselaisen tilalle valittu Virolainen kirjoittaa teoksessaan *Pääministerinä Suomessa* (1969) Karjalaisen olleen itsensä eikä Sukselaisen takana, samoin kuin Kekkonen oli. Tätä Seppinen käyttää tukena sille näkemykselle, että Kekkonen ja K-linja runnoivat Virolaista puheenjohtajaksi, jotta Sukselainen saataisiin kaadettua.⁵ Karjalaisen muistelmia enemmän hän on käyttänyt kuitenkin arkistolähteitä, Karjalaisen kirjoituksia paljon niissäkin, teoksensa tukena.⁶

Poliittisen historian tutkimuksessa ja politiikantutkimuksessa on paljon samaa. Poliitikantutkijat Erkkä Railo, Mari K. Niemi, Ville Pitkänen ja Sini Ruohonen viittaavat poliitikkojen muistitietolähteisiin lukuisia kertoja eduskuntavaalikampanjoinnin kehittymistä kuvaavassa

4 Katajisto 2017, viiteluettelo sivuilla 607–659.

5 Seppinen 1997, 276.

6 Seppinen 1997, viiteluettelo sivut 616–633. Seppisen tapana onkin käyttää arkistoja enemmän kuin muistelmia, mikä sinällään saattaa tuottaa enemmän uutta tietoa, esim. <https://agricolaverkko.fi/review/koiviston-ajasta/>. Viitattu 7.4.2019.

teoksessaan *Kamppailu vallasta – Eduskuntavaalikampanjat 1945–2015* (2016). Enemmän kuin muistelmateoksia he ovat kuitenkin käyttäneet haastatteluihin perustuvaa aineistoa, etenkin eduskunnan kirjaston veteraanikansanedustajien muistitietoarkistosta. Esimerkiksi Ville Pitkänen viittaa kirjoittamassaan luvussa *II Kohti ammattimaista kampanjointia – vaalit 1962–1975* 33 kertaa muistitietoarkiston ja itse tekemiinsä (muutamaaan) haastatteluihin ja 12 kertaa poliitikkojen muistelmateoksiin. Kaikkiaan hänellä on viitteitä 180.⁷ Tässäkin muistitieto on tarkoitettu sekä kertomaan kokemuksista että värittämään tekstiä, samoin kuin lähteenä silloin, kun välttämättä muita lähteitä ei kunnolla ole etenkin kokemuksellisiksi mielletyistä asioista ja tapahtumista. Esimerkiksi seuraava Pitkäsen käyttämä keskustan kansanedustaja Olavi Martikaisen muistelu vaalipaneeleista tai ”vaaliralleista” on seuraavanlainen:

*”Se oli 70-vaaleissa, kun ne tulla paukahtivat oikein todella. Jotenkin viihdyin niissä mahdottoman hyvin, koska se oli elävää keskustelua ja selkeää väittelyä toisten puolueiden ehdokkaiden kanssa. Pidin siitä oikeastaan enemmän kuin monotonisesta yksinpuhelusta.”*⁸

Pitkänen kirjoittaa sitten itse muutaman lauseen lainaamansa muistitietohaastattelun väliin: *”Toisinaan tunnelma saattoi vaalitulaisuuksissa olla kuitenkin jopa pelottavan lämmin. Vuoden 1970-vaaleissa tunteenpalo liittyi monilla paikkakunnilla SMP:n vahvistuneeseen asemaan ja kilpailuasetelmien kovenemiseen.”*⁹

Seuraavaksi, kuten kaksoispiste vihjaa, on taas muistelijä Martikaisen vuoro: *”Muistan, että eräaseenkin pirttiin oli tullut SMP:laisia ja SKDL:n porukkaa. Ne olivat siellä vahtimassa vähän toisiaan. Mutta kyllä ne niin kovasti kävivät kuumana, että nyrkkiä löivät pöytään. Me olimme siellä pöydän takana Tahvon (Rönkkö) kanssa, että näinköhän pääsemme täältä ehjin nahoin ulos, mutta päästiin kuitenkin.”*¹⁰

Pitkäsen käyttämät Martikaisen sitaatit ovat sekä osoitus kokemuksellisuudesta että tunnelmista. Jälkimmäinen sitaatti vieläpä kertoo tietoa, jonka jäljille tutkija ei välttämättä pääsisi ilman muistelijaa. Tutkijasta on sitten kiinni tiedon luotettavuuden arviointi. Tästä voisi saada vaikkapa idean tutkia sekä jo tiedetyn tai kirjatun että muistelun pohjalta sitä, miten vaalitulaisuuksissa ja kampanjoinnin keskellä on kinasteltu ja ”vahdittu” toisten puolueiden vaalityötä. Ja sitä, miksi on nähty tärkeänä tulla ”lyömään nyrkkiä pöytään” erimielisten luo.

7 Railo & Niemi & Pitkänen & Ruohonen 2016, viiteluettelon sivut 338–343.

8 Pitkänen teoksessa Railo & Niemi & Pitkänen & Ruohonen 2016, 113–114.

9 Pitkänen teoksessa Railo & Niemi & Pitkänen & Ruohonen 2016, 114.

10 Pitkänen teoksessa Railo & Niemi & Pitkänen & Ruohonen 2016, 114.

Puoluehistorioissakin on laajalti käytetty muistelmia lähteinä. Esimerkiksi kokoomuksen puoluehistorian neljännessä osassa professori Vesa Vares viittaa enemmän muihin muistitietoineistoihin kuin muistelmiin, mutta esimerkiksi vuoden 1968 presidenttikysymyksessä Vares luottaa Tuure Junnilan tietoon siitä, että kentän ääni oli ratkaiseva asia siinä, että kokoomus päätti asettaa oman presidenttiehdokkaan.¹¹ Valtiotieteiden tohtori Tytti Isohookana-Asunmaa on käyttänyt esimerkiksi Virolaisen teoksia lähteenä kirjoittamassaan keskustan puoluehistorian viidennessä osassa kirjoittaessaan esimerkiksi vuoden 1966 vaaliteemoista ja eduskuntaryhmän uudesta kokoonpanosta. Tässä Virolainen toimii juuri faktalähteenä, ei tulkitsijana.¹²

1.3. Muistelu muististrategiana ja historiakuvan kehittäjänä

Muistaminen, muisti ja muistelu ovat kolme eria asiaa. Muisti on prosessi, jota ei voi itse välttämättä ohjata tai ainakin se on hyvin rajattua. Erilaiset ärsykkeet voivat laukaista muistin hakemaan aivoista jotakin ärsykkeeseen liittyvää asiaa, eikä muisti ole aina siksi itselle mieluista. Toisaalta vain mieluisat muistot ilman epämukavia mielikuvia vääristäisivät kuvaa itsestä. Myös ikä vaikuttaa muistin ajanjaksojen määrittämiseen: kokemusten karttuessa muistettavia ajanjaksoja on enemmän, joten muisti alkaa tällöin yhdistellä ja oikoa kehityskulkujen käsittämistä niin, että eri ajanjaksot painottuvat eri tavoilla ja jotain olennaista voi jäädä muistamattakin. Muisti on siksi epävarma tekijä ja epävarma tiedon lähde. Samoin oma toimijuus, eli onko esimerkiksi itse toiminut vai vain havainnoinut toimintaa, voi vääristää muistamista. Jopa väärät muistot ovat merkittävä osa muistin toimintaa.¹³

Muististrategioilla voi ohjata muistamista. Psykologia näkee muistelun muistista hakuna, jossa auttavat erilaiset hakustrategiat. Assosiativinen haku on käsite, jolla tarkoitetaan assosiaatiota prosessina, joka tukee muistista haun eri vaiheita. Muistista hakuun liittyy sekä automaattisia että tietoisia prosesseja. Automaattiselle assosiaatiolle ei voi itse välttämättä mitään, mutta tietoiset prosessit ovat eri muistelustrategioiden käyttöä. Tietoinen assosioija käyttää eri strategioita, hän hakee esimerkiksi muistamiensa paikkojen, toimintojen tai henkilöiden kautta assosiaatioita asioihin, jotka on tarkoitus muistaa. Automaattiseen assosiointiin verrattuna merkittävänä erona on assosioinnin itseohjautuvuus. Muistelu on nimitys tietoisille muististrategioille.¹⁴

11 Vares 2017, 28.

12 Isohookana-Asunmaa 2006, 74, 77.

13 Draaisma 2005, 1, 47, 49–53, 224; Robinson, teoksessa Rubin (toim.) 1996, 214; Belli & Lotus, teoksessa Rubin (toim.) 1996, 174. Väärin muistamisesta esim. Brewer, teoksessa Rubin (toim.) 1996, 60–61; Larsen, teoksessa Rubin (toim.) 1996, 153. Belli & Lotus, teoksessa Rubin (toim.) 1996, 173.

14 Lehtiö & Kohonen & Oja, teoksessa Achté & Pakaslahti (toim.) 1981, 31–34; Miettunen 2009, 18.

Muistilla on kulttuurinen merkityksensä. Esimerkiksi ranskalainen historioitsija Pierre Nora on väittänyt historian korvanneen modernissa yhteiskunnassa muistia. Muistin kirjallinen tallettaminen, kuten arkistointi ja muistelmakirjoittaminen on enemmän historiaa ja sen käsitteellistämistä, kuin muistia.¹⁵

Paitsi vääriä, muistikuvat voivat olla myös seipitettyjä, ja on aina muistelijan valinta, mitä hän haluaa muistella.¹⁶ Muistelmateoksen tekijällä on ollut aina kirjallisen tuotoksen laatijana mahdollisuus muistaa paitsi oikein, myös värittää kerrontaansa oman etunsa mukaiseksi.

Toisaalta on mahdotonta estää muistelijaa muistelemasta haluamallaan tavalla. Muistelu on paitsi sosiaalinen, myös subjektiivinen kokemus. Subjektiivista kokemusta ja muistamista on lähestyttävä siksi myös sillä ajatuksella, että kohteella on oikeus näkemyksiinsä. Historiakuvan rakentamista tutkinut Katja-Maria Miettunen toteaaakin, että kuvaa menneisyydestä on oikeus rakentaa omasta näkökulmastaan ja menneisyyttä saa muistella siksi haluamallaan tavalla. Jos tiedeyhteisö tai muu auktoriteetti määräisi periaatteet oikealle muistelulle, se tappaisi halun muistella, eikä tiede- ja tutkijayhteisöllä olisi sen jälkeen mahdollisuutta rakentaa kontaktia muisteluun. Tämä periaate antaa toki myös valtaa muistelijalle itselleen muiden asian käsittelijöiden ohi, mutta tämän valtasuhteen kanssa selvitään, kun se tiedostetaan. Itse menneisyyden kokeneet haluavat luonnostaan panoksensa menneisyyden käsitteellistämiseksi, varsinkin, jos uhkana on, että muut ajautuisivat selittämään heidän tekemisiään heille epäedullisilla tavoilla. Se on siksi puhetta myös nykyisyyteen ja tarkoitettu tulevaisuuteen.¹⁷

Muistelunkin suhteen voidaan kysyä, kuka omistaa historian. Onko historiakuva julkinen hyödyke, ihmisoikeus vai tiukasti tieteen auktoriteetin alaista, säännösteltyä hyvää, jota yliopistoista jaetaan ulospäin silloin kun tarpeelliseksi katsotaan? Ammatillisilla on toki korkeammat vaatimukset ja parhaat välineet tieteelliseen tutkimukseen, mutta esimerkiksi Natalie Zemon Davis (1999) argumentoi, että vaikka ammatillisilla on kyllä vahva intressi kertoa menneisyydestä, ei ammattilaisten omistajuus ole yksityisomaisuutta, eivätkä ammattihistorioitsijat voi oikeuttaa absoluuttista monopolia. Moni impulssi liikuttaa ihan vain alan harrastajia kertomaan tarinoita menneisyydestä ja luomaan historiakuvaa monilla eri rekonstruoinnin tavoilla. Samalla he

15 Miettunen 2009, 26–27. Miettunen tutkii muistelua historiakuvien luonnin näkökulmasta, joten kuten Miettuselle, myös tälle tutkielmalle on hyödyllistä tiedostaa kirjoitetun muistelun merkitys ensisijaisesti historian käsittämisenä.

16 Miettunen 2009, 18.

17 Miettunen 2009, 19, 25, 33, 269, 273.

määrittävät käsitystä siitä, kenellä on oikeus sekaantua menneeseen.¹⁸ Muisteluakaan ei siksi voi alistaa vain historiatieteen välineeksi.

Historioitsijan kannattaakin muistaa historian populaari ja merkityksiä luova rooli. Kannatettavana voi pitää ei-ammattimaisten alan harrastajien tiedustelu ja kysely asioista, kunhan ei-ammattimaisiin tulkintoihin perehtyy kriittisesti.¹⁹

1.4. Elämän narratointi

Elämäkerran voi katsoa olevan kirjattu elämäntarina. Esimerkiksi J. P. Roos (1988), jota on pidetty yhtenä suomalaisen elämäkertatutkimuksen edelläkävijöistä²⁰, katsoo elämäntarinan olevan käyttökelpoisiin käsite elämäkertojen tutkijalle.²¹ Tarinan käsitteeseen taas liittyy luonnollisesti käsitys kerronnasta, narratiivista.

Roos määrittelee elämäkerran tarinaksi, jolla on todellista perustaa henkilön elämässä ja henkilö itse on tarinan subjekti.²² Roos huomauttaa, ettei elämäkerta tai elämäntarina kuitenkaan voi olla mikä tahansa tarina tai tarinoiden kokoelma. Elämäkerta vaatii tiettyä koherenssia, joka tekee siitä tasapainoisen, narratiivisen kokonaisuuden.

Biografia on tullut entistä tunnustetummaksi historian alalajiksi muutamina viime vuosikymmeninä. Suomessa on saatu vaikutteita etenkin Ruotsin ja muiden pohjoismaiden kautta.²³ Elämäntarinan käsite on ollut yhä enemmän tarkastelussa ja narratiiviset rakenteet tulleet historialliseen biografiatutkimukseen.²⁴

Elämäkerrat, elämäntarinat ja elämänkerronta ovat sekä yksilöllisiä että sosiaalisia kokonaisuuksia. Elämänkulku- ja sukupolvitutkimuksessa elämäkerrat asettuvat aina pidempiin ajallisiin ja laajempiin yhteiskunnallisiin kokonaisuuksiin. Elämäkerrat tarkastelevat tavallaan ihmistä ”ajan virrassa”.²⁵

18 Zemon Davis, teoksessa Ollila (toim) 1999, 19, 20, 26–27; Syrjälä, teoksessa Ollila (toim.) 1999, 213; myös Peltonen, teoksessa Ollila (toim.) 1999, 136.

19 Zemon Davis teoksessa Hakosalo & Jalagin & Junnila & Kurvinen (toim.) 2014, 27–28.

20 Rahkonen 1995, teoksessa Haavio-Mannila et al. 1995, 144.

21 Roos 1988, 139.

22 Roos 1988, 140.

23 Rahkonen, teoksessa Haavio-Mannila et al.1995, 144.

24 Florin, teoksessa Hakosalo et al. 2014, 29.

25 Esim. Hentunen & Laitinen 1998, 5.

Narratiivi on kerrontaa tai tarinaa, joilla on oma logiikkansa, narratiivinen kaavansa ja etenemistapansa.²⁶ Siksikin narratiivit rakentuvat ajan käsittämiseksi. Käsitetty ja kerronnallistettu aika voi kulkea ihmisen ajattelussa suorana linjana, kehänä, autonomisena tai muuhun sulautettuna, jossa eri ajankohdat ja niiden merkitykset voidaan käsittää olevan eri tavoin yhteydessä toisiinsa. Erityisesti kirjoitetussa narratiivissa ja kirjallisuuden niin sanotuissa korkeakulttuureissa narratiivin ja ajan keskinäinen suhde näyttelee valtavaa roolia. Ajan käsittämisessäkin voi olla kulttuurisia eroavaisuuksia, johtuen jo talletetun menneisyyden tai sen ylös kirjoittamisen määrästä ja mahdollisuuksista.²⁷

Narratoinnin tarkasteluun on liitetty poikkitieteellisesti käytettäviä termejä ja tutkimustraditioita, kuten kriittinen traditio, konstruktivistinen näkemys, etnografinen metodi. Kriittinen näkökulma muistuttaa ympäröivän sosiaalisen todellisuuden määrittävän yksilön keinoja käsittää muistamisensa ja tästä muodostuu myös hänen narratointinsa. Narratointi on kielenkäyttöä ja siinä näkyy sekä vallitsevat kulttuuriset valtarakenteet. Samoin kielen käyttäminen itsessään kommunikaation välineenä on vallankäyttöä.²⁸

Konstruktivismi muistuttaa narratoinnin olevan rajoittunutta, sillä narratointi ja kommunikointi toimivat aina tietyillä säännöillä, jotka edellyttävät kommunikoinnin konteksteilta pintaa, jolla sekä kertoja että vastaanottaja voivat toimia. Konteksti rajoittaa narratointia, samoin kuin ohjaa sitä ja tätä kautta narratiivin kokonaisuus muodostuu konstruktivistisesti.²⁹ Muistitiedon ja sen narratoinnin etnografia viittaa historiaan kokonaisuutena, joka ei ole yhtenäinen, rikkomaton tarina, vaan kertomus, joka muodostuu tutkimusprosessin myötä yksilön ja yhteisön vuorovaikutuksen sääntöjen alaisena.³⁰

Brittiläinen historian professori Alun Munslow esittää teoksessaan *Narrative and History* (2007), että historiassa on tunnistettava kertojan tai narratoijan valinnat, joista narratiivi menneestä syntyy. Kertoja tekee valinnat sen mukaan, mitä on oman narratoinnin luonne, käsitys siitä, kuka puhuu, näkee tai kertoo, aikamuoto ja ajoitus, toimijuus, intentionaalisuus ja toimijoiden karakterisointi. Tästä juontuu narratiivin esittäminen ja ne ilmaisun muodot, joita narratiivi käyttää.³¹

26 Rahkonen, teoksessa Haavio-Mannila et al. 1995, 151, 153.

27 Goody 2000, 63–64, 133.

28 Goody 2000, 63, 152.

29 Barclay, teoksessa Rubin (toim.) 1996, 121–122.

30 Makkonen 2009, 11, 16–17.

31 Munslow 2007, 62–63.

Suomalaiset omaelämäkertojen ja muistelun tutkijat ovat useasti viitanneet ranskalaisen filosofi Paul Ricœurin näkemyksiin kerronnasta ja soveltavat sitä autobiografiaan. Ricœurin perusidea on välittyneisyys. Kertomusten kautta ja kielen keinoilla historiantulkinta välittyy eteenpäin. Kertomus on aina jäljitelmä jostakin. Oleellista ricœurilaisittain on juonittaminen, josta itsessään hajanaisilta näyttävät ilmiöt saadaan linkittymään toisiinsa. Kertomuksissa on luonnostaan alku, keskikohta ja loppu, sekä juoneen kuuluva ajan ja paikan, sekä toimijuuden käsittäminen. Omaelämäkerta taas strukturoituu monimutkaisemmin kuin moni muu kokemuksellisuutta tavoitteleva narratiivi, sillä siinä juonta harkitaan omakohtaisemmin ja merkityksiä punnitaan enemmän.³²

1.5. Itse kirjoitettu tulkinta – muistelmat, omaelämäkerrat, autobiografia

Perinteisesti historiatiede on pitänyt subjektiivisia näkemyksiä menneisyydestä vähäarvoisempina lähteinä. Subjektiivisuudesta on toki kyse myös toimijoita, subjekteja käsittelevissä elämäkertoissa, mutta elämäkerturi/biografi enemmän tai vähemmän ulkopuolisena narratoijana pystyy tarkastelemaan subjektien elämäkulkua etäämmältä kuin omaelämäkerran/autobiografian kirjoittaja. Toisaalta moni elämäkerran kirjoittaja saattaa valita itselleen läheisiä kohteita. Eräs olennainen kysymys onkin kysymys kirjoittajan/tutkijan suhteesta kohteeseensa.

Kuten aiemmin todettu, subjektiivisia näkemyksiä ja kokemuksia tuleekin tarkastella nimenomaan kokemuksina, merkityksellisinä tapoina luoda yksilöiden ja yhteisöjen historiakuva, kokemusta ja tulkintaa. Tieteen tehtävä kokemusten jäsentäjänä on kenties tuoda tulkintoihin suhteellisuudentajua ja muistuttaa, että kokemus on vain kokemus. Merkityksellinen, mutta subjektiivinen.

Uudempi historiantutkimus ei pidä autobiografisten tekstien käyttöä tutkimuksissa mitenkään ongelmallisena, kunhan lähdekritiikki on kunnossa. Etenkin poliittisen historian alalla autobiografiat ovat olleet ahkerassa käytössä. Subjektiivisia kokemuksia on oikeutettu autobiografioissa historiallisilla faktoilla, mutta tämä ei ole ongelma, kun tutkija osaa kysyä, keille teksti on kohdennettu, mikä on ollut kirjoittajan asema yhteisössään, ja mitkä teemat autobiografiassa korostuvat. Esimerkiksi Jorma Kalela on sanonut, että tärkeää ei ole, mitä muistetaan, vaan miten muistetaan.³³

32 Miettunen 2009, 35–36; Sääskilähti 2011, 55–56; Syrjäla, teoksessa Ollila 2009, 213.

33 Kurvinen teoksessa Hakosalo, Jalagin, Junnila, Kurvinen 2014, 132–133; Teräs teoksessa Latvala & Lakomäki & Laurén 2011, 186–188.

Historian professori Kari Teräs on kannustanut omaelämäkertojen ja muistelmien hyödyntämiseen luovilla tavoilla.³⁴ Omaelämäkerrat tarjoavatkin lukuisia mahdollisuuksia tutkijalle, joka haluaa selvittää tapahtumien tai ajanjaksojen tulkintoja ja sitä, miten muistelija on kokemukset konstruoinut. Sosiaalinen ulottuvuus tulee ilman muuta ilmi monipuolisilla tavoilla.

Autobiografia on korkean tason konstruoitua muistia.³⁵ Siinä on strukturoitunut, eri tasoille laskostunut tietopohja, joka vuorovaikuttaa aikakäsityksen kanssa monimutkaisen syklisen uudelleenjäsennyksen perusteella. Muistot ovat aktivoitumisen tuotoksia tai esilletulotapoja.³⁶

Kirjoitetut muistelmat, autobiografiat tai omaelämäkerrat ovat siis autobiografisen muistelun tuloksia, samoin kuin itsessään autobiografista konstruoitua muistelua. Kirjoittajat tuottavat kertomuksellaan sekä historiakuvaa että minää. Omaelämäkerroissa näyttää toteutuvan kolme roolia, eli tekijä, päähenkilö ja lukija. Sitten taas kulttuurillinen, sosiaalinen ja historiallinen kirjoittaminen strukturoituu tähän päälle. Kyse on siis tavallista monimutkaisemmasta lähestymistavasta.³⁷

Monesti kirjoittajat korostavat yhteistä hyvää ja yhteisen merkitystä. Yhteinen hyvä tavallaan oikeuttaa oman muistelun ja omien tulkintojen merkityksellisyyden. Omaa elämää kuvataan kollektiivisesti arvostetun näkökulmasta ja minä muodostuu suhteessa yhteisöön ja yhteisön ideaaleihin.³⁸ Muistelmien tai omaelämäkertojen tekijät ovatkin usein yhteiskunnallisesti arvostettuja tai tunnettuja henkilöitä, joilla on vaikuttava sosiaalinen rooli.

Miettunen viittaa väitöskirjassaan vahvasti saksalaisen historian tutkija Jörn Rüsenin näkemyksiin historiakuvan rakentumisesta luodessaan omaakin lähestymistapaansa. Miettunen näkee kokemuksen olevan enemmän kuin menneisyyden tapahtuma, sillä se muodostuu heti tapahtumahetkellä ja kokemus on aina sidonnaista hetkeen ja ajan käsittämiseen.³⁹ Rüsenin perusidea on, että ihminen sijoittaa itsensä muistelulla ajan virtaan. Muihin eläinlajeihin verrattuna ihminen ei toimi vain vaistojensa varassa, vaan oikeuttaa kokemustaan kulttuuristen rakennelmien kautta. Järjestäessään ajasta ja muistista historiaa, ihminen tekee ajasta ja sen kulusta ymmärrettävää ja merkityksellistä.⁴⁰

34 Teräs, teoksessa Latvala & Lakomäki & Laurén 2011, 183.

35 Bruner & Fleisher Feldman teoksessa Rubin (toim.) 1996, 291.

36 Conway teoksessa Rubin (toim.) 1996, 90.

37 Sääskilahti 2011, 55; Miettunen 2009, 270.

38 Sääskilahti 2011, 132.

39 Miettunen 2009, 35.

40 Miettunen 2009, 27.

Muistelmat ovat olemassa menneisyydestä kertovina teksteinä, eli ne ovat samanaikaisesti sidoksissa sekä muistamisen kohteena olevaan menneisyyteen ja sen diskursseihin että kirjoittajan näkemyksiin muisteluhetkellä⁴¹

Poliitikon omaelämäkerta on myös poliittinen teko hänelle ja hänen ryhmittymälleen.⁴² Samalla, kun poliitikko muistelee elämäänsä ja poliittisia toimiaan ja roolejaan, hän rakentaa ympärilleen tulkintaa yhteiskunnasta. Poliittista kilpailua on sitten se, kenen tulkinta oikeutetaan missäkin tilanteessa.

Siksi poliittisen muistitiedon tulkinnan on oltava, Natalie Zemon Davisin sanoja lainaten, historiatulkintaa, joka on ”lahja, joka selviää vain keskustelun kiirastulessa”. Historiatieteen harjoittaminen koettelee historian ”omistusyrityksiä” tarjoamalla koeteltuja tapoja tehdä tulkintaa. Eteenpäin historia välittää ”lahjan todistusaineiston laajennetusta jäsentelystä, eli lojaalisuuden menneen ymmärtämisestä parhaan kykymme mukaan”.⁴³

1.6. Fenomenologis-hermeneuttinen tutkimus – ymmärtävä ote tulkintojen päälinjana

Fenomenologis-hermeneuttisessa tutkimuksessa on kyse ilmiöiden ja ihmisten kokemuksen ymmärtämisestä. Paitsi että puhutaan fenomenologis-hermeneuttisesta tutkimustavasta, joissain tapauksissa käytetään yhtä lailla termiä ymmärtävä tutkimus.⁴⁴ Kuten biografiatutkimuksessa ja narratiivisessa tutkimuksessa, myös fenomenologis-hermeneuttisessa traditiossa kyse on ymmärtämisestä. Historianteoriassa on nojattu hermeneutiikkaan yhä enemmän, kun tutkijan rooli selittäjänä on muuttunut enemmän historian välittäjän rooliksi.⁴⁵ Historian välittäminen edellyttää historian ymmärrystä ja tulkintojen tekoa, kun taas selittäjä on enemmän tiedollinen auktoriteetti.

Fenomenologia ja hermeneutiikka toimivat sekä itsenäisinä käsitteinä että yhdessä. Niissä on paljon samaa, joten pelkästään fenomenologiseksi tai hermeneuttiseksi mainittu tutkimus on luultavasti samanlaista, kuin yhdystermi fenomenologis-hermeneuttinenkin. Fenomenologia tavoittelee ilmiöiden ymmärrystä ja käsittää, että ihmisyksilöt rakentuvat suhteessa ympäröivään maailmaan. Hermeneutiikka tarkoittaa ennemmin ymmärtämistä itsessään, samoin kuin tulkintaa. Näissä on

41 Kurvinen Teoksessa Hakosalo & Jalagin & Junnila & Kurvinen (toim.) 2014, 147.

42 Hakosalo & Jalagin & Junnila & Kurvinen 2014, 17.

43 Zemon Davis teoksessa Ollila (toim.) 1999, 34.

44 Esimerkiksi Makkonen (2009) puhuu ymmärtävästä muistitietoetnografiasta, esim s. 13.

45 Makkonen 2009, 14.

paljon samaa, mutta fenomenologian voi nähdä olevan enemmän metodi, hermeneutiikan ihmiskäsitys.⁴⁶

Selittämisen muodot itsessään voidaan nähdä narratointina tai diskurssin osina,⁴⁷ mutta nämäkin tulkintametodit voidaan pitää fenomenologis-hermeneuttisen tarkastelun alaosina. Fenomenologis-hermeneuttista tutkimusta voidaankin pitää yläkäsitteenä kaikelle ymmärrystä ja tulkintaa tavoittelevalle tutkimukselle.

Fenomenologia näkee ihmisen toimijana ympäristönsä osana. Ihminen on kulttuuriolento, joka rakentaa subjektien välisiä tai subjekteja yhdistäviä, eli intersubjektiivisiä merkityksiä. Vaikka jokainen kokee oman maailmansa itse, saman yhteisön eri yksilöt voivat kokea maailmansa hyvinkin samalla tavalla, sillä yhteiskunta ja kulttuuri muokkaavat ihmisen kokemuksia ja tapoja tulkita ympäristöä ja itseään. Todellisuus havaitaan pyrkimysten, kiinnostusten ja uskomusten kautta.⁴⁸

Hermeneutiikka tarkoittaa ymmärtämistä tai tulkintaa. Hermeneutiikan kautta yritetään etsiä kriteerejä huonommille ja oikeammille tulkinnoille. Tässä on tärkeää tarkastella ihmisten välistä kommunikaatiota. Kommunikaatiossa nähdään eri ihmisten ja yhteisöjen tavat tulkita kokemuksiaan.⁴⁹

Hermeneutiikka tukee siis fenomenologiaa, jolla on tarve löytää välineet tulkinnalle.⁵⁰ Fenomenologis-hermeneuttisen tutkimuksen olemus ja metodit kumpuavat tästä toimijuuden ja tulkinnan jatkuvasta yhteenpelaamisesta.

Varsinaisesti metodit löydetään kunkin tutkimuksen tarpeiden mukaan. Fenomenologis-hermeneuttinen lähestymistapa on lähtökohta, mutta tulkinnan tarpeet ja välineet löydetään vasta tutkimuskysymyksen, aineiston ja tilannekohtaisen harkinnan myötä.⁵¹ Tämä mahdollistaa aineiston käsittelyn sen omista lähtökohdista ilman tiukkaa valmiiksi määrättyä etenemisjärjestystä. Tätä kautta päästään myös aidommin tulkintojen lähelle ja äärelle. Teoriataustan on oltava ennen kaikkea tulkintaa mahdollistava.⁵²

46 Laine, teoksessa Valli (toim.) 2018, 29–30, 33.

47 Parker, teoksessa Harrison (toim.) 2009, 22.

48 Laine, teoksessa Valli (toim.) 2018, 31–32.

49 Laine, teoksessa Valli (toim.) 2018, 33–34.

50 Laine, teoksessa Valli (toim.) 2018, 33.

51 Laine, teoksessa Valli (toim.) 2018, 35.

52 Laine, teoksessa Valli (toim.) 2018, 42–46.

Tutkimusprosessi etenee niin, että aineisto on ensin tunnettava hyvin, jotta siitä voi esittää kattavan kuvauksen. Kuvauksissa on varottava liiallisia tiivistyksiä, sillä tiivistettäessä tulkinnasta katoaa jotain siinä, kun ilmaisujen nyansseja yksinkertaistetaan. Ilmaisut voivat olla yllättävänkin tärkeä osa tulkintaa. Tiivistäminen voi olla ymmärrettäväksi tekemistä, mutta ei ymmärtämistä. Toisaalta tiivistystä tuskin voi välttää. Tutkimus kasautuu vanhan päälle, mutta vanhaan on aina palattava tulkinnan kehittyessä, jotta välittömien tulkintojen riski minimoidaan kustakin vaiheesta. Tutkimus etenee kuvauksesta ymmärtämisen kautta tulkintaan.⁵³

Tutkija voi pitkin prosessia reflektoida omaa tutkimistaan esittämällä kysymyksiä onnistumisestaan: Ovatko ennako-oletukseni vaikuttaneet tulkintaani? Olenko onnistunut etenemään hermeneuttista kehää kohti toiselta (toisen kokemusmaailmaa)?⁵⁴

Niina Sääskilahti näkee fenomenologis-hermeneuttisessa tutkimuksessa olevan monessa suhteessa kyse ajan käsittämisen ymmärtämisestä. Hän viittaa Ricœurin ajan filosofiaan, joka jatkaa Martin Heideggerin fenomenologis-hermeneuttista ajan käsitteen perinnettä. Aika ei tämän käsityksen mukaan ole yhdensuuntaista liikettä, vaan se avautuu ”ykseyden pluralismiksi”. Heideggerilla menneisyyden, nykyisyyden ja tulevaisuuden käsitteet on korvattu olleisuuden, läsnäoloistamisen ja tulevaisuuden käsitteillä.⁵⁵ Aika on siis nimenomaan tulkintaa ja ihminen katsoo menneisyyttä siten, miten sitä on kulloinkin mielekästä käsittää.

Ricœurin filosofiassa ”poliittiselle ja eettiselle tasolle vietyinä hermeneuttis-fenomenologinen aikakäsitys johtaa käsitykseen tulemisen tilassa olevasta paremmasta ihmiskunnan tulevaisuudesta, jonka tavoittelusta ei tule koskaan luopua. Vastaavasti menneisyyden näkeminen keskeneräisenä merkitsee sen avaamista aina uudelleen siihen sisältyvien, saavuttamatta jääneiden potentiaalien havaitsemiseksi.”⁵⁶

Hermeneutiikan avulla Ricœur näkee yksilöllisyyden, jopa narsistisen egoismin muuttaneen itseymmärryksen käsitystä yksilönä olon tulkinnasta. Suunta on ollut kerronnallisuutta ja sitä kautta ympäristön reflektointia kohti.⁵⁷

Ricœurin idea tulkintojen teossa on asettua hermeneuttisesti kiistanalaisuuksien välitilaan ja löytää valideimmat tulkinnat sitä kautta. Tässä hän etsii dialektisia vastinpareja ja niiden välitilaa. Kun

53 Laine, teoksessa Valli (toim.) 2018, 38, 42, 45–46.

54 Laine, teoksessa Valli (toim.) 2018, 49.

55 Sääskilahti 2011, 90.

56 Sääskilahti 2011, 91.

57 Sääskilahti 2011, 92.

tulkintoja on monenlaisia, tutkijan onkin luontevinta asettua niiden välitilaan ja luoda siitä pitkälle viety strukturalistinen tulkinta.⁵⁸

Fenomenologis-hermeneuttista tutkimusta tukee myös relationaalisuuden käsite. Kulttuurihistorian dosentti Maarit Leskelä-Kärki näkee biografian kirjoittamisessa olevan pohjimmiltaan kyse relationaalisuudesta. Hän korostaa kirjoittajan suhteen kohteeseensa, elämäkerran päähenkilöön, olevan monesti olennaisin kysymys sen suhteen, millainen elämäkerrasta lopulta tulee. Suhde kohteeseen ohjaa näkökulman valintaa. Samoin Leskelä-Kärki huomauttaa itse kohteen aikalaisrelaatioista. Relationaalisuus liittyy ihmisen kytkeytymiseen verkostoihin.⁵⁹ Lähteiden relationaalisuus, kirjoittajan ja lukijan relationaalisuus ovat kerronnassa osa tätä kokonaisuutta.⁶⁰

1.7. Diskurssianalyysi

Jo mainittuun ricœurlaiseen lähestymistapaan kuuluu asettuminen ”dialektisten vastinparien välitilaan”. Tällainen lähestymistapa auttaa tekemään vertailevaa diskurssianalyysia. Diskurssi voi tarkoittaa puhetta, keskustelua, narratointia tai muita vastaavia asioita. Diskurssin käsite hahmottuu kuitenkin luontevimmin tähän yhteyteen diskurssianalyysin varsinaisen tarkoituksen, eli eri kerrontojen vertailun kautta, mutta myös kriittisen tradition mukaisesti. Sosiaaliset ja yhteiskunnalliset olosuhteet vaikuttavat poliitikkojen toimintaan ja poliittisiin voimasuhteisiin hyvin merkittäväällä tavalla. Dialektiset vastinparit-termi on kätevä käsite diskurssianalyysin ymmärtämiseen. Dialektiset, tai vaikkapa kerronnalliset vastinparit muodostuvat kun eri toimijoiden välillä on tulkintaeroja samoista asioista. Vertaileva perspektiivi, eli diskurssianalyysi, tuottaa tulkinnan asioiden välille, mutta myös vähentää niiden polarisoitumista.⁶¹ Puheena diskurssit ilmentävät ajattelun paradigmoja.⁶²

Diskurssianalyysia voi olla monenlaista. Taustalla on yleensä ajatus kielen roolista. Kielen avulla yhteiskunnalliset toimijuudet pääsevät esiin. Kielenkäyttäjällä on äärimmillään valta kontrolloida vastaanottajan ajatuksia.⁶³ Kielenkäyttö on sosiaalista toimintaa ja se kertoo vallitsevasta yhteiskunnasta. Kieltä tarkastellessa diskurssianalyysin menetelmillä voidaan ymmärtää myös kielen takana olevia yhteiskunnallisia rakenteita.⁶⁴ Kieli auttaa meitä käsittämään muistetun

58 Säaskilahti 2011, 17, 19.

59 Leskelä-Kärki, teoksessa Hakosalo et al. 2014, 317.

60 Leskelä-Kärki, teoksessa Hakosalo et al. 2014, 322.

61 Zemon Davis, teoksessa Ollila (toim.) 1999, 34; Jokinen & Juhila & Suoninen 2016, 27–28; Pietikäinen & Mäntynen 2009, 11–13.

62 Määttänen & Nevanlinna (toim.) 1996, 13.

63 Pietikäinen 2000, 191.

64 Pietikäinen & Mäntynen 2009, 13.

perinnön käsitettä ja strukturoimaan kognitioitamme. Kirjoittaminen on siis hyvin pitkälle konstruoitua muistia ja diskurssin monitasoisimpia muotoja.⁶⁵

Yhteiskunnallinen diskurssianalyysi taas tarkastelee yhteiskunnan tuleamista ennen kieltä, eli yhteiskunnallinen tilanne vaikuttaa siihen, mitä ja miten diskursseja käydään. Kriittinen diskurssianalyysi on rinnakkainen käsite tämän kanssa. Kiinnostus suuntautuu yhteiskunnallisiin taustatekijöihin ja vaikutuksiin.⁶⁶

Näistä voidaan johtaa ajatukset poliittisesta diskurssianalyysistä. Poliittista tai politiikan diskurssianalyysia ovat käsitelleet esimerkiksi Isabela ja Norman Fairclough teoksessaan *Political Discourse Analysis* (2012). Fairclough't tarkastelevat poliittista diskurssia erityisesti käytännöllisestä, samoin kuin kriittisestä näkökulmasta.

Fairclough't näkevät poliittisessa diskurssissa vallitsevan eräänlaisen tavoitteiden välisen kilpailun. Heidän mukaansa poliittinen toiminta rakentuu yksilön tai samanmielisten yhteisön kesken niin, että toiminnasta päättämisessä on kolme vaihetta. Ensimmäisenä on pääpremissi, eli motivationaalinen premissi, ”haluan, että x”. Toisena tulee alempi, sekundäärinen premissi, joka on kognitiivisen prosessin tulosta: ”Y on paras keino tavoittaa tilanne, jossa x toteutuu”. Kolmantena tulee johtopäätös: ”Minun on siis tehtävä y”.⁶⁷

Fairclough't liittävät diskurssin puitteiksi myös taustalla vaikuttavat arvot, jotka määräävät sen, mikä on arvojen mukainen tavoite. Arvoista juontuu pääpremissi tai käytännöllinen maali. Rinnalla vaikuttavat myös olosuhteet, jotka määrittävät sen, mikä on mahdollista. Tästä juontuu toiminta.⁶⁸

Kriittinen diskurssianalyysi on Fairclougheille vahvasti yhteiskunnallisten taustatekijöiden huomioonottamista, vähemmän pelkkää kielellistä tai yksittäisten puheiden tarkastelua. Poliitikot toimivat demokraattisessa järjestelmässä, jossa puheilla esitetään tavoitteita niin, että niistä tahdotaan yleisesti hyväksytyjä.⁶⁹

Eri asia on, miten muistelijat muistavat oman toimintansa tavoitteet menneisyydessä. Millaista diskurssia ja millaista toimintaa he ovat halunneet saada aikaan muisteltavana ajankohtana voi olla aivan eri, kuin tavoitteet muisteluaikana.

65 Goody 2000, 132–133; Bruner & Feldman, teoksessa Rubin (toim.) 1996, 291.

66 Pietikäinen 2000, 192–193, 197–199.

67 Fairclough & Fairclough 2012, 40.

68 Fairclough & Fairclough 2012, 45.

69 Fairclough & Fairclough 2012, 115–116.

On mielenkiintoista tarkastella myös yhteiskunnallisten rakenteiden käsittelyä poliitikkojen muistelmissa. Diskurssianalyysia voikin soveltaa muun muassa siihen, miten poliittiset toimijat määrittävät yhteiskunnallisen toiminnan tiloja.⁷⁰

Muistelmien suhteen vertailenkin muistitiedosta kumpuavaa diskurssia, samalla sekä kerrontaa että kriittisen tradition mukaista yhteiskunnallisten taustatekijöiden vaikutusta. Muistelmateosten diskurssi ei voi olla yhteismitallista, sillä muistelmatkaan eivät ole. Toiset käsittelevät kutakin aihetta muistelmissaan enemmän, toiset vähemmän. Muistelmat on myös kirjoitettu eri aikoina, eikä niiden voi nähdä käyvän varsinaista diskurssia, vaan diskurssi on tutkijan haettava. Myöhemmin kirjoitetut muistelmat voivat viitata toisten kirjoittamiin aiempiin muistelmiin, mutta toisinpäin suhde ei toimi. Esimerkiksi Mauno Koivisto on kirjoittanut muistelmansa vuonna 1997 ja Johannes Virolainen viimeisen teoksensa vuonna 2000, jolloin vaikkapa Rafael Paasion kuolemasta oli kulunut jo 20 vuotta. Diskurssi ja dialektiset vastinparit voidaan löytää siitä, miten muistelijat omista lähtökohdistaan narratoivat tarkasteltavia tapahtumia. Näitä vertailemalla voidaan löytää myös kokonaisdiskurssi, joka taas osoittaa sen mitä tämä tutkielma tavoittelee, eli tämä mahdollistaa kokemuseräisen tiedon vertailun ja arvioinnin ja luo kokonaiskuvan siitä, miten toimijat ovat vuoden 1966 vaalituloksen ja hallitusratkaisun kokeneet.

1.8. Mitä on politiikka ja miten muistella sitä? – muisteluajankohdat, poliittiset dialektiset vastinparit ja poliitikot taustaryhmiensä eliittinä

Poliitikkojen muistelmien tutkiminen on luonnollisesti poliittisen eliitin käsitysten sekä eliitin narratiivin ja diskurssin tutkimusta. Esimerkiksi Tom Moring (1989) määrittelee poliittisen eliitin muodostuvan sosiaalisen koettelun kautta ja eliittiin päätyneiden tai eri eliittien välillä vallitsee sekä yhteneväisyyksiä että eroavaisuuksia arvojen, valtasuhteiden ja eri eliittiryhmien suhteen. Suomen poliittisen eliitin hän näkee toimivan vahvassa vuorovaikutuksessa politiikan eri tasoilla, sekä tavallisten äänestäjien suuntaan että eliitin sisäisesti. Eliitin sisäinen päätöksenteko ja poliittinen toiminta tavoittelee järjestelmässä konfliktien yhteensovittelua optimaalisten tai vakautta luovien ratkaisujen avulla. Tavallisen äänestäjän suhde eliittiin on osa tällaisten koalitoratkaisujen muodostamista, ne tarjoavat pohjan eliitin voimasuhteille ja tavoitteiden toteuttamiselle, onhan demokratiassa lunastettava samojen äänestäjien mandaatti yhtä uudelleen.⁷¹

70 Howarth 2000, 129.

71 Moring 1989, 15, 162.

Poliitikon habitus, tai poliitikon muotokuva, muodostuu häneen liittyvän tai liitetyn narratiivin kautta. Esimerkiksi Kaipainen liittää sosiologi Pierre Bourdieun kenttäteorian elämäkertateoriaan ja pitää Bourdieun habituksen käsitettä elämäntarinoiden ja elämäkertojen tarkastelun kannalta mielekkäänä terminä. Ajatus toimii hyvin tarkastellessa poliitikkojen tai muiden yhteiskunnallisten vaikuttajien elämäkertoja ja omaelämäkertoja: (Toimijuuden) kentällä toimijoilta ”vaaditaan kentän toiminnan sanattomien lakien käytännöllistä hallintaa ja kykyä havaita ja arvioida tärkeät ongelmat”. Tästä syntyy Bourdieun mukaan habitus, jonka toimijat hankkivat kentän kautta tapahtuvassa sosialisatiossa.⁷²

Ajatus poliitikoista kenttien toiminnan habitus-tuotoksena on toimiva, sillä poliitikko saavuttaa asemansa sosiaalisen kentän koetteluun ja sieltä hankitun luottamuksen kautta. Siksi poliitikko on korostetun sosiaalinen tai sosiaalisuudesta riippuva habitus. Poliittiset tapahtumat ovat väkisinkin kollektiivisia, joten kollektiivinen muisti on kätevä käsite politiikan menneiden tapahtumien käsittämässä. Myös valtasuhteet ovat läsnä poliittisessä muistamisessa.⁷³

Kenttä- ja habitus-käsitteet soveltuvat hyvin myös poliittisen toimijuuden rakentumisen tarkasteluun pohjoismaisessa monipuoluedemokratiassa. Kenttä voidaan ymmärtää puolueina tai eri sosiaaliryhminä, jotka tavoittelevat mahdollisimman laajan edustuksen saamista päätöksentekojärjestelmään. Poliittinen kenttä muodostuu sen mukaan, miten puolueilla tai muilla ajatussuuntauksilla on edustus päätöksenteossa ja poliittisen keskustelun areenoilla. Poliittinen eliitti muodostuu eri kentiltä nousseista johtohenkilöistä, jotka edustuksellisen demokratian puitteissa edustavat taustaryhmiään. Tässä tutkielmassa taustaryhmät ovat erityisesti puolueet ja niiden sisällä eläneet suuntaukset, mutta kenttä voidaan nähdä myös hallitus–oppositio–kenttänä. Tätä kautta poliitikoille muodostuu roolinsa kautta asema ja habitus ja tätä taustaa vasten poliitikot ovat myös toistensa dialektiset vastinparit. Vastinparit voidaan nähdä muodostuvan habituskenttien pohjalta niin, että vastinpareja ovat sekä hallitus–oppositio–asetelma, hallituksen sisäiset vastinparit, opposition keskinäiset vastinparit ja puolueiden sisäiset vastinparit. Vastinpareja voidaan lukea tässä tutkielmassa myös suhteessa presidenttiin ja Neuvostoliittoon. Näistä erilaisista valtasuhteista nousee muistelmissa ilmenevä diskurssi.

Valtaa on molempien perustuslakien aikana käytetty Suomessa Montesquieun vallan kolmijako-opin mukaisesti niin, että poliittista valtaa ovat käyttäneet lainsäätäjänä eduskunta ja toimeenpanijana hallitus, eli valtioneuvosto ja presidentti. Käytännössä hallituksen valtaan on kuulunut myös lainsäädännön valmistelu. Hallitus on ollut aina myös riippuvainen eduskunnan

⁷² Kaipainen 2008, 28.

⁷³ Makkonen 2009, 20–21.

kokoonpanosta, eli koalitiollahitukset, joilla on takanaan tietty osuus eduskunnasta ovat olleet kykeneviä valmistelemaan tavoitteidensa mukaista lainsäädäntöä. Hallituksen ulkopuolella olevat eduskuntapuolueet, eli oppositio on kuitenkin näytellyt merkittävää roolia Suomen puolueessa sekin.

Opposition tehtävä on ollut esittää vaihtoehto hallituksen politiikalle ja tarjota kanava hallitusvallan käytön opponointiin. Oppositio on toiminut järjestelmän puitteissa ja järjestelmän sisällä, myös järjestelmää vastustavat puolueet. Valta on voitu vaihtaa seuraavissa vaaleissa, joten opposition paine on pakottanut hallituksia huomioimaan myös eriävät näkemykset harjoitettua politiikkaa koskien. Oppositioapuolueiden paine on ollut siitäkin merkittävä, että niillä on ollut mahdollisuus viedä suhteellisen pieni määrä hallituspuolueiden entisiä äänestäjiä ja kääntää eri puolueiden ja hallituskoalitioiden enemmistö- tai suuruusasema juuri niin pieneksi, ettei edeltävän kaltaista politiikkaa ole voinut seuraavalla hallituskaudella harjoittaa ainakaan täysin samassa muodossa. Oppositio, etenkin järjestelmänvastaiset puolueet kuten SKP, ovat myös koetelleet järjestelmän toimivuutta ja sitä, miten järjestelmän rajoitteet pitävät. Tämän on tulkittu enemmän vahvistaneen järjestelmää kuin heikentäneen sitä.⁷⁴

Muistelmien kirjoittamisessa ajankohdalla on merkitystä riippuen siitä, miten paljon muisteltavista tapahtumista on kulunut aikaa ja mikä tällä aikavälillä on muuttunut. Tänä aikana poliittiset olosuhteet ovat voineet joko vapautua, kiristyä tai pysyä ennallaan, ja tämä määrittää, mitä muistelmassa katsotaan soveliaaksi käsitellä ja millä tavoilla. Samoin muistelmien tueksi on ajan myötä saattanut tulla yhä enemmän tutkimustietoa. Pääsääntönä tässä tutkielmassa havaitaan, että vanhan politiikan käsittely vapautuu ajan kuluessa, mutta ei aina täysin tai kaikilta osiltaan. Muistelmilla on myös poliittisia tavoitteita tai ainakin poliittinen narratiivinsa.

Ensimmäiset muistelmat / poliittiset muisteluteokset, mitä tässä tutkielmassa käsitellään, on tehty jo melko pian kohdeajankohdan jälkeen. Väinö Leskisen teos on jo vuodelta 1967 ja Johannes Virolaisen hieman pienemmässä roolissa tässä yhteydessä oleva teos vuodelta 1969. Saukkosen muistelmat ovat vuodelta 1973, Skogin vuodelta 1974. Nämä teokset on tehty suhteellisen lähellä vuodesta 1966 alkanutta poliittista kehitystä. Hieman lähempänä erilaista aikaa, jolloin Kekkonen jo täytti kahdeksankymmentä vuotta ja oli lähellä luopua presidenttiydestään, on tehty Junnilan ja Paasion muistelmat, molemmat vuonna 1980. Kekkonen ajan jälkeen, Koiviston presidenttikaudella, mutta vielä kylmän sodan ja Neuvostoliiton aikana, on tehty useampi muistelmateos. Aarne Saarisen ensimmäinen teos on vuodelta 1984, Virolaisen teoksista yksi vuodelta 1986, Vennamon

74 Elder & Thomas & Arter 1988, 9 – 10, 12–13.

teokset vuosilta 1987 ja 1989 ja Karjalaisen vuodelta 1989. Aivan uudenaikaisena maailmanaikana, Neuvostoliiton romahdettua ja Suomen liittyttyä / ollessa liittymässä Euroopan unionin jäseneksi ovat Virolaisen kolme teosta (1994, 1998, 2000), Saarisen toinen muistelmateos (1995) sekä Aleniuksen (1995) ja Koiviston (1997) teokset.

Dialektisina vastinpareina voidaan nähdä puolueiden välisen kilpailun kautta se, että jokainen puolue on jossain määrin toisensa vastinpari. Esimerkiksi SKDL eduskunnan vasemmistolaisimpana ryhmänä on oikeistolaisimman ryhmän, kokoomuksen, selkein vastinpari. Etenkin SKDL:n kommunistit olivat tiukasti kokoomuksen vastustamia. Poliittisesti nämä ryhmät ovat toistensa täydet vastinparit, mutta eivät valtapoliittisesti, sillä ne eivät kilpailleet samoista äänistä.

SKDL:n suhde SDP:n ja TPSL:n suuntaan on selkeämmin valtapoliittinen vastinpari. Vasemmistopuolueet kilpailivat työväenpolitiikan asianomistajuudesta ja sitä kautta samoista äänistä. Toisaalta politiikassa oli vahvoja eroavaisuuksia SDP:n ollessa maltillisten uudistusten ja vallitsevan yhteiskuntajärjestyksen kannalla ja SKDL:n sisällä ollen myös vallankumouksellista henkeä. Kummankin puolueen sisäinen tilanne merkitsi paljon myös toiselle puolueelle sikäli, että kaikkien vastapuolen linjasuuntausten kanssa yhteistyö ei olisi ollut mahdollista. TPSL:n vahvuus oli heikompi, mutta se sai mahdollisen vaa'ankieliaseman kahden suuremman välissä.

Kokoomuksen ja keskustan välillä oli kilpailu ei-sosialistisen puolen johtajuudesta. Sitten taas kokoomus kilpaili palkkatyöläisten asemasta kaupungeissa SDP:n kanssa. Maanomistajien äänet maaseudulla olivat monessa suhteessa osa keskustan ja kokoomuksen kilpailua, tosin pienemmät tilat ja pienituloisen maaseutuväestö oli toisaalta keskustan, toisaalta SKDL:n intressiä. Myöhemmin kolmanneksi pienituloisen maaseutuväestön ääneksi tuli Vennamon SMP. Keskustalla ja SMP:lla oli intressi olla kanava, joka esti maaseutuväestöä turvautumasta sosialisteihin.

SDP ja keskusta kilpailivat hyvin vähän samoista äänistä, mutta johtavan puolueen asemasta sitäkin kiivaammin. Punamultayhteistyön kannattajat molemmissa puolueissa näkivät keskustan ja SDP:n yhteistyön keinona saada teollisuustyöväki ja maanviljelijät ja maaseutuväestö saman laajapohjaisen pienituloisia hyödyttävän politiikan taakse, mutta käytännössä puolueiden intressit maatalous- ja palkkatulokysymyksissä tekivät yhteistyöstä monesti myös äärimmäisen vaikeaa.

Puolueiden sisällä on nähtävissä myös monia vastinpareja. SKDL:n sisällä jako kommunisteihin ja sosialisteihin, sitten taas kommunistien sisäinen jako maltillisiin ja vallankumouksellisiin. SDP:n

sisällä oikeisto- ja vasemmistosuuntaukset repivät puolueen jopa kokonaan rikki 1950-luvun lopulla. Maalaisliitto-Keskustapuolueessa oli myös erilaisia suuntauksia, viimeistään 1970-luvulla niin sanotut K- ja V-linjat. Kokoomuksessa oli uudistus- ja oikeistokonservatiivilinjat. SMP oli melko yhtenäinen johtajansa Vennamon takana, ja osasikin asemoida itsensä kaikkien muiden puolueiden vastapooliksi.

Henkilöistä vastinpareina puolueiden sisällä ovat keskustassa Virolainen, jonka nimestä V-linja-termi kehitettiin, ja K-linjan Karjalainen. SDP:ssa Paasio ja Koivisto edustivat enemmän vasemmalle kallellaan olevaa uudistuslinjaa, joka toisaalta oli puolueen keskilinja. Väinö Leskinen luopui tiukimmasta oikeistososiaalidemokratiastaan, mutta lähinnä ulkopoliittisesti, Emil Skog pysyi yhtenä vasemmistosuunnan keulakuvista. Kokoomuksen Saukkonen oli maltillinen ja lähellä poliittista keskustaa, Junnila oli oikeistokonservatiivi. SKDL:ssa Ele Alenius oli ei-kommunisti ja pyrki toimimaan järjestelmän puitteissa, kun taas SKP:ssa oli kahdenlaista ilmaa, joka asetti Aleniuksenkin monesti vaikeaan asemaan SKDL:n johtajana. Saarinen oli kommunisti, mutta ei vallankumouksellinen. Hänen asemansa SKP:n puheenjohtajana oli siksi hankala kahden suuntauksen ristipaineessa.

Tutkielmassa asettelen käsiteltävät osuudet muistelmista suunnilleen niin, että rakenteesta kuvastuvat dialektiset vastinparit. Vastinparit voivat täydentää tai kumota toistensa näkemykset. Joka tapauksessa monipuolisista näkemyksistä syntyy kokonaisuuden moninaisuus ja laaja diskurssi.

2. Presidentin ja Neuvostoliiton vaikutusvallan alla

Poliittista toimintaympäristöä määritti 1960-luvun Suomessa vahvasti ulkopoliittinen liikkumatila, jonka takaajaksi miellettiin eritoten tasavallan presidentti Urho Kekkonen, mutta myös puolueiden ulkopoliittisella toimintakyvyllä oli vahva merkitys.

Suomen ulkopoliittisen doktriinin voi kuvata 1960-luvulla olleen multilateraalinen, monenkeskiseen yhteistyöhön pyrkivä. Maa onnistui luomaan vahvat kauppa- ja poliittiset suhteet sekä itään että länteen, ja silti pysymään puolueettomana. Toisaalta Neuvostoliiton vahva vaikutusvalta oikeutti suomettumisen-käsitteen (finlandisierung) syntymisen, mutta yhteyksien pitämisen joka suuntaan voi nähdä olleen vahva viesti puolueettomuudesta maan ulkosuhteissa, ja se myös reflektoi Suomen kompromissikykyä kansainvälisillä areenoilla. Suomettumisen, eli pienen maan alistumisen vaikutusvaltaisen naapurimaan tahtoon itsenäisyytensä ja toimivien suhteiden säilyttämiseksi, voi nähdä olleen myös taitavaa politiikkaa pakottavissa olosuhteissa. Neuvostoliitolla tiedettiin yleisestikin olevan vahva vaikutusvalta Suomen asioihin, toisaalta vaikutusvaltaa oli paljon piilossa, esimerkiksi suhteissa puolueisiin ja elinkeinoelämään.⁷⁵

Suomi pyrki ennen sotia välttämään sitoutumista maailmanvaltoihin, mikä johti eristyneisyyteen, joka oli koitua maan kohtaloksi talvisodan sytyttyä. Sitä vastoin sotien jälkeinen politiikka perustui tarkkaan tietämykseen tai ainakin seurantaan suurvaltojen liikkeistä ja eritoten Neuvostoliiton tahtotilasta. Puolueettomuuttaan Suomi korosti vahvalla preesensillä YK:n elimissä. Suomi pyrki kunnioittamaan YK:n turvallisuusneuvostoa ja edistämään sitä periaatetta, että suurten valtojen vaikutusvaltaa jaetaan myös pienempien maiden kanssa. Suomen vahvaa mukanaoloa YK:n rauhanturvaoperaatioissa kuvaa hyvin presidentti Kekkonenkin lausuma periaate: ”Parempi olla lääkäri kuin tuomari”.⁷⁶

Erityisen merkittävä asema ulkopoliitikassa ja Neuvostoliiton-suhteissa oli tasavallan presidentti Urho Kekkosella. Ulkopoliitikkaa, samoin kuin monia sisäpoliittisia ratkaisuja, kannattaakin tarkastella presidentin vallankäytön näkökulmasta.

⁷⁵ Maude 1976, 45, 127; Seppinen 2006, 280, 445.

⁷⁶ Maude 1976, 26, 137–138.

2.1. Presidenttivetoista politiikkaa – Urho Kekkosen valta-asema

J. K. Paasikiven ja Urho Kekkosen presidenttikaudet normalisoivat ja toteuttivat tiettyä ulkopoliittista puolueettomuuspolitiikan doktriinia, joka oli täysin erilainen sotia edeltävään ulkopoliittikkaan verrattuna. Sodan Neuvostoliitolle hävinnyt Suomi joutui olemaan suurvallan tahdolle yhä myötämielisempi. Doktriinin, eli Paasikiven-Kekkosen linjan peruspilarit olivat hyvät suhteet Neuvostoliiton kanssa, suurvaltakiistojen ulkopuolella pysytteleväminen ja rauhan asian edistäminen kansainvälisten areenoiden, eritoten YK:n puitteissa.⁷⁷

Presidentin voimakas vaikutusvalta väritti, mutta myös lamaannutti parlamentaarisia prosesseita. Jokainen hallitusratkaisu 1960-luvun alusta alkaen oli vahvasti riippuvainen Kekkosesta, jopa tämän määrättävissä. Puolueilla oli toki valta neuvotella hallitusohjelmien sisällöt etenkin sisäpolitiikan osalta, mutta presidentin vahva ohjaus vaikutti hallitusten politiikkaan hyvin kattavasti. Kekkosta kohtaan esitettiin jo aikalaisdiskurssissa kritiikkiä liian pitkälle menevästä Neuvostoliiton myötäilystä sekä muussa politiikassa että hallitusratkaisujen toteutuksessa.⁷⁸

Muistelmat nostavat presidentti Kekkosen roolia ja toimia usein esiin. Muistelijat ovat olleet sekä Kekkosen kannattajia ja tukijoita että poliittisia vastustajia. Kaikkia yhdistää näkemys presidentin merkittävästä roolista ulkopoliittikan ja toimivien idän-suhteiden takaajana ja sitä kautta Kekkosen käytti myös valtaa hallitus- ja sisäpolitiikan ratkaisuisissa. Presidentin luottamus oli ehkä tärkein tie hallitukseen varsinkin aikana, jona presidentin rooli oli niin vahva, kuin Kekkosella oli. Merkillepantavaa muistelmissa on myös se, että Kekkosen käyttämälle vallalle on vaikea pohtia vaihtoehtoja.

Presidentin roolin voi nähdä Suomessa olleen monitahoinen etenkin maan ensimmäisen hallitusmuodon (1919–2000) aikana. Presidentti oli, esimerkiksi David Arterin jaottelun mukaan, toisaalta vallankäyttäjää, toisaalta arvojohtaja, toisaalta ulkosuhteiden ”päädiplomaatti”, toisaalta hallituspolitiikan ”konsensuksenrakentaja”.⁷⁹ Urho Kekkonen oli kaudellaan 1956–1981/2 näitä kaikkia. Mielenkiintoinen on etenkin hänen vallankäyttäjän ja konsensuksenrakentajan rooliensa sekoittuminen.

Hallitusratkaisut riippuivat presidentistä, ja presidentti kuunteli Neuvostoliiton tahtoa. Kekkonen käytti Neuvosto-suhteillaan valtaa edistäessään milloin mitäkin hallitus- tai poliittista ratkaisua.

⁷⁷ Arter 1987, 116; Vahtola 2003, 400–401.

⁷⁸ Meinander 2014, 249, 251; Wiberg, teoksessa Paloheimo & Raunio (toim.) 2008, 174, 176.

⁷⁹ Arter 1987, 114–116.

Tätä kautta edistyi toisaalta myös puolueiden yhteisymmärrys. Kekkonen oli konsensuksen ja puolueiden hallitusyhteistyön, oli yhteistyö sitten väkinäistä tai luontevaa, rakentajana kiistaton vallankäyttäjäksi. 1966 Kekkonen suosimassa kansanrintamahallitusratkaisussa korostui sisä- ja ulkopoliittinen hyväksyttävyyden. Ulkopoliittinen hyväksyttävyyden tuli Kekkonen kautta ja Neuvostoliiton siunauksella, sisäpoliittinen hyväksyttävyyden osittain linkittyi tähän, osittain oli puoluepoliittinen hyväksyttävyyden kysymys kotimaan tasolla. Kekkonen oli myös hyvin tietoinen sisäpoliittisen hyväksyttävyyden merkityksestä ja katsoikin hallitusratkaisut aina sisä- ja ulkopoliittikan tasapainon kannalta, toki ulkopoliittikan ollessa tärkeämpi sektori.⁸⁰

Samoin Kekkonen roolien arvo- tai mielipidejohtajana ja ulkopoliittikan johtajana voi katsoa menneen päällekkäin mielenkiintoisella tavalla. Arvojohtaja Kekkonen teki ulkopoliittikan linjastaan yleisesti hyväksytyin doktriinin ja oli kasvot Suomen ja suomalaisten kansainväliselle asemalle.⁸¹

Kekkonen johtamalle ulkopoliittikalle ominaista oli hyvien Neuvostoliiton-suhteiden lisäksi suhteiden kehittäminen myös muihin pohjoismaihin ja länteen. Pohjoismaisen yhteistyön peruskirjaa, Helsingin sopimusta, uudistettiin 1971, jolloin Pohjoismaiden neuvoston rinnalle luotiin Pohjoismaiden ministerineuvosto, joka tehosti pohjoismaiden hallitusten keskinäistä koordinaatiota. Keskinäistä vapaakauppaliitto NORDEKia lähdettiin luomaan, mutta se kaatui 1970 lähinnä Neuvostoliiton vastustukseen. Kekkonen onnistui johdattamaan Suomen länsimaiden Taloudellisen yhteistyön ja kehityksen järjestö OECD:n jäseneksi 1969 ja näin vahvistamaan Suomen puolueettomuusasemaa Neuvostoliiton suhteen. EEC-vapaakauppasopimuksen Euroopan talousyhteisön kanssa Suomi onnistui solmimaan 1973. Luonnollisesti Helsingissä vuonna 1975 järjestetty Euroopan turvallisuus- ja yhteistyökonferenssi ETYK on mainittava myöhempanä onnistumisena, jota tosin suunniteltiin jo 1960-luvulla.⁸²

Arvo-, konsensus- ja ulkopoliittikan johtajana, sekä vallankäyttäjänä Kekkonen asemaa on verrattu jopa diktaattorin tai ”despootin” asemaan.⁸³ Etenkin loppuvuoden 1961 noottikriisin ja sen jälkeisten alkuvuoden 1962 presidentin- ja eduskuntavaalien rooli Kekkonen aseman pohjaamisessa oli merkittävä. Kekkonen kaatamiseksi vuoden 1962 vaaleissa oli koostettu laaja liittouma, joka oli etsinyt hyvinkin erilaisille puolueille sopivan, tarpeeksi neutraalin ehdokkaan, joka kuitenkin voisi voittaa Kekkonen. SDP:n, kokoomuksen, Suomen Kansanpuolueen, RKP:n, Suomen Pientalonpoikien Puolueen ja Vapaamielisten Liiton ehdokkaana vaaleihin oli lähdössä entinen

80 Arter 1987, 114–116; Vahtola 2003, 398–399; Nevakivi, teoksessa Jussila & Hentilä & Nevakivi 2000, 291.

81 Arter 1987, 115–116.

82 Vahtola 2003, 401; Nevakivi, teoksessa Jussila & Hentilä & Nevakivi 2000, 302.

83 Arter 1987, 117.

oikeuskansleri Olavi Honka. Honka-liitto kuitenkin kuivui kokoon hyvissä ajoin ennen vaaleja. Esimerkiksi Hannu Rautkallio (1999) kuvaa noottikriisin olleen Neuvostoliiton avulla toteutettu peliliike, jolla mielikuvaa Kekkoesta Neuvosto-suhteiden ainoana oikeana hoitajana pyrittiin vahvistamaan ja samalla osoittamaan, ettei Honka tai kukaan muukaan voinut olla ulkopoliitiikan hoitajaksi yhtä kyvykäs. Tämä vahvisti sekä Kekkonen asemaa että hänen toivomaansa kehitystä puolueissa oman ulkopoliittisen johtajuutensa taakse.⁸⁴

Noottikriisistä alkanut poliittinen kehitys vaikutti puolueiden kehitykseen Suomessa vuoteen 1966 tultaessa. Kekkonen voima ulkopoliitiikan johtajana oli vahvistunut suvereeniksi ja muut tavoitteet etenivät myös. Puolueille alkoi olla selvää, että tie hallitukseen kävi vain ja ainoastaan Kekkonen kautta. Koko vasemmiston integroiminen osaksi Kekkos-puolueiden rintamaa toteutui viimeistään 1966 ja kokoomus oli oppositiossa, eikä sieltä päässyt edes Kekkonen linjalle tultuaan 1970-luvulla.

SKP piti noottia esimerkkinä ennemmin Neuvostoliiton kuin Kekkonen mahdista ja uskoi iloiten, että nootti olisi viitoittanut Suomelle tietä kohti kommunistisen Neuvostoliiton johtamaa itäblokkia. Siksikin SKP piti hyvänä oman profiilinsa nostamista omalla presidenttiehdokkaalla vuoden 1962 vaaleissa, vaikka Kekkonen olikin SKP:lle mieluinen presidentti.⁸⁵

Kokoomus oli ollut mukana vaalikauden 1962–66 hallituksissa, mutta vasemmiston vahvistuttua ja mentyä laajemmin Kekkonen taakse vuoteen 1966 tultaessa kokoomus jäi täydelliseen paitsioon. Kokoomuksen näkökulmasta Kekkonen tuntui siirtyvän koko ajan vasemmalle ja ottaneen niin ikään vasemmalle siirtyneen SDP:n uudeksi suosikkipuolueekseen, käy ilmi esimerkiksi Vesa Vareksen kokoomuksen puoluehistoriasta. Kokoomus koki vuonna 1966 vaalitappion ja kansanrintama palveli Kekkonen päämääriä paremmin, joten puolue koki jääneensä täysin eristyksiin. Konservatiivisella ja oikeistolaisella ei tällä kaudella ollut helppoa. Kokoomus oli kooltaan pienimerkityksinen voima sille täysin vastakkaisessa poliittisessä todellisuudessa, eikä Kekkonen kokenut puoluetta kohtaan juuri mielenkiintoakaan. Kokoomus koki, ettei se saa viestiään läpi presidentin suuntaan.⁸⁶

SDP:n tulolle Kekkos-puolueeksi ja hallituskelpoiseksi puolueeksi oli edellytyksenä sekä Rafael Paasion ”pari piirua vasemmalle”-linja että Väinö Leskisen ulkopoliittinen käänös. Neuvostoliitto-vastaisen oikeistolinjan Väinö Tanner väistyi Paasion tieltä vuoden 1963 puoluekokouksessa ja Kekkonen lähestyikin SDP:ta vuonna 1964 puheessaan Helsingin työväentalolla. Oikeistolinjalaisen

84 Nevakivi, teoksessa Jussila & Hentilä & Nevakivi 2000, 269–271; Rautkallio 1999, 125–126.

85 Rautkallio 1999, 163–166.

86 Vares 2017, 59–63.

Väinö Leskisen julkinen tulo Kekkonen ulkopoliitiikan taakse 1965 oli lopullinen tae SDP:n hallituskelpoisuuden palaamiselle.⁸⁷

Kekkonen piti tärkeänä huolehtia myös, ettei oma vanha puolue Maalaisliitto tekisi irtiottoja hyväksi koetulta linjaltaan. Kekkonen verkostot puolueessa olivat vahvat ja hänellä oli tapana lähestyä eri maalaisliittolaisia tahoja suoraan ja tällä tavalla vaikuttaa puolueessa tehtäviin ratkaisuihin. Hän käytti suoraa vaikutusvaltaansa puolueen kautta myös politiikkaan, erityisesti sivistys- ja kulttuuripoliittisiin kysymyksiin.⁸⁸ Kekkonen näki tärkeäksi vaihtaa puheenjohtaja vuoden 1964 puoluekokouksessa, sillä V. J. Sukselainen oli osallistunut virolaisten emigranttien tapaamiseen Tukholmassa syksyllä 1963, ja tämä oli kolaus Maalaisliiton ja Neuvostoliiton suhteille. Viro oli toisesta maailmansodasta alkaen osa Neuvostoliittoa, eikä tällaisia yhteyksiä neuvostovaltaa paenneisiin katsottu hyvällä. Kekkonen vaikuttikin merkittävästi siihen, että puheenjohtajaksi valittiin Sukselaisen tilalle Johannes Virolainen, tosin niukasti äänin 888–866. Virolaisen ulkopoliittisena taakkana oli toisaalta niin sanotun yöpakkas-hallituksen ulkoministeriys 1950-luvun lopulla, mutta hän oli toisaalta kelvollinen henkilö puheenjohtajaksi, varsinkin, kun hänellä oli Maalaisliiton kentällä vahva suosio.⁸⁹ Tuoreena puheenjohtajana Virolainen käynnisti pian toimenpiteet puolueen nimen vaihtamiseksi Keskustapuolueeksi.

Tässä tutkielmassa tarkasteltavista muistelmista välittyy vahvasti presidentin vallankäyttöön liittyvää diskurssia. Kekkonen valta-asema on selviö myös heille, jotka suhtautuivat Kekkoseen kielteisesti tai vähintään varauksella. Esimerkiksi SDP:n nousu hallituskelpoisten puolueiden joukkoon on kuvaava osoitus narratiiveista, joissa korostuu presidentin vaikutusvalta.

SDP:n puheenjohtajana toiminut Rafael Paasio pitää tietyn etäisyyden Kekkonen suuntaan. Hän ei juuri puhu suhteestaan Kekkoseen tai Kekkosesta henkilönä hallitusneuvottelujen 1966 yhteydessä. Hän kertoo neuvotteluista ja Kekkonen esittämistä näkemyksistä. Tämäkin osaltaan kertoo siitä, että välit olivat puitteiltaan ehkä kunnossa, mutta läheisyydelle ei ollut tarvettakaan. Muualla muistelmissaan hän kertoo, että piti Kekosta ”moitteettomana” pääministerinä (Kekkonen toimi pääministerinä useaan otteeseen vuosien 1950–1956 välillä), mutta ettei voinut olla täysin tyytyväinen tämän myöhempisiin vaiheisiin.⁹⁰ Tiettyä epäluuloa Paasio osoittaa kirjoittaessaan, että ”*Urho Kekkonen ei koskaan ole ollut sosialidemokraattien suuri ystävä*”, kun hän kirjoittaa Kekkonen puheesta sosiaalidemokraateille Työväentalolla vuonna 1964.⁹¹ Erikseen hän pitää

87 Nevakivi, teoksessa Jussila & Hentilä & Nevakivi 2000, 281; Rautkallio 1999, 261 – 262, 269, 316–322.

88 Isohookana-Asunmaa 2006, 55.

89 Isohookana-Asunmaa 2006, 28–29, 59, 61.

90 Kymäläinen (toim.) & Paasio 1980, 92.

91 Kymäläinen (toim.) & Paasio 1980, 201.

oleellisena sanoa myös, ettei ole Kekkonen ihailija. Hän kritisoi Kekkonen vallankäyttöä kirjoittamalla uskovansa, että ”Kekkonen olisi mieluummin ollut ikuinen pääministeri kuin tasavallan presidentti. Hän ei ole lähestulkoonkaan aina malttanut pysytellä erossa asioista, joiden hoitaminen ei presidentille kuulu. En usko, että hänellä joka kerta on ollut menettelytavoilleen riittävästi perusteluja.”⁹² SDP:n suhteet Kekkoeseen kuitenkin normalisoituivat Paasion kaudella, ja SDP:n hallitukseenmenosta tuli mielekäs vaihtoehto myös Kekkonen silmissä.

Emil Skog korostaa Kekkonen SDP:n kannalta myönteisiä puolia Paasiota selkeämmin. Tämä on ehkä ollut luontevaa kerrontaa Skogin muistelmien julkaisuajankohtana (1974), jolloin Kekkonen oli valittu poikkeuslailla jatkokaudelle presidenttinä melkein koko eduskunnan tukemana, muiden muassa koko SDP:n eduskuntaryhmän äänestäessä poikkeuslain puolesta. Skog julkaisi Kekkonen tälle lähettämän kirjeen muistelmissaan, ja kirjeessä Kekkonen selkeästi toivoo SDP:n ja TPSL:n puolue-eheytyä. Skogin tulkinta näyttää olevan, että Kekkonen haluaa SDP:n ”historiallisen roolin”, merkittävyyden työväenliikkeessä takia tukea yhtenäistä puoluetta.⁹³

Kekkosta näkyvästi vastustaneelle Veikko Vennamollee oleellista on mainita, että Paasio otti Kekkonen suhteen sovittavan asenteen, sillä SDP oli hänen mukaansa tajunnut Kekkonen kaatamisyriyksen toivottomuuden.⁹⁴ Vennamo käyttää useassa yhteydessä myös sangen vahvoja ilmaisuja, hän sanoo myös, että SDP:n Kekkonen vastustus saatiin suorastaan ”nujerretuksi”.⁹⁵

Samoin kuin Vennamo, Paasio antaa itsekin ymmärtää halunneensa SDP:n menevän käytännön syistä presidentti Kekkonen taakse, sillä kaatamisyriykset olisivat pysyneet toivottomina. Paasio näkee, että SDP oli liiaksi vanhojen asenteidensa vankeina Kekkonen ja tämän ulkopoliittikan suhteen. Paasio kertoo jo 1962, kun hän oli SDP:n presidenttiehdokkaana, suositelleensa omien valitsijamiestensä menemistä Kekkonen taakse jo ensimmäisellä kierroksella. Näin ei kaunojen takia tapahtunut, Paasio kertoo. Hän näkee, että kaunat johtivat Kekkonen pidättyvään suhtautumiseen SDP:ta kohtaan. Kekkonen ”sisäpoliittinen pelihimo” SDP:ta kohtaan kasvoi, josta johtui SDP:n pysyminen ulkopoliittisessa paitsiossa ja Neuvostoliiton epäsuosiossa 1960-luvun puoliväliin asti.⁹⁶

Vuoden 1998 teoksessaan Johannes Virolainen harmittelee, ettei päässyt ulkopoliittisesti merkityksellisiin pesteihin enää yöpakkashallituksen 1958 jälkeen, jolloin hän oli ulkoministerinä

92 Kymäläinen (toim.) & Paasio 1980, 267–268.

93 Skog 1974, 206.

94 Vennamo 1989, 139.

95 Vennamo 1989, 136.

96 Kymäläinen (toim.) & Paasio 1980, 267.

joutunut syntipukiksi, mielestään Kekkonen vetämänä, tilanteessa, jossa Neuvostoliitto ei luottanut hallitukseen. Pääministerinä 1964–66 hän oli mielestään ensisijaisesti sisäpoliittinen, presidentin johtaessa ulkopoliittikkaa. Virolainen kertoo myös, että pääministerinä ja tuoreena suuren puolueen puheenjohtajana hänellä oli rankkaa. Ilman Maalaisliittoa presidentti ei voinut hallita, mutta luottamusta Virolaisella ei ulkopoliitikassa ollut. Virolainen kertoo joka tapauksessa kannattaneensa koko ajan Kekkonen ulkopoliittikkaa.⁹⁷

Veikko Vennamon narratiivissa korostuu presidentti Kekkonen ehdoton valta-asema, jolle myös / erityisesti Virolainen oli alisteinen. Vennamon mukaan Kekkonen ”*pohjimmiltaan halveksi Johannes Virolaista, vaikka käyttikin häntä estottomasti hyväkseen. Kerran Kekkonen jopa totesi läsnäollessani, että Virolainen on keskonen ja pysyy keskosena.*”⁹⁸

Vennamo sanoo Virolaisen nousseen Sukselaisen ohi Sukselaisen tilalle Maalaisliiton puheenjohtajaksi ulkopoliittisilla aseilla Kekkonen tahdosta.⁹⁹ Vennamo kirjoittaa monessa kohtaa Virolaisen heikkoudesta ja johdateltavuudesta, ja että esimerkiksi kielikysymyksessä (kouluruotsi) Virolainen teki ”*terveen kehityksen vastaista historiaa*” taipumalla RKP:n tahtoon: ”*Ja niin sitten Virolaisen, maalaisliiton ja Kekkonen voimalla ajettiin eduskunnassa läpi presidentin 13.7.1964 vahvistama laki, jonka mukaan ruotsin kieli tuli maamme kaikissa oppikouluissa jokaisella luokalla pakolliseksi kieleksi. Näin ei ollut koko itsenäisyytemme aikana ollut, mutta nyt tapahtui tällainen hämmästyttävä ratkaisu. Kekkonen ja Virolainen laskelmoivat ruotsinkielistemme tuella. Suomenkielisen valtaenemmistön etu unohdettiin ja myytiin.*” Vennamo korostaa sitä, että ratkaisu oli väärä, sillä ruotsin opiskelu vie tilaa merkittävilta maailmankieliltä, kuten englannilta.¹⁰⁰ Virolaisen mukaan ruotsin kielen osaaminen on tärkeää suomalaisen kulttuurin ja pohjoismaisten yhteyksien kannalta.¹⁰¹

Seuraajansa Juha Rihtniemen tavoitteeksi Jussi Saukkonen kuvaa kokoomukselle laidasta laitaan varmasti sopineen kovan huolen ja toiveen ”*porvarillisen yhteistyön uudelleenaloittamisesta*”, mikä tarkoitti myös sitä, että suhteet presidentti Kekkoneseen oli normalisoitava.¹⁰² Sisäisestä Kekkostasta vastustavasta oikeisto-oppositiosta Saukkonen ei juuri näiden asioiden suhteen puhu.

97 Virolainen & Virolainen 1998, 175.

98 Vennamo 1987, 97.

99 Vennamo 1989, 133.

100 Vennamo 1989, 134.

101 Virolainen & Virolainen 1998, 238, 241.

102 Saukkonen 1973, 373–374.

Tuure Junnila kertoo lausuneensa useasti, ettei kokoomuksella ole enää asiaa hallitukseen niin kauan kuin Urho Kekkonen toimii tasavallan presidenttinä. Kekkosen kokoomusvastaisuudesta on vahvoja merkkejä tutkimuksessakin, mutta toki puoluekoalitioden muodostuminen on otettava huomioon erikseen jokaista hallitusratkaisua tarkasteltaessa. Puolueen uudistuslinja, Junnilan sanoin ”politiikkaan 1970-luvun alkuvuosina rynnänneet nuoret vihaiset miehet, nämä ns. remonttimiehet” tuomitsi esimerkiksi vuoden 1968 ratkaisun asettaa kokoomukselle oma presidenttiehdokas Kekkosta vastaan. Junnila kirjoittaa, että huolimatta ”valitsijamiesvaalien tuottamasta selvästä voitosta kokoomukselle ja sen heijastumisesta myönteisellä tavalla vielä vuoden 1970 eduskuntavaaleissakin, remonttimiehet antoivat ymmärtää kokoomuksen juuri silloin pelanneen itse itsensä paitsioasemaan.” Junnila pitää lopulta ”Kekkos-puolueeksi” ryhtymistä 1970-luvun alussa sikäli järjettömänä, että puolue oli pärjännyt itsenäisellä linjalla hyvin vuosien 1968 ja 1970 valitsijamies- ja eduskuntavaaleissa ja silti vielä 1970-luvun lopullakin puolue oli Kekkosesta johtuen oppositiossa. Junnila lainaa puhettaan vuoden 1977 puoluekokouksesta muistuttaen, miten Kekkonen on jatkuvasti ollut kokoomusta vastaan: ”Presidentti on antanut ymmärtää, että sama tilanne (oppositio) jatkuu epämääräiseen tulevaisuuteen asti. Kun kokoomus tästä huolimatta asettuu (1978) presidentinvaaleissa nykyisen presidentin taakse, se merkitsee sitä, että puolue alentuu kumartelemaan saapasta, joka on sitä järjestelmällisesti päähän potkinut”.¹⁰³

2.2. Luottamuksen ja itsenäisen päätätävällän diskurssi – muistelmien näkemykset Suomen kansainvälisestä asemasta ja suhteesta Neuvostoliittoon

Poliitikkojen käsitellessä Suomen kansainvälistä asemaa esille nousevat erityisesti Neuvostoliiton vaikutusvaltaan liittyvät diskurssit. Tässä suhteessa myöhemmin muisteltu eroaa paljon siitä, miten tapahtuma-ajankohtana puhuttiin Neuvostoliiton vaikutuksesta julkisesti. Pidättynyt ilmapiiri on vapautunut etenkin Neuvostoliiton hajoamisen jälkeen (1991) kirjoitetussa muistelussa. Toki jo 1960-luvulla yleisesti tiedettiin, että Neuvostoliiton hyväksynnällä oli ratkaiseva vaikutus Suomen politiikkaan, mutta se tuotiin ilmi hienovaraisemmin. Esimerkiksi Aarne Saarinen puhuu jo vuonna 1984 melko avoimesti SKP:n ja NKP:n suhteista, mutta yksityiskohtia tulee enemmän ilmi vuoden 1995 teoksessa.

Myöhempi muistelu on kyennyt tuomaan yksityiskohtia esille enemmän. Muisteltu diskurssi on kädenvääntöä suomettumiseksikin tulkitun luottamussuhteen ja itsenäisen päätätävällän välillä. Luottamus Neuvostoliiton suuntaan tarkoitti myös riippuvaisuutta suurvallan näkemyksistä, itsenäinen päätätäväältä taas on tila, joka Suomella oli omiin asioihinsa Neuvostoliitosta

103 Junnila 1980, 216–218, myös 213.

riippumatta tai sen hyväksynnän rajamailla. Suomettuminen / Neuvostoliiton luottamus ja itsenäinen päätäntävalta voidaan nähdä myös dialektisina vastinpareina.

Erityisen paljon omia ja puolueensa Neuvostoliiton-suhteita kuvaa muistelmissaan SKP:n Saarinen. Vuoden 1995 teoksessaan Saarinen kuvaa kirjoittamisajankohtana jo hajonneen SKDL:n olleen ”yhteistoimintajärjestö, joka oli ratkaisevasti vaikuttanut ulkopoliittisen linjamme muotoutumiseen”,¹⁰⁴ eli myös suhde suomalaisiin sosialisteihin (SKDL:n ei-kommunisteihin) oli merkityksellinen SKP:n ulkopoliittisen roolin kannalta. Kuvauksen voi tulkita myös niin, että SKP-SKDL toimi välittäjänä suomalaisen yhteiskunnan ja Neuvostoliiton / NKP:n välillä.

Vuoden 1962 noottikriisiä käsitellessään Saarinen pohjustaa Neuvostoliiton ja Kekkosen ja Suomen koko ulkopoliittikan kehitystä kertomalla Leonid Brežnevin vierailusta ja puheesta SKP:n 12. edustajakokouksessa. Tämä tapahtui ennen Brežnevin nousua Neuvostoliiton johtajaksi, hänellä toki oli jo vahva asema NKP:n ja Neuvostoliiton hierarkiassa. Saarinen kertoo Brežnevin puhuneen jo huhtikuun 1960 edustajakokouksessa SKP:n väelle Länsi-Saksan ”elpyvästä militarismista”, ja että Länsi-Saksan politiikka ”lietsoo Euroopan tilannetta kireäksi ja on pahana kantona kaskessa rauhan pyrkimysten tiellä.”¹⁰⁵ NKP:n arvio siis ennakoி jo tuolloin puolentoista vuoden päästä tapahtunutta nootin lähettämistä. Saarinen ihmettelee, ettei noottikriisiä ja Neuvostoliiton ja Suomen suhteita tarkasteleva historiantutkimus ole nostanut (1995) Brežnevin puhetta ollenkaan esille.¹⁰⁶ Kenties Brežnevin puheesta ei ole löytynyt lähteitä tutkijoille, ja juuri Saarisen muistelmat ovat esimerkki, miten tutkijatkin voivat kokijan tai muistelijan kautta päästä uuden tiedon äärelle.

Luottamuksen diskurssia Saarinen rakentaa esimerkiksi kuvaamalla vuonna 1984 NKP:n ja SKP:n suhteita poikkeuksellisen läheisiksi¹⁰⁷ ja 1995 kertoo, että ”SKP:ssa oltiin hyvin tietoisia siitä, mitä NKP:ssa ajateltiin”.¹⁰⁸ *Suomalaisen kommunistin kokemuksia*-teoksessa (1984) Saarinen aloittaa antamalla arvon Neuvostoliitolle sosialistisen yhteiskuntamallin johtajana: ”Me suomalaiset kommunistit olemme oppineet kunnioittamaan ensimmäisen sosialistisen maan johtavaa voimaa, jolla on todella suuria ja kiistattomia ansioita oman sosialistisen valtakuntansa kehittämässä ja taistelussa rauhan, kansojen rauhanomaisen rinnakkaisolon ja ystävyyspuolesta.”¹⁰⁹

104 Peltoniemi (toim.) & Saarinen 1995, 190.

105 Peltoniemi (toim.) & Saarinen 1995, 137–138.

106 Peltoniemi (toim.) & Saarinen 1995, 140.

107 Saarinen 1984, 107.

108 Peltoniemi (toim.) & Saarinen 1995, 139.

109 Saarinen 1984, 107.

Itsenäisyyden ja Neuvostoliitosta riippumattomuuden diskurssia Saarinen rakentaa kritiikillä Neuvostoliiton toimintaa kohtaan: ”Tätä kunnioitusta himmensi ns. Stalinin yksilönpalvonnan kausi, siihen liittyneet monet kielteiset ilmiöt ja laillisuuden raskaat rikkomukset, jotka kohdistuivat myös moniin suomalaisiin kommunisteihin, viattomiin ja rehellisiin ihmisiin”¹¹⁰ ja ”Ristiriita ilmenee siinä, että NKP:n korkein johto painottaa puolueiden itsenäisyyttä ja riippumattomuutta, kuten kommunistiset puolueet kansainvälisissä kokouksissaankin ovat yhteisesti kantansa ilmaisseet. Mutta toisaalta on kuitenkin käytännössä ilmennyt sekaantumista. En tiedä, mistä tämä ristiriita johtuu. Eräs selvitys voi olla se, että NKP:n keskuskomitean koneisto on valtavan suuri ja monitahoinen. Myös sen kansainvälinen osasto on suuri; sillä on yhteydet käytännöllisesti katsoen kaikkiin maailman maihin.”¹¹¹

Kommunistien suhde SKDL:n sosialisteihin oli eräs tärkeä rakennuspalikka luottamuksen rakentamisessa Neuvostoliiton suuntaan. Saarinen kertoo muistelmissaan pitävänsä Neuvostoliiton toimintaa jokseenkin kohtuuttomana esimerkiksi Ele Aleniusta kohtaan, mutta kertoo aiemmin itsekin pitäneensä Aleniusta ”häirikkönä” Neuvostoliiton suuntaan: ”Kun olin itse nähnyt, kuinka hyvin Neuvostoliiton johtavat kommunistit tulivat toimeen suomalaisten vuorineuvosten ja oikeistopoliitikkojen kanssa, tuntui mahdottomalta, että vastaava yhteistyö ei onnistunut SKDL:n sosialistien kanssa. Se oli kiusallista.”¹¹² Saarisen näkemys siitä, että SKDL:n sosialistien olisi pitänyt olla kommunisteille mieluinen yhteistyökumppani, eikä neuvostosuhteiden riippakivi, tulee ilmi vasemmiston yhteistyön diskurssin muodossa: ”Aleniuksen moittiminen on aiheetonta, ja korostin, ettei hän ollut edes SKP:n jäsen, vaan kommunistien poliittinen liittolainen, eikä häneltä voinut edellyttää samanlaista poliittista ja ideologista ajattelua kuin kommunisteilta. Jouduin huomaamaan, että puhuin kuuroille korville. Neuvostokirjoittelun¹¹³ taustalla oli tietysti NKP:n Suomen osasto ja suurlähettiläs Vladimir Stepanov – eikä kovin vähämerkityksinen ollut myöskään Taisto Sinisalonen ryhmäkunta.”¹¹⁴ Yleensäkin on mielenkiintoista, miten diskurssit vasemmiston yhteistyöedellytyksistä ja luottamuksesta Neuvostoliiton suuntaan linkittyvät muistelmissa toisiinsa.

Alenius korostaa enemmän SKDL:n ja Suomen itsenäisen päätäntävällän merkitystä. Alenius kertoo pääsihteerikautensa (1965–1967) alkuajoilta kuvaavan tapauksen siitä, miten Neuvostoliitto puuttui SKDL:n kautta Suomen sisäpolitiikkaan ja hallitusratkaisuihin. Keväällä 1965 Alenius piti kaksi puhetta, jotka ilmeisimmin eivät olleet Neuvostoliiton mieleen, ja hän sai kutsun Neuvostoliiton

110 Saarinen 1984, 107.

111 Saarinen 1984, 115.

112 Peltoniemi (toim.) & Saarinen 1995, 190.

113 Aleniusta kritisoitiin myös kommunistien julkisessa kirjoittelussa.

114 Peltoniemi (toim.) & Saarinen 1995, 266.

suurlähetystöön, jossa suurlähettiläs Kovalev ja hänen ”lähin miehensä”¹¹⁵ selostivat tulkin kautta Aleniukselle näkemyksiään. Tapaaminen muuttui tiukaksi puhutteluksi Aleniuksen pitäessä kantansa. Neuvostoliiton edustajat eivät suvainneet Aleniuksen tavoitetta vasemmiston yhteistyöstä, vaan painottivat, ettei sosiaalidemokraattien kanssa sovi olla yhteistoiminnassa: *”Minulla ei kuulemma ollut vielä tarpeeksi kokemusta siitä, millaisia sosialidemokraatit ovat, minulta puuttui riittävä historiallinen perspektiivi. Sen jälkeen he luennoivat pitkään siitä, miten kansainvälisen työväenliikkeen historia osoittaa sosialidemokratian merkitsevän työväenluokan pettämistä. Sen vuoksi yhteistyöajatuksukset sosialidemokraattien kanssa ovat virheellisiä. Sellaista yhteistyötä, joka olisi eduksi työväenluokalle, ei sosialidemokraattien kanssa yksinkertaisesti voida rakentaa.”*¹¹⁶

Alenius kertoo vastanneensa, että asemat uusille yhteistyömahdollisuuksille ovat syntymässä, ja että kunkin maan yhteiskunnalliset olot tulisi Neuvostoliitonkin huomioida. Sosiaalidemokratialla on merkittävä asema pohjoismaissa, ja Neuvostoliiton tulisi ymmärtää Suomen yhteiskunnalliset olot ja poliittinen järjestelmä. *”Tämän jälkeen tunnelma kiristyi”*, Alenius kertoo: *”Niinpä minulle sanottiin nyt selvästi ja kiertelemättä, että tällaiset puheet, joita olin pitänyt, täytyi ehdottomasti heti lopettaa. Sosialidemokraattisen puolueen kanssa ei saa pyrkiä mihinkään yhteistyöhön. Ne, joiden kanssa oli oltava yhteistyössä, olivat maalaisliitto (keskustapuolue) ja TPSL. Vain se voi olla SKDL:n poliittinen linja. Se oli kiertelemättä sanottu.”* Alenius kertoo hämmästyneensä, miten suoraan sanottiin, *”mitä ei saa tehdä ja mitä täytyy tehdä”*.¹¹⁷ Vuoteen 1966 mennessä Alenius toteaa Neuvostoliiton ja NKP:n linjan muuttuneen SDP:n suhteen. Kansainvälisestäkin kommunistien ja sosiaalidemokraattien lähentymistä tapahtui näinä aikoina ja Alenius näkee tämän vaikuttaneen myös pohjoismaisten sosiaalidemokraattien uudeelleenarviointiin Neuvostoliiton taholta.¹¹⁸ Emil Skog kirjoittaa, että Neuvostoliitto kannusti TPSL:a ja SDP:ta yhdistymään, koska SDP oli eheytyntä sisäisesti ja uudessa tilanteessa oli järkevää *”koota kaikki sosialidemokraatit yhteiseen puolueeseen”*.¹¹⁹

Itsenäistä päätäntävaltaa ja Suomen itsenäistä asemaa Neuvostoliittoon nähden painottavat diskurssit korostavat puolueettomuutta sekä suhteita pohjoismaihin ja länteen. Se, miten suhteita pystyttiin ylläpitämään itäblokiin pois päin, oli osoitus Suomen kyvystä omaan päätöksentekoon. Esimerkiksi SDP:n Leskinen ja SKDL:n Alenius kertovat vierailuistaan Yhdysvaltoihin ja siellä oppimistaan asioista.¹²⁰ Kokoomuksen Saukkonen taas lainaa muistelmissaan puhettaan

115 Alenius ei muista tämän henkilöllisyyttä.

116 Alenius 1995, 172–173.

117 Alenius 1995, 173–174.

118 Alenius 1995, 177.

119 Skog 1974, 259.

120 Alenius 1995, 161–164; Leskinen 1967, 121.

puheenjohtajakaudeltaan, jossa hän puhuu puolueettomuudesta sen sijaan, että korostaisi hyviä suhteita Neuvostoliittoon: ”Puolueen vaalitunnuksena on myös eduskuntavaaleissa ”Paasikiven linjalla vapauden ja turvallisuuden puoluesta”. Tämän tunnuksen sisältö on kuten edellä on jo viitattu Suomen kansan etua tarkoittava. Se merkitsee ulkopoliitiikassa: Suomi on puolueeton maa. Me emme kuulu poliittisiin liittoihin. Me emme uhkaa ketään emmekä halua puuttua toisten asioihin. Suomen kansa tietää, että rauhan säilyminen on erityisen tärkeä asia pienelle maalle. Toivomme, että puolueettomuutemme nyt ja jatkuvasti tunnustetaan ja että siihen luotetaan. Me emme halua ulkopoliittisia kriisejä.”¹²¹

Johannes Virolaisen teosten ulkopoliittisista kirjoituksista ehkä muihin verrattuna huomionarvoisimpia lienevät kohdat, jotka Virolainen on kirjoittanut pohjoismaisesta yhteistyöstä. Tämä korostaa sekä itsenäisyyden diskurssia että ulkopoliitiikan multilateraalisuutta. Virolainen viittaa muun muassa presidentti Paasikiven nähneen ruotsin kielen osaamisen ja pohjoismaisen yhteistyön äärimmäisen tärkeäksi. Paasikivi varoitti Virolaisen mukaan, että ruotsin kielen aseman heikentäminen olisi kammottava poliittinen virhe. ”Jos sen virheen teette, pelkään, että Suomen kouluihin tulee toinen vieras kieli – eikä se varmastikaan ole espanja!”¹²² sanoi Paasikivi. Virolainen kertoo samassa yhteydessä ottaneensa ”visusti varteen” vanhan presidentin viisaat sanat. Virolainen myös kritisoi kouluruotsin vastustajia: ”Esimerkiksi Veikko Vennamon propagandapuheet 1970-luvulla eivät tässä kysymyksessä pureet. Hyvällä omallatunnolla voin vakuuttaa, ettei tavoitteenani ollut eikä ole mikään muu kuin maan ja kansan yhteinen etu.”¹²³ Muuten Virolainen tarkastelee Suomen ulkopoliitiikkaa ja etenkin idänpoliitiikkaa lähinnä presidentti Kekkonen kautta.

Ahti Karjalainen muistuttaa toimineensa ulkopoliitiikan keskeisissä tehtävissä koko 1960-luvun, pääministerinä 1962–63 ja noin kuuden vuoden ajan ulkoministerinä vuosikymmenen mittaan. Huomionarvoista on, että Karjalaiselle pääministerinkin tehtävä oli ulkopoliittisesti merkittävä, kun taas Johannes Virolainen tuntui olevan pääministerinä ulkopoliitiikan sivustakatsoja, kuten aiemmin tässä luvussa on todettu. Karjalaisella on ajan ulkopoliitiikasta luonnollisesti paljonkin sanottavaa. Länsisuhteita hän kuvaa talouden kannalta ja mainitsee, että Suomi halusi EFTA-yhteistyön kokemusten perusteella myös OECD:n jäseneksi ja tästä piti tietysti keskustella Neuvostoliiton edustajien kanssa. ”Suomen OECD-jäsenyydelle ei siis ollut poliittisia esteitä,¹²⁴ mutta tiesimme, että Neuvostoliitossa eli sitkeä epäily kaikkea länteen suuntautuvaa yhteistyötä kohtaan. Siksi

121 Saukkonen 1973, 329.

122 Virolainen & Virolainen 1998, 238.

123 Virolainen & Virolainen 1998, 241.

124 Tarkka (toim.) & Karjalainen 1989, 147. Karjalainen muistuttaa, että OECD ei ollut poliittinen elin, vaan taloudellista tietoa keräävä ja analysoiva elin.

hallitus päätti, että selvitän tilanteen etukäteen Neuvostoliiton edustajille käydessäni Moskovassa marraskuussa 1965.”¹²⁵ Suomi liittyi OECD:n jäseneksi vuonna 1969 Karjalaisen mukaan ”tutun kaavan” jälkeen: ”Neuvostoliitolta ei pyydetty lupaa, eikä jääty odottamaan sen kannanottoa, mutta pidettiin huolellisesti kiinni siitä, että Moskovassa tiedettiin etukäteen, mitä Suomi on tekemässä ja siitä, että suomalaisten aikeita ei siellä tulkittu väärin.”¹²⁶ Karjalainen siis myöntää Neuvostoliiton vaikutusvallan, mutta toisaalta huomauttaa Suomen tehneen ratkaisunsa itse.

Hallitusneuvottelujen 1966 aikaan Karjalainen kertoo keskustelleensa Neuvostoliiton suurlähettiläs Andrei Kovalevin¹²⁷ kanssa. Lähettiläs epäili vielä Leskisen ulkopoliittisen kääntymyksen aitoutta. Karjalainen sanoo, että ”epäluuloisuus oli neuvostoliittolaisille hyvin tyypillistä.” Ulkopoliittisia epäilyksiä vaalien 1966 välittömässä jälkeisyydessä aiheutui Karjalaisen mukaan myös Yhdysvaltojen ulkoministeri Dean Ruskin tulevasta vierailusta. Ruskin vierailu oli Karjalaisen mukaan kuitenkin poliittisesti merkittävä, sillä ”se korosti Suomen hyviä suhteita molempiin supervaltoihin.” Kuitenkin ”neuvostoliittolaisilla oli tapana tulkita tällaiset uutiset hyvin suurisuuntaisten poliittisten linjanmuutosten ennusmerkeiksi. He suhtautuivat niihin varmuuden vuoksi kielteisesti.”¹²⁸ Karjalainen siis korostaa sekä luottamuksellisia neuvostosuhteita että Suomen multilateraalista ratkaisua ja itsenäistä päätäntävaltaa.

Mauno Koivisto tarkastelee Suomen ulkopoliittikkaa lähinnä omalta pääministerikaudeltaan 1968–70, jolloin hän kuvaa eritoten Suomen asemaa itsenäisen päätäntävallan näkökulmasta. Tsekkoslovakian miehityksen käsittely 1968 sekä OECD- ja Nordek-jäsenyysskeskustelut kuvaavat hänen mielestään Suomen itsenäisiä linjanvetoja, jotka tosin piti tasapainoilla Neuvostoliiton luottamuksen kanssa.¹²⁹

Kuten SKDL:n Aleniukselta ja Saariseltakin käy ilmi, SDP:n Paasio näkee samoin sosiaalidemokratian ja kommunismin suhteissa ongelmaa eritoten kansainvälisten syiden takia. Paasio myöntää lähtökohtien vaikeuden: ”Rehellisesti sanoen me näimme Neuvostoliiton kommunismin tukevan kaikin keinoin Suomen kommunisteja heidän taistelussaan sosialidemokraatteja vastaan. Jälleen on sanottava, että muutenkaan asian laita ei tietystikään olisi voinut olla. Me panimme hanttiin niin paljon kuin värkeissä oli varaa ja osoittautui, että

125 Tarkka (toim.) & Karjalainen 1989, 147.

126 Tarkka (toim.) & Karjalainen 1989, 148.

127 Oikeampi kirjoitusasu ilmeisimmin Kovaljov. ks. esim. https://books.google.fi/books?id=AlbAwAAQBAJ&pg=PT203&lpg=PT203&dq=Andrei+Kovaljov&source=bl&ots=U9Rmdx4f6p&sig=ACfU3U3eSqQkAmUk-ElCysHTjYlFLM_Vw&hl=fi&sa=X&ved=2ahUKEwjfmpHyy9ziAhVnoYsKHV01B1AQ6AEwCHoECAgQAAQ#v=onepage&q=Andrei%20Kovaljov&f=false. Viitattu 9.6.2019.

128 Tarkka (toim.) & Karjalainen 1989, 157.

129 Koivisto 1997, 147–194, 197–249, 155–160.

työväenliikkeen enemmistö Suomessa on sosialidemokratian takana.”¹³⁰ Hän näkee SDP:ssa olleen turhaakin vastahankaisuutta: ”Totuus kuitenkin on, että kun tämän maan porvarilliset piirit hoitivat jo suhteitaan Neuvostoliittoon parhaaseen kauppiastapaan, me sosialidemokraatit vielä kuvittelimme asian hoituvan vanhoja ohjelmia ja kannanottojamme heilutellen ja niitä toistaen. Linjamme ei saanut menestystä osakseen.”¹³¹

Kokoomuksen Tuure Junnila kertoo muistuttaneensa jatkuvasti, ettei ”kommunistien taholta demokraattista valtiojärjestystämme uhannut vaara” ollut missään vaiheessa lopullisesti väistynyt.¹³² Junnila oli tunnettu Kekkonen ja tämän ulkopoliittisen linjan vastustaja ja ihmettelee, miten ahtaalle oppositiohenkiset ihmiset tämän kaudella ajettiin ulkopoliittisista syistä: ”Sellainen asenne, että edes oppositiossa olevan puolueen taholta ei saisi maassa harjoitettua ulkopoliitiikkaa arvostella, on tietysti pelkkää nonsensia silloin kun kerran eletään – jos yhä eletään – vapaassa länsimais-pohjoismaisessa demokratiassa.”¹³³ Junnila lainaa muistelmissaan myös vuoden 1971 teostaan Suomen itsenäisyydestä on kysymys:

”Menettelytavat, joilla Suomen sisäisiin asioihin, hallituksen kokoonpanoon ja tasavallan presidentin valintaan, on puututtu, ovat toisinaan olleet kovakouraisempia – niin kuin yöpakkasvaiheen ja varsinkin noottikriisin yhteydessä – toisinaan taas hienovaraisempia. Puuttuminen Suomen hallituskysymykseen vuoden 1966 kevään hallitusneuvottelujen aikana hoidettiin verraten hienovaraisesti: puuttumisen sanansaattajana toimi rivimies Leskinen, joka postisalkussaan toi hallitusneuvotteluissa toteutettavaksi edellä selostetun ohjelman. Muodollisesti sitä ei oltu ehkä saneltu ulkoa päin, vaan Leskinen oli sen itse Moskovassa esittänyt – mutta . . . täsmälleen sen mukaisena kuin hän ennakolta hyvin tiesi isäntiensä edellyttävän.”¹³⁴ Junnila puhuu paljon Yhdysvaltojen politiikasta, mutta länsimyynteisyyden ohi korostuu kuitenkin ehkä Suomen itsenäisen aseman puolustaminen. Junnila tunnistaa Neuvostoliiton vaikutusvallan monessa suhteessa yli itsenäisen päätäntävällän.

2.3. Leskisen kääntymys

Tyyppiesimerkki itsenäisestä päätäntävällästä ja Neuvostoliiton luottamuksesta dialektisena vastinparina, ja niiden välisestä diskurssista välittyä sen kautta, miten Väinö Leskisen niin kutsuttua kääntymystä käsitellään muistelmissa. Leskisen kääntymys näyttäytyy itsenäisen linjanvedon ja

130 Kymäläinen (toim.) & Paasio 1980, 265–266.

131 Kymäläinen (toim.) & Paasio 1980, 269.

132 Junnila 1980, 152.

133 Junnila 1980, 166.

134 Junnila 1980, 182–183.

länsimielisyyden tappiona Neuvostoliiton luottamuksen hankkimisen edessä, mutta Leskisen toiminnassa on monta tasoa. Leskinen johti nimeään kantavaa oikeistososiaalidemokraattista linjaa, joka ei suinkaan kadonnut hänen muutettuaan ulkopoliittisesti mieltään. Koko SDP vasemmalta oikealle laidalle oli muun muassa kääntymyksen ansiosta hallituskelpoinen vuonna 1966.

Leskinen kokee kohahduttaneensa SDP-väkeä piirikokouspuheellaan syksyllä 1965, joka tulkittiin välittömästi poliittiseksi täyskäännökseksi. Hän kuvaa sen olleen ajankohdan keskeinen poliittinen kannanottonsa.¹³⁵ Ensireaktio oli kuitenkin hiljaisuus, mutta Leskisen käännöstä alettiin tulkita pikkuhiljaa enemmän. Puhe oli osa SDP:n eheytymistyötä, jonka tarpeen Leskinen ilmeisesti oli tajunnut jo vuosia aiemmin.¹³⁶ Leskisen esille nostamat aiheet olivat edelleen ajankohtaisia kirjoitusvuonna, joten hänen kerrontansa on selkeästi poliittisesti sävytynyttä ja väkisinkin poliittisesti tulkittua. Hän koki tärkeäksi käsitellä linjamuutostaan kirjan muodossa, jossa on muistelmamaisuutta, mutta ajankohtaiset intressit luultavasti vähentävät oman toiminnan kriittistä arviointia. Jos Leskinen olisi elänyt vaikkapa 1990-luvulle ja kirjoittanut muistelmat silloin, hän olisi saattanut tarkastella itseensä kohdistunutta kritiikkiä ymmärtävämmiin.

Leskinen on valinnut puheestaan olennaisiksi kokemansa otteet teokseensa. Hän puhui avoimesti SDP:n ongelmista ja haasteista. Olennaisina hän piti puheessa kolmea suurta tekijää:

*”Ensimmäinen koskee suhteitamme Neuvostoliittoon, toinen suhtautumistamme tasavallan presidenttiin ja kolmas kysymys koskee suhtautumistamme kommunisteihin. Ja sen lisäksi tietysti päinvaston eli niin, miten asianomaisilla tahoilla suhtaudutaan sosialidemokraattien käsityksiin.”*¹³⁷

Leskinen vetää johtopäätökset tunnetun ”aika sotia, aika sopia”-lausahduksensa mukaisesti.

*”Politiikassa on aika sotia ja aika sopia. Nyt on aika sopia. Me sosialidemokraatit olemme esim. taistelleet yhdessä silloin kun olemme olleet alakynnessä ja keskenämme silloin, kun olemme vaikuttaneet poliittiseen toimintaan suuremmalla voimalla. Tehdäänpä kerran ratkaisu toisinpäin.”*¹³⁸

135 Leskinen 1967, 119–120.

136 Leskinen puhuu itsekin teoksessaan (1967, 140) että alkoi kallistua hyvissä ajoin siihen, että SDP:n olisi tarkasteltava nimenomaan oman linjansa muutosta huomioden ”kestävältä näyttävät realiteetit” nimenomaan ennen vuoden 1966 eduskuntavaaleja.

137 Leskinen 1967, 115–116.

138 Leskinen 1967, 116.

Leskinen tunnustaa avoimesti, että *”nyt, sosialidemokraateille menestyksellisten vaalien kynnyksellä”* on tarkasteltava puolueen näkökulmia uudelleen ja todettava, että puolueen kannanottojen ja ratkaisujen sävy on *”menneinä sisäpoliittisen taistelun vuosina tarjonnut aseita vastustajille, näin ajatellen maan ulkopoliittisia suhteita, nimenomaan Neuvostoliittoon päin”*.¹³⁹

Leskinen totesi puheessa piiriväelle avoimesti, että Neuvostoliitto näkee Honka-liiton ja Väinö Tannerin puheenjohtajuuden vihamielisenä eleenä. Presidentin Leskinen sanoi sekaantuneen epätavallisilla tavoilla SDP:n sisäisiin asioihin, mutta myöntää siihen olleen aihetta ja Kekkonen ulkopoliitikalle on annettava tunnustus. Kommunistisuhteista Leskinen puhui sillä sävyllä, että kommunistitkin olivat muuttumassa ja SKP-SKDL:n hallituspyrkimysten suhteen oli syytä olla avoin, sillä ilman hallitusvastuuta kommunistit ovat päässeet harjoittamaan propagandaa hyvin vapaasti.¹⁴⁰

Myöhemmistä vaiheista puheen ja kevään 1966 vaalien välillä Leskinen kirjoittaa vihjaamalla joutuneensa tavallaan *”vasaran ja alasimen väliin”*. Hän myöntää, ettei käänös ollut helppo, ja että se vaati öiden ja päivien pitkiä mietiskelyjä. Olihan hän joutunut jopa antamaan *”linjanimitykselle nimensä”* aiemmin, ja nimenomaan päinvastaiselle katsantokannalle. Leskisen mukaan käänöksen ajankohtakin oli moraalisesti oikea, sillä hänen olisi eduskuntaan valintaa ajatellen ollut järkevämpää ripittäytyä vasta vaalien jälkeen, mutta pitää yksiselitteisesti SDP:n kannalta parempana, että muutti julkisesti asemoitumistaan hyvissä ajoin ennen vaaleja, jotta epäilykset SDP:ta kohtaan hälvenisivät ajoissa.¹⁴¹ *”Leskisen käänntymys”*-termin hän kuvaa olevan *”vähemmän hyvien ystävien”* keksimä väänös, joka viittaa Leskisen aiempaan kilpauimariaikaan. *”Vanhan uimarin erinomaisesta käänöstekniikasta”* saatiin nimitys, jota Leskisen *”olisi kuulunut hävetä”*.¹⁴²

Paasio tuntuu kuuluneen näiden *”vähemmän hyvien ystävien”* joukkoon. Paasion mielestä Leskinen teki SDP:lle enimmäkseen vahinkoa, eikä pelkää sanoa tätä suoraan. Hän kertoo, ettei luottanut *”Väiskiin”*, eikä hänellä ollut halua tämän *”kruunun(sa) kirkastajaksi”*.¹⁴³ Paasio kuvaa Leskiselle olleen luonteenomaista *”toiminnan elävyys, värikkyys, nopeat ja spontaanit ratkaisut”*. Leskinen eteni Paasion mukaan täysin eri tavalla kuin puolue. SDP *”harhaili yhteen suuntaan usein tietämättömänä, että Väiski oli jo päättänyt lähteä toisaalle ja esitti sitä koskevan vaatimuksen myös puolueväelle”*.¹⁴⁴ Paasio toteaa, ettei kiellä Leskisen *”ulkopoliittisesti hyviä palveluksia”*,

139 Leskinen 1967, 116–117.

140 Leskinen 1967, 117–119.

141 Leskinen 1967, 143–145.

142 Leskinen 1967, 145.

143 Kymäläinen (toim.) & Paasio 1980, 272.

144 Kymäläinen (toim.) & Paasio 1980, 272.

mutta mainitsee myös epäilevässä yhteydessä, että Leskisen ulkopoliittinen aktiivisuus oli 1960-luvun puolivälissä ”silmiinpistävää”. Paasio kritisoi siis sitä, että Leskinen kääntymyksellään käytti myös valtaa puolueessa. ”Minä olin sitä mieltä, että puolueen ulkopoliittiset ratkaisut tekee puolue. Vain niin edetään asiassa oikeassa järjestyksessä” Paasio huomauttaa.¹⁴⁵

Mauno Koivisto tuntuu vetävän pari piirua vasemmalle-periaatetta ja ulkopoliittista, Leskisen huipentamaa käännettä yhteen omassa toiminnassaan. Koiviston mukaan puoluehajaannukseen ei ollut löydettävissä ratkaisua presidentin vaikutusvallan avulla, joten oli mentävä vasemmalle. Tämä tarkoitti oikeistolinjan hylkäämistä. Samalla puolueesta irtautuneen vasemmisto-opposition tilaa voitaisiin kaventaa.¹⁴⁶ Leskisen tukena Koivisto kertoo olleensa ”takuumiehenä”. Koivisto oli itsekin tajunnut, että oli yhtä aikaa lähennyttävä Kekkonen ja kommunistien suuntaan, ja tässä hän halusi antaa tukensa Leskisen kääntymykselle, samalla kun oikeistosuuntaus toivoi tulevaa hallitusyhteistyötä vain Maalaisliitto-Keskustapuolueen kanssa.¹⁴⁷

Pääministerinä toiminut Keskustapuolueen puheenjohtaja Johannes Virolainen kertoo saaneensa presidentti Kekkoselta kopion kirjeestä, jonka tämä oli kirjoittanut SDP-vaikuttaja Eero A. Wuorelle. Kekkonen oli ilmeisesti jo lokakuussa 1965, kääntymyksen julkistamisen aikaan, käynyt asiasta keskustelua Leskisen kanssa, mutta Kekkonen ei uskonut kääntymyksen vilpittömyyteen ennen kuin tammikuussa 1966, jolloin Neuvostoliittokin jo luotti Leskiseen. Virolainen kirjoittaa, että Leskinen oli ollut tiiviissä neuvotteluyhteydessä kommunistien suuntaan jo pidemmän aikaa, ja tätä kautta saanut yhteydet myös Neuvostoliittoon. Virolaisen mukaan Aarne Saarinen näytteli tässä ratkaisevaa roolia.¹⁴⁸

Saarinen ei puhu roolistaan Leskisen ja Moskovan välisissä yhteyksissä, mutta pitkin teoksiaan kirjoittaa hyvin paljon neuvostoliittolaisten toiminnasta ja yhteyksistä SKP:n suuntaan. Hän on varmasti ollut SKP:n johtajana hyvin perillä NKP:n tahdosta. Saarinen tietää kertoa, että Leskinen alkoi ”pohjustaa ulkopoliittista uudelleenarviotaan jo vuonna 1964 Paavo Aitio ja V. S. Stepanovin kanssa. Aitio oli presidenttiehdokkaamme vuonna 1962 ja Stepanov vaikutusvaltainen NKP:n virkailija.” Saarinen kertoo, että Leskinen ”poliittisena selviytyjänä katsoi parhaimmaksi karistaa itsestään tarpeettomat tahrat”.¹⁴⁹ Saarinen toteaa myös, ettei Neuvostoliitto ja NKP koskaan oppinut täysin luottamaan Leskiseen, jonka todellisista tavoitteista ei voinut koskaan olla

145 Kymäläinen (toim.) & Paasio 1980, 269.

146 Koivisto 1997, 65.

147 Koivisto 1997, 65–67.

148 Virolainen 1986, 271–274.

149 Peltoniemi (toim.) & Saarinen 1995, 137.

selvillä.¹⁵⁰ Saarinen myös toteaa, että SDP ei olisi kyennyt luomaan luottamuksellisia suhteita Neuvostoliittoon ilman SKP:n myötämielisyyttä.¹⁵¹

TPSL:n Emil Skog näkee Leskisen ja kommunistien välisen neuvonpidon vaikuttaneen selvästi Leskiseen jo 1963. Skogin mielestä Leskinen paljasti SKP:n taktiikan vuoden 1963 puoluekokouksen puheessaan melko selvästi. SDP:a saatettiin paheksua julkisesti voimakkaastikin, mutta salassa pidettiin tiiviisti yhteyttä ja yritettiin vaikuttaa ”opportunistisiin asevelisosialeihin”, lähinnä siis Leskiseen tai Leskisen kautta. Skog siteeraa tätä kohtaa Leskisen puheesta: *”Ulkopuoliset haluavat istuttaa meihin sellaista käsitystä, että me olemme erikoisen heikossa tilassa. Te tiedätte, että me olemme tänä päivänä kokonaan toisenlaisessa tilanteessa kuin 1957 – –. Me luulemme tietävämmä, että Neuvostoliiton kommunistisessa puolueessa ei uskota, että simoslaiset pystyvät enää tätä roolia menestyksellisesti suorittamaan. Ja SKP:n kanta on niin ikään se, että kiireellisesti pitää pyrkiä sellaiseen kehitykseen, jossa virallinen sosialidemokraattinen puolue on yhteistyössä mukana.”*¹⁵²

Ahti Karjalainen näkee Leskisen käännöksen tarkoittaneen Leskisen nousun alkua. Vielä Leskisen Moskovaan suuntautuneen vaalien jälkeisen ”katumusmatkan” jälkeenkin Karjalainen näkee tätä kohtaan olleen Neuvostoliitossa epäluuloja, mutta vilpittömyyteen alettiin uskoa koko ajan enemmän. Toisaalta kutsu keskustelemaan osoitti Karjalaisen mielestä selkeästi sen, että Leskinen oli saavuttanut Neuvostoliiton luottamuksen.¹⁵³

Karjalaisenkin mielestä Leskisen ”ilmoitus siitä, että hän siirtyy kannattamaan Kekkosen ulkopoliittikka ja häntä henkilökohtaisesti” oli syksyn 1965 suurin poliittinen uutinen. Karjalaiselle se ei hänen omien sanojensa mukaan ollut kuitenkaan suuri yllätys. Karjalainen kertoo, että *”Leskinen oli jo ennen julkista mielenmuutostaan yrittänyt minun kauttani avata keskusteluyhteyttä Kekkoseen. Presidentti torjui yritykset, sillä hän ei pitänyt Leskisen mielenmuutosta uskottavana, yrityksiä jatkui ehkä noin vuoden päivät ennen kuin ne onnistuivat.”*¹⁵⁴ Karjalainen pitää itsestäänselvänä, ettei uusi kannanmäärittely ”ollut Leskiselle mikään periaatteellinen kysymys”. Opportunisti Leskinen halusi Karjalaisen mielestä tehdä puolueestaan hallituskelpoisen ja *”tarttua samalla tukevasti ministerinsalkun kahvaan”*.¹⁵⁵

150 Peltoniemi (toim.) & Saarinen 1995, 179, 275.

151 Saarinen 1984, 87.

152 Skog, 1974, 206–207.

153 Tarkka (toim.) & Karjalainen 1989, 153–155.

154 Tarkka (toim.) & Karjalainen 1989, 150.

155 Tarkka (toim.) & Karjalainen 1989, 150–151.

Veikko Vennamo antaa Leskiselälle arvon valloittavana persoonana, mutta toteaa myös tämän ailahtelevuuden.¹⁵⁶ Vennamo ei arvioi muistelmateoksissaan Leskisen kääntymystä. Toinen Kekkonen vastustaja, kokoomuksen Tuure Junnila, on käsitellyt Leskisen ”lehmänkäännöstä” laajalti jo vuoden 1971 teoksessaan *Suomen itsenäisyydestä on kysymys*, mutta lainaa teostaan myös vuoden 1980 muistelmateoksessaan ja tiivistää näkemyksensä Leskisen käännöksen ja katumusmatkan olleen osoitus siitä, miten suuri vaikutusvalta Neuvostoliitolla oli Suomen sisäisiin asioihin. Junnilla muistuttaa myös, että YYA-sopimuksessa ”*korkeat sopimuspuolet’ sitoutuvat olemaan puuttumatta toistensa sisäisiin asioihin*”. Muodollisesti Leskinen puhui Junnilan mielestä omalla suullaan, mutta taustalta kuuluivat Neuvostoliiton vaatimukset.¹⁵⁷

Leskisen käännöksen laaja käsittely monissa muistelmissa kertoo, että se on myöhemminkin ymmärretty merkittäväksi käännekohdaksi. Se oli osaltaan askel Paasikiven-Kekkonen doktriinin normalisoitumiselle.

156 Vennamo 1987, 94.

157 Junnila 1980, 182–183.

3. Puolueiden murrokset 1960-luvun mittaan

Suomalainen yhteiskunta oli 1940-luvun lopulta 1970-luvulle nuorta. Hedelmällisyysluku oli koko tämän ajanjakson korkeampi kuin ennen sotia 1930-luvulla ja heti sotien jälkeen syntyneet suuret ikäluokat saavuttivat aikuisiän 1960-luvun mittaan. Toisaalta vaikka suuret ikäluokat olivatkin alle 30-vuotiaita vielä 1960-luvulla, alkoi alle 30-vuotiaiden osuus väestöstä laskea jo ennen vuotta 1965. 15–64-vuotiaiden osuus kasvoi samoihin aikoihin ja 65:tä vuotta vanhempien osuus lähti tasaiseen kasvuun näihin aikoihin.¹⁵⁸

Korkean syntyvyyden ja esimerkiksi asutustoiminnan myötä maaseudulle oli syntynyt liikaväestöä, joka etenkin 1960-luvun mittaan alkoi pakkautua kaupunkiin töihin ja opiskelemaan. Korkeakoulutus tuli tavallisen kansalaisen ulottuville, toisaalta Ruotsiin jouduttiin muuttamaan töiden perässä. Tämä selittää nuorempien ikäluokkien osuuden laskua. Elinkeinorakenne muuttui koneistumisen myötä maatalousvaltaisesta teolliseen ja palveluiden suuntaan ja sitä kautta Suomi myös kaupungistui. Vuonna 1970 jo useampi kuin joka toinen asui kaupungeissa ja työvoiman määrä maa- ja metsätalouselinkeinoilla oli enemmän kuin puolittunut 46 prosentista kahteenkymmeneen prosenttiin vuosien 1950 ja 1970 välillä.¹⁵⁹ Vuosikymmenen aikana maatalousväestö väheni peräti 300 000 ihmisellä maatalouden teknillistyessä. Kaupan, liikenteen ja palveluiden osuus kasvoi koko vuosikymmenen mittaan.¹⁶⁰

Sotien jälkeinen asutustoiminta oli luonut toisaalta perustat maansa menettäneen talonpoikaisväestön toimeentulolle ja yhteiskuntarauhalle, toisaalta hidasti Suomen kehitystä maatalousyhteiskunnasta teollisuus- ja edelleen palveluyhteiskuntaan.¹⁶¹ Siksi 1960-luvun rakennemuutos oli erityisen nopea. Hitaasti käynnistynyt teollistuminen ja koneistuminen otti ripeitä askelia valtion myötävaikutuksella. Rakennemuutos oli myös poliittista ja eteni poliittisten toimien kanssa rinnakkain. 1960-luvun voi nähdä olleen rakennepoliittikan kulta-aikaa, jolloin yhteiskunnan taholta modernisaatiota toteutettiin niin teollistamistoimilla, aluepolitiikalla sekä koulutuksen ja tieteen edistämällä.¹⁶² Maa- ja metsätalouselinkeinojen työvoimatarpeen vähentyessä maaseutu toki autioitui, mutta lähinnä syrjäisimmiltä osiltaan, sillä muut elinkeinot etenkin kuntien taajamissa paikkasivat vajetta. Teollisuus nähtiin 1970-luvulle saakka aluepolitiikan

158 Hannikainen, teoksessa Haapala (toim.) 2018, 248.

159 Esim. Vahtola 2003, 408–413.

160 Kuisma 2013, 202 – 208.

161 Haapala & Peltola, teoksessa Haapala (toim.) 2018, 175.

162 Haapala & Peltola, teoksessa Haapala (toim.) 2018, 176.

moottorina, joten teollisuustoiminta oli keino kasvattaa kunkin alueen tulotasoa ja tasata alueellisia tuloeroja.¹⁶³

Rakennemuutoksen myötä yhteiskuntaan jäi lukuisia väliinputoajia. Maaltapakonakin tunnettu muuttoliike ei ollut helppo asia maaseudulle jääneille eikä aina muuttajillekaan, joista moni lähti paremman toimeentulon perässä Ruotsiin. Muuttoliikkeen lisäksi väliinputoaminen tarkoitti eurooppalaisittain korkeita tilastolukemia itsemurhien, liikennekuolemien, alkoholinkäytöstä johtuvan häiriökäyttäytymisen ja väkivaltarikollisuuden osalta.¹⁶⁴

Rakennemuutoksen väliinputoajaongelmat näkyivät politiikassa SMP:n ja vennamolaisuuden nousussa ja vaalimenestyksessä 1968 ja 1970, kun taas viimeistään 1970 Keskustapuolue oli rakennemuutoksen suurin kärsijä, eritoten Vennamon liikkeen myötä.¹⁶⁵

Puolueiden ja etujärjestöjen yhteydet ovat Suomessa perinteisesti näkyneet selkeästi ja tämä alkoi korostua poliittisessa päätöksenteossa eritoten 1960-luvun loppupuolella kun keskitettyä tulopolitiikkaa alettiin harjoittaa. Etujärjestöjen ja puolueiden kehitys Suomessa on noudattanut korostetusti eurooppalaista kaavaa, jossa etujärjestöillä on intressejä politiikan suuntaan ja myös keinot ja väylät käyttää niitä sekä yhteydessä puolueiden suuntaan että niitä painostaen. Ammattiyhdistysliike on kanavoitunut vasemmistopuolueisiin (vasemmistopuolueet ovat myös kilpailleet vaikutusvallasta ay-liikkeen sisällä ja työväenluokan asianomistajuudesta), työnantajapuolta sekä varakasta keskiluokkaa edustavat ryhmittymät kokoomukseen ja maatalousjärjestöt ovat vaikuttaneet keskustan kautta. Huomionarvoista on, että puolueyhmittymät, joilla ei ole ollut tiiviitä yhteyksiä työmarkkina- ja elinkeinoryhmittymiin, eivät nousseet 1900-luvulla suurimpien puolueiden joukkoon.¹⁶⁶

Puoluepolitiikan ja intressiryhmien yhteisymmärryksellä olikin suuret vaikutuksensa 1960-luvun mittaan tehtyihin sosiaaliturvajärjestelmän uudistuksiin. Rakennemuutos pakotti myös sosiaaliturvajärjestelmän uudistuksiin. Vaikka on puhuttukin sosiaalipolitiikan kultakaudesta, ei 1960-luvullakaan saatu aikaiseksi kaiken kattavaa järjestelmää. Turvan taso pysyi kohtalaisen pienenä ja varovaisuus sopivien rahallisten tasojen määrittelyn kanssa piti turvan aineellisesti vielä

163 Haapala & Peltola, teoksessa Haapala (toim.) 2018, 199, Koivuniemi, 224.

164 Kuisma 2013, 203; Haapala & Peltola, teoksessa Haapala (toim.) 2018, 175–176.

165 Meinander 2014, 280.

166 Sundberg, teoksessa Paloheimo & Raunio 2008, 74–77; Anttonen & Sipilä 2000, 77.

melko pienenä. Myös puolueiden yhteisten tavoitteiden puuttuminen hidasti kehitystä.¹⁶⁷ Perusta nykymallille saatiin kuitenkin rakennettua 1960-luvun aikana.¹⁶⁸

Sosiaalipolitiikka ja koulutuspolitiikka yhdessä nähtiin keinona saada suuret kansanjoukot toteuttamaan talouskasvua. Debatti ansioturvan ja tasaturvan välillä jakoi puolueita. Maaseutuväestö kannatti tasaetuuksia ja palkkatyöntekijät sekä ammattiyhdistysliike ansioturvaa. Tämä vaikutti eritoten keskustan ja SDP:n välillä käytyyn keskusteluun turvan muodoista. Kuitenkin sosiaaliturvapolitiikkaa saatiin rakennettua tavoitteellisesti, hallitsevaksi näkemykseksi muodostuen sosiaalidemokraattien ajatus työläisten turvasta. Vaikutteita otettiin eritoten muista pohjoismaista ja pohjoismaista hyvinvointivaltioajatusa alettiin toteuttaa 1960-luvulla Suomessakin, toki muita pohjoismaita jäljessä.¹⁶⁹

Sotien jälkeen ideologioiden välinen kilpailu oli sotia edetänyttä aikaa tasaväkisempää. Yhteiskunnallis-poliittiset ryhmittymät, jotka kilpailua kävivät sekä politiikassa elinkeino- ja työmarkkinaelämässä olivat eritoten työväenliikkeen suuntaukset, talonpoikaisliike, suomalaiskansallinen porvaristo ja ruotsinkielinen talouseliitti.¹⁷⁰

Suomen puoluejärjestelmä on ollut melko vakaa, ja vahva osa konsensushakuista järjestelmäpolitiikkaa. Vain liberaalipuolueet ovat ryhmittymä, joka on itsenäisyyden alkuajoista kadonnut eduskuntapuolueiden kartalta.¹⁷¹ Järjestelmäpolitiikalla tarkoitetaan paitsi virallista järjestelmää, myös sen piirissä käytävää kamppailua intressiryhmien välillä. Suomessa puolueet ovat olleet vahva osa järjestelmää, ja puolueet ovat osaltaan tehneet järjestelmästä konsensushakuisen puoluevaltajärjestelmän. Toisaalta konsensushakuisuuteen kuuluu vahva eliittikeskeisyys, eli eri intressiryhmien tai puolueiden eliitit hakevat konsensuksen viiteryhmiensä intressien välillä.¹⁷²

Poliittinen järjestötoiminta löysi voimansa tunnon 1950-luvun mittaan, kun puolueet loivat maanlaajuiset organisaationsa ja 1960-luvulla puoluetuen myötä puolueiden toiminta tuli yhä turvatumaksi. Ensimmäiset puolueiden kannatusta mittaavat merkittävät gallupit tuotettiin juuri

167 Nurminen, teoksessa Paakkunainen (toim.) 2012, 153;

168 Anttonen & Sipilä 2000, 72.

169 Haapala & Peltola, 198; Hannikainen, 257, teoksessa Haapala (toim.) 2018; van Kersbergen, teoksessa Kettunen & Petersen 2011, 83–84; Anttonen & Sipilä 2000, 77.

170 Kuisma 2013, 193

171 Perälä, teoksessa Railo & Niemi & Pitkänen & Ruohonen 2016, 43.

172 Herkman 2011, 47–48; Moring 1989, 128–130.

vuoden 1966 eduskuntavaaleihin ja tämä lisäsi puolueiden keskittymistä julkisuuskuvaansa ja yksittäisten ehdokkaiden imagokysymyksiin.¹⁷³

Kommunistien hyväksyntä suomalaisessa yhteiskunnassa oli Neuvostoliitolle tärkeä kysymys, joten laajan kommunisminvastaisuuden vuoksi kommunistisen suurvallan piti hakea poliittisia ystäviä Suomessa myös muilta tahoilta. Erityisen tärkeä linkki oli Maalaisliitto-Keskustapuolue. Neuvostoliitolle oli tärkeää puolueen kyky joustaa sekä vasemmalle että oikealle. Vaikka puolueen peruskannatus tuli maanomistajilta, keskustan kannatus ei perustunut suuromistajuudelle ja kapitalistisiin yhteyksiin, mikä teki siitä Neuvostoliiton silmissä yhteistyökykyisen ja luotettavan ei-sosialistisen puolueen. Myös keskustan suomalaiset syntyjuuret auttoivat. Keskustalla ei ollut liialti yhteyksiä kansainvälisellä tasolla muihin puolueisiin tai mahdollisiin muihin ei-mieluisiin tahoihin, joten sen kanssa oli järkevää tehdä yhteistyötä Suomen ja Neuvostoliiton suhteita kehitettäessä.¹⁷⁴

Brittiläinen politiikantutkija, Suomen politiikkaa tutkinut ja maassa asunut David Arter liittää useammassakin teoksessaan Suomen osaksi pohjoismaista konsensushakuisen demokratian traditiota. Konsensus-demokratia (concensual democracy) on pääosassa Arterin, Neil Elderin ja Alastair H. Thomasin teoksessa *Concensual democracies? – The Government and Politics of the Scandinavian States* (1988). Tällainen järjestelmä on kirjoittajien mukaan selkeä viitekehys säännöille ja tavoille, joilla poliittiset konfliktit ratkaistaan. Poliittiset konfliktit myös tapaavat nousta tämän viitekehysten sisältä tai sen sallimin rajoituksin. Konflikteja tai ongelmia ratkaistaessa tavat, joilla ratkaisut löydetään, ovat tiedossa.¹⁷⁵

Arter, Elder ja Thomas erottavat Suomen muista pohjoismaista siinä, että järjestelmänvastaisilla puolueilla on maassa ollut muita vahvemmat perinteet. Perustana heidän mukaansa konsensusdemokratioissa on liberaalidemokraattinen valtiomalli, jossa oppositio toimii vallitsevan viitekehysten rajoissa. Järjestelmänvastaisilla puolueilla ei luulisi olevan tällaisessa järjestelmässä tilaa, mutta tutkijat näkevät niilläkin roolinsa järjestelmän vahvuuden koettelussa. Suomen politiikka onkin ollut kolmikön mukaan stabiilimpaa kuin esimerkiksi Ruotsissa.¹⁷⁶

Arter pitää 1970-luvun taitetta merkittävänä puoluekentän murroksena paitsi Suomessa, myös muissa pohjoismaissa. Suomen Maaseudun Puolue sai suurvoittonsa vuonna 1970, ja Norjan sekä

173 Railo s. 52–55; Pitkänen s. 100–101, 119–120 teoksessa Railo & Niemi & Pitkänen & Ruohonen 2016.

174 Maude 1976, 34–35; myös Arter 1987, 61.

175 Elder & Thomas & Arter 1988, 9.

176 Elder & Thomas & Arter 1988, 10, 12–13.

Tanskan edistyspuolueet myöhemmin. Edistyspuolue on jäänyt Norjassa pysyväksi osaksi puoluekenttää, kaksi muuta puoluetta on kuihtunut pois tai muuttanut muotoaan.¹⁷⁷

Myös brittiläinen kansainvälisen politiikan tutkija George Maude kuvaa Suomen puoluekentän vahvaa merkitystä maan poliittisen aseman muotoutumiselle kansainvälisessäkin viitekehyksessä. Mielenkiintoisimpina esimerkkeinä hän nostaa esiin laitavasemmiston ja keskustan. Vaikka Neuvostoliitolle mieluisa Suomen Kommunistinen Puolue laillistettiin sotien jälkeen ja sen kattojärjestö SKDL pääsi hallitukseen 1940-luvulla ja jälleen 1966 lähtien, ei puolueen kommunistisella laidalla ollut juuri pääsyä ministereiksi. 1966–71-välillä SKDL:n teki hallituskelpoiseksi vallankumouksellisten ”stalinistien” aseman heikkeneminen puolueessa, ja hallituksessa istuivatkin vain SKDL:n sosialistit tai SKP:n maltillistuneen enemmistön edustajat. Maude näkee, että SKDL oli erityisesti väylä integroida myös kommunistit osaksi suomalaista yhteiskuntaa ja pitää nämä pääosin maltillisina ja näin yhteiskunnalliset ristiriidat hälvenivät.¹⁷⁸

Etenkin vuosien 1950–1966 sisäpolitiikkaa on kuvattu lyhytjänteiseksi ja ”repivän valtataistelun raskauttamaksi”. Suomella oli ajanjaksolla 19 hallitusta, kun taas Ruotsia hallitsi 1951–1976 vain kaksi hallitusta. Hallitusten tiiviin vaihtumistahdin johdosta niiden politiikan ja hallitusohjelmien toteuttaminen jäi aina kesken seuraavan hallituksen jo tартtuessa valtiolaivan ruoriin.¹⁷⁹

Erityisesti Maalaisliiton ja SDP:n kamppailu ja yhteistyökyvyttömyys oli oleellinen syy sille, ettei yhteiskunnallisia muutoksia tehty pitkäjänteisesti ja kokonaisvaltaisesti. Maalaisliitto halusi pitää kiinni maaseudun elinvoimaisuudesta ja SDP ajoi teollisuustyöväestön asiaa. Maalaisliitto-Keskustapuolueen kannatuksen juuret olivat maaseudulla, SDP ja kokoomus rinnastuivat toisiinsa teollisuuden ja kaupunkien palkkatyöläisten asian ajajina. SDP:n ja kokoomuksen niin sanottu aseveliaksi oli voimissaan monissa kaupungeissa. Keskustan tavoin taas SKDL:lla oli vahva kannatuspohja maaseutukunnissa. Vuoden 1966 eduskuntavaalit voi nähdä merkittävinä siitakin syystä, että keskustan ja SDP:n yhteistyö eheytti politiikantekoa tuomalla eturyhmät yhteen ja vaalikausi 1966–1970 selvittiin poikkeuksellisesti vain kahdella hallituksella.¹⁸⁰ Syynä Paasion I hallituksen (1966–1968) kaatumiseen olikin vain maan tapa, jonka mukaan uuden presidenttikauden alkaessa istuva hallituskin eroaa ja muodostetaan uusi. Melko samalla kokoonpanolla jatkanut Mauno Koiviston hallitus istui eduskuntakauden loppuun.

177 Arter 1999, 103–105.

178 Maude 1976, 32–33; Meinander 2014, 280.

179 Vahtola 2003, 399.

180 Vahtola 2003, 399, 402.

Aarne Saarinen on pohtinut muistelmissaan puolueiden valtiollistumista. Hän vertaa yksipuolue- ja monipuoluejärjestelmiä ja pitää luonnollisena sekä sitä, että yksipuoluevaltiossa valtio ja puolue sulautuvat yhteen, mutta myös sitä, että monipuoluejärjestelmässä jotkin puolueet samastuvat lopulta valtionhoitajuuteen. Suomessa näin on käynyt hänen mukaansa (1984) SDP:lle ja keskustalle.¹⁸¹ Yhteistyö näiden puolueiden kanssa on ollut jälkikäteen katsoen Saarisen mielestä kiistatta myös SKP:n ja työväenliikkeen etu.¹⁸²

3.1. SDP Rafael Paasion johtamana pari piirua vasemmalle

SDP:n ”pari piirua vasemmalle”-linjamuutoksta on tässä yhteydessä syytä tarkastella valtapoliittisena diskurssina. Muistelmien kirjaukset SDP:n poliittisen toimintakyvyn paranemisesta representoivat vahvasti edellytyksiä hallitusvaltaan pääsulle ja sitä, miten sisäpoliittinen yhteistyökyky ja ulkopoliittinen luotettavuus linkittyivät kokonaisuudeksi, joka toi puolueelle pääministeriaseman.

Rafael Paasion tulo SDP:n puheenjohtajaksi oikeistolinjan Väinö Tannerin jälkeen vuonna 1963 ei aluksi tiennyt helppoa tietä puolueelle ja Paasiolle. Paasio uskoo muistelmissaan, että ellei hän olisi vaatinut ex-puoluesihteerin Leskisen luopumista paikastaan SDP:n puoluetoimikunnassa, hänet olisi valittu puheenjohtajaksi yksimielisesti. Paasio perusteli SDP:n johtohenkilöiden tapaamisessa tammikuun lopulla 1963 vaatimustaan sillä, että jos hän asettuu puheenjohtajaehdokkaaksi ja tulee valituksi, hänen on voitava valita mieluisensa kumppanit, jotta voi tehdä myös oman linjansa politiikkaa uskottavasti.¹⁸³ Paasio uskoo, että jos Leskinen olisi ollut vuoden 1963 jälkeen vielä puoluetoimikunnassa, olisi hänen asemansa käynyt todella vaikeaksi.¹⁸⁴ Mauno Koiviston näkemys on, että puolue-eheydestä puhuneella, presidenttiehdokkaanakin meritoituneella Paasiolla oli jo valintapuoluekokouksessa niin vahva asema, että hän kykeni asettamaan ehdon Leskisen poisjättämiselle.¹⁸⁵ Keskustan Virolainen kuvaa Paasion ja Leskisen persoonien täyttä vastakohtaisuutta. Harkitsevaan ja pohdiskelemaan Paasioon verrattuna Leskinen oli ”täydellisesti erilainen ihmistyyppi”. Virolainen näkee Leskisessä enemmän uhoa ja kuohahtelua.¹⁸⁶

Paasio sanoo puoletoimikunnasta pudonneen Leskisen varoittaneen itseään sanomalla silloisesta puoluesihteeristä, että ”Pitsinki on sitten minun miehiäni!”,¹⁸⁷ eli Paasio uskoo Leskisen käyttäneen

181 Saarinen 1984, 161–162.

182 Saarinen 1984, 172.

183 Kymäläinen (toim.) & Paasio 1980, 170, 172.

184 Kymäläinen (toim.) & Paasio 1980, 179.

185 Koivisto 1997, 51.

186 Virolainen 1986, 282.

187 Kymäläinen (toim.) & Paasio 1980, 172.

vaikutusvaltaansa Pitsingin ja muiden oikeistososiaalidemokraattien kautta. Mauno Koivisto kuvaa Paasion aseman pysyneen heikkona ensimmäisen puheenjohtajakauden aikana siksi, että Pitsingin johtama puoluetoimisto ei muuttanut toimintatapojaan, eikä Paasion näkemyksiä puoluetoimistolla huomioitu.¹⁸⁸ Paasio itse kertoo saaneensa tukea kentältä, mutta ei puoluetoimistosta. Tämä on Paasion subjektiivinen muistutus siitä, että hänet oli valittu puolueen kenttäväen tahdon mukaan, ja että oikeistosuuntautunut puolue-eliitti toimistolla, puoluesihteri Pitsinki ehkä hankalimpana tapauksena, vielä yritti jarruttaa eheytystyötä.¹⁸⁹

Paasio kuvaa vuoden 1963 puoluekokouksen jälkeen SDP:n tilan olleen hyvin tulehtunut. Hänen mukaansa ”*puoluekenttä oli pahasti hajotettu eri leireihin, epäluuloja kyti monissa paikoissa, mutta sekasotkun todellisia syitä ei varmaan kukaan tarkalleen tiennyt. Oli jakauduttu lähinnä sympatioiden perusteella*”.¹⁹⁰

Paasio sanoo suututtaneensa Leskisen, ja/tai että Leskinen katkeroitui.¹⁹¹ Leskinen tilittää tuntojaan hieman eri sävyllä vuoden 1967 teoksessaan, tosin kuvaten SDP:n tilaa samalla tavalla vaikeaksi. Honka-liiton epäonnistuminen ja sen jälkeinen eduskuntavaalien tappio ei Leskisen mukaan ”*muuttanut puolueen toimintamahdollisuuksia rajoittavaa sisä- ja ulkopoliittista paitsioasemaa*”.¹⁹² On muistettava, että Leskisen poliittinen asemoituminen oli aivan erilainen puoluekokousvuonna 1963 ja kirjoitusvuonna 1967. Paasion linja ei käytännössä muuttunut kokemishetken ja kirjoitushetken välillä, joten he tekevät tiliä samoista vaiheista eri lähtökohdista. Samoin Paasion teos on luopuneen poliitikon muistelmateos, Leskinen taas kirjoitti teoksensa vielä aktiivipoliitikkona.

Leskinen näkee, että Paasion valmistautumista vuoden 1963 puoluekokoukseen hallitsi kaksi toisiinsa linkittyntä seikkaa. ”Pari piirua vasemmalle”-linja oli toinen, sitten taas toinen tärkeä tavoite oli, että ”myytti Leskisestä tapetaan”. Näin Leskinen kertoo Paasion kuvanneen itselleen henkilökohtaisesti muutamassa neuvonpidossa.¹⁹³

Myytin tappaminen tarkoitti Leskisen mukaan sitä, että Paasio, joka jo tunsivat tulevansa puheenjohtajaksi, pyrki puoluetta jakaneesta vasemmisto-oikeisto-, eli leskisläisyys-skogilaisuus-akselista eroon. Skogin linja oli jo lähtenyt SDP:sta leskisläisten tieltä, joten puolue-eheyden

188 Koivisto 1997, 51.

189 Kymäläinen (toim.) & Paasio 1980, 178.

190 Kymäläinen (toim.) & Paasio 1980, 172.

191 Kymäläinen (toim.) & Paasio 1980, 172.

192 Leskinen 1967, 131.

193 Leskinen 1967, 132.

turvaamiseksi oli mentävä pari piirua Leskisen linjasta vasemmalle, kohti yhtenäistä sosiaalidemokraattista liikettä, johon skogilaisetkin voisivat palata. Paasio kuvaa tämän hyvin samalla tavalla.¹⁹⁴

Paasio oli omien sanojensa mukaan suututtanut Leskisen, joka voi olla tottakin tuonaikaisen Leskisen suhteen, mutta Leskinen kuvaa teoksessaan enemmän sitä, miten Paasio oli lopulta oikeassa ja puolue-ehytys hyvä asia. Leskinen myöntää, että häntä harmitti puoluetoimikunnasta sivuun jääminen, sillä hän olisi halunnut olla mukana puolueen uudessa nousussa.¹⁹⁵ Toisaalta Leskinen näkee, että sivussaolo auttoi häntä kokoamaan ajatuksiaan, ja että 1960-luvun alku oli hänelle ”henkisen kypsymisen vaihetta”.¹⁹⁶

Muistelmiensa kirjoitusvuotena 1980 Paasio on voinut tarkastella puheenjohtajakaudellaan tehdyn linjamuutoksen olleen menestyksekkäs ratkaisu. SDP oli pysynyt suurimpana eduskuntapuolueena jo 14 vuotta, ja jokaisessa vaalissa se oli saanut vähintään 52–55 kansanedustajaa, eli sekä korkean että tasaisen tuloksen. Uusi puheenjohtaja Kalevi Sorsa oli jatkanut Paasion aloittamaa linjaa ja SDP kykeni saamaan lukuisia tavoitteita läpi. Paasiolla on muistelmissaan syytä olla tyytyväinen puheenjohtaja- ja pääministeriaikaansa. Leskisen ja Paasion vaikeantuntuinen keskinäinen luottamuksen puute kuvastuu enemmän Paasion kuin Leskisen teoksessa. Ero selittynee ainakin sillä, että Paasio saattoi muistella vanhoja asioita, Leskinen kirjoitti teoksensa ollen vielä riippuvainen SDP-johdon ja kenttäväen myötämielisyydestä 1960-luvun jälkipuoliskolla. Leskinen kuitenkin oli valmis tunnustamaan vanhan linjansa heikkoudet ja tarpeen muutokseen.

Paasiota on kuvattu harkitsevaksi, asioita pitkään punnitsevaksi poliitikoksi. Paasio itsekin sanoo monessa kohtaa pohtineensa asioita aina tarkkaan,¹⁹⁷ ja Leskinen sanoo, että ”*Paasiohan ei ole kaikkein kiireisimpiä ihmisiä, varsinkaan tärkeiden päätösten teossa*”.¹⁹⁸ ”*Kun aika on kypsä*” on selkeästi hyvin harkittu nimi Paasion muistelmille. Harkitseva Paasio teki päätökset ja johtopäätökset silloin, kun aika oli niille kypsä.

Ele Aleniuskin mainitsee Paasiota pidetyn ”hitaana jahkailijana”, mutta että se oli myös Paasion vahvuus. Paasio pyrki Aleniuksen mukaan parhaaseen lopputulokseen minimoiden mahdolliset riskit, joten siksi tämä toimi isoissa asioissa hitaasti.¹⁹⁹ Mauno Koivisto kehuu Paasion perusteellista

194 Leskinen 1967, 132–133; Kymäläinen (toim.) & Paasio 1980, esim. 171–177.

195 Leskinen 1967, 133.

196 Leskinen 1967, 134.

197 Esim. Kymäläinen (toim.) & Paasio 1980, 170.

198 Leskinen 1967, 132.

199 Alenius 1995, 182.

tapaa paneutua asioihin ja kuvaa tätä tavallaan ”tannerilaiseksi”: ”järjestelmällisesti etenevä, haihatuksia karttava”. Kekkosta tämä verkkaisuus ärsytti Koiviston mukaan suunnattomasti.²⁰⁰

Myös Johannes Virolainen antaa arvon Paasion harkintakyvylle. Virolainenkin toteaa, että Paasio leimattiin viimeistään pääministerikaudellaan ”hitaaksi, jahkailevaksi, aikaansaamattomaksi, suorastaan nahjukseksi”. Todellisuudessa Paasio oli Virolaisen mukaan ”harkitseva, asioihin syvällisesti perehtyvä ja kantansa pitävä poliittinen johtaja”.²⁰¹ Samoin kuin esimerkiksi Koivisto, Virolainen kuvaa Paasion ja Kekkonen välejä ongelmallisiksi. Virolainen itse kertoo oppineensa arvostamaan Paasiota, sillä tällä oli ”kantti ja se kantti piti”. Toisen vahvan persoonan, Kekkonen, kanssa se tuotti ongelmia, eivätkä Paasion ja Kekkonen välit missään vaiheessa muodostuneet läheisiksi. Virolainen sanoo myös kunnioittaneensa Paasion parlamentaarista ja kansanvaltaista otetta.²⁰²

Paasio lähtee narratoimaan parin piirun politiikan eheyttävää vaikutusta kuvaamalla puolueen tilaa kautensa alussa sekasortoiseksi. Paasio uskoo puoluejohdon tajunneen, että puoluetta oli aika eheyttää hänen kolmaslinjalaisuudellaan, kun oikeistolinjan Tannerin aikana eheytyks ei ollut mahdollinen. Väinö Leskisen hän katsoo kallistuneen taakseen ”itsekkäistä pyyteistä”²⁰³, näitä tarkemmin avaamatta tuossa yhteydessä, mutta hän kuitenkin luo pitkin teosta Leskisestä kuvaa vahvasti peluripoliitikkona.

Paasio kertoo esittäneensä oleellisimman huolensa ”Viikinsaaren puheessaan” tamperelaisille tukijoilleen pian puheenjohtajaksi tultuaan. Hän kertoo huomauttaneensa puheessa, että ”maassamme on olemassa jatkuvasti köyhälistö, joka tällä hetkellä ei luota sosialidemokraatteihin. Tämän luottamuksen aikaansaaminen on laajemminkin ottaen kansallinen valtiotehtävämme, sillä voittaessamme puolellemme yhteiskunnallisiin oloihimme tyytymättömät ihmiset, me parhaiten pystymme panemaan sulun sille, että tähän maahan ei pystytetä kommunistista tai mitään muutakaan diktatuuria.”²⁰⁴

Leskinen näkee parin piirun vasemmistolaistamisen tärkeänä asiana puolueen eheyttämiseksi hänkin. Paasion puheenjohtajuus oli Leskisen mukaan puolueen uudelleenaseoitumisen kannalta tärkeää, jotta johtaja voisi toimia ”vanhasta ulkonäöstä” ja linjariidoista ”vapautuvan

200 Koivisto 1997, 85.

201 Virolainen 1986, 282.

202 Virolainen 1986, 282–283.

203 Kymäläinen (toim.) & Paasio 1980, 165.

204 Kymäläinen (toim.) & Paasio 1980, 175.

*sosialidemokraattisen puolueen puheenjohtajana vapaana vanhoista rasituksista ja korostetusti sitoutumattomana joihinkin jo aikansa vaikuttaneisiin linjoihin”.*²⁰⁵

Leskinenkin myöntää, että SDP kärsi vakavasti hajaannuksesta ja sen seurauksista.²⁰⁶ Leskinen muistuttaa, että pelkästään hänen itsensä siirtyminen pois puoluetoimikunnasta Paasion tultua SDP:n johtoon tai muut henkilökysymykset eivät yksin tehneet parin piirun siirtymää. Nuorten keskuudessa tärkeää oli muuttaa linjaa vahvemmin osaksi kansainvälistä sosiaalidemokratiaa ja antaa tilaa myös tietynlaiselle radikalismille.²⁰⁷ Leskinen korostaa uutta tilannetta, jonka edessä SDP oli, ei niinkään sitä, että aiempi linja olisi ollut väärä. Hän kirjoittaa myös osittain kriittisesti pari piirua vasemmalle-politiikasta: *”Ei voi sanoa, että Paasion ”pari piirua vasemmalle”-politiikka olisi epäonnistunut. Sitä vain ei ollut olemassa muutoin kuin poliittisena iskulauseena, jonka sisältö jäi puheenjohtajanvaihdoksen sekä allekirjoittaneen puoluetoimikunnasta poistumisen varaan.”* ja *”kysymys oli ikään kuin passiivisista toimenpiteistä, jotka eivät muuttaneet mitään ja joiden johdosta sosialidemokraattinen liike itse ei astunut askelia mihinkään suuntaan.”*²⁰⁸

Kolmas sosiaalidemokraatti Mauno Koivisto muistelee vuoden 1997 teoksessaan kuulleensa Leskisen aloittaneen linjamuutoskeskustelut jo kesällä 1963, eli Paasion ollessa tuore puheenjohtaja. Tämä näkemys tukee Leskisen ja Paasion kerrontaa siitä, että Leskinen tunnisti tulevan muutoksen jo melko aikaisessa vaiheessa.²⁰⁹ Samalla tavalla tulkitsee myös Emil Skog. Skog myös painottaa Leskisen neuvotteluja kommunistien kanssa. Ensisijaisesti SKP pyrki lähestymään leskisläisiä, eikä niinkään toisin päin, mutta molemmilla oli yhteisiä intressejä ammattiyhdistysliikkeen sosialistien vallan rajoittamisesta.²¹⁰

Niin sanotut skogilaiset olivat perustaneet TPSL:n vastavoimana tannerilaiselle, vallassa olevalle oikeistosuuntaukselle vuonna 1959. Paasio alkoi käydä yhtymisneuvotteluja TPSL:n kanssa syksyllä 1963. Paasio kiittää muistelmissaan TPSL-johtaja Emil Skogia, sekä eheyttämishanketta tukenutta edeltäjäänsä Väinö Tanneria tuesta eheytyksyrkimyksille.²¹¹ Skog itse palasi yhdistymiskriittisten syrjäyttämänä SDP:een vuonna 1964, joka Paasion mukaan innosti TPSL:n kenttää laajemminkin palaamaan.²¹² Paasio tulkitsee sekä TPSL:n että SDP:n kenttäväkien olleen eheyttämisen, eli myös yhdistymisen takana, mutta neuvottelut kariutuivat lopulta SDP:n

205 Leskinen 1967, 133.

206 Leskinen 1967, 120.

207 Leskinen 1967, 136–137.

208 Leskinen 1967, 145.

209 Koivisto 1997, 52–53.

210 Skog 1974, 206–207.

211 Kymäläinen (toim.) & Paasio 1980, 181.

212 Kymäläinen (toim.) & Paasio 1980, 196–197.

puoluetoimiston ja TPSL:n uuden johtajan Aarre Simosen vastustukseen. Useiden SDP:n vaikuttajien huoli oli se, että jos skogilainen laita tulee takaisin, toinen laita menetetään.²¹³

Emil Skog käy läpi puolue-eheytyksen yrityksiä ja paluutaan SDP:een yksityiskohtaisesti ja laajasti. Skog oli toiminut SDP:n puheenjohtajana 1946–1957 ja kysymys on ollut Skogille henkilökohtaisesti erittäin tärkeä uuden puolueen TPSL:n puheenjohtajana ja nimeään kantavan skogilaisen linjan nokkahahmona. Muiden tavoin Skog näkee, että puolue-eheytyks alkoi Paasion valinnasta SDP:n puheenjohtajaksi, ja korostaa myös Leskisen syrjäyttämisen merkitystä, samoin kuin Tannerin sivuun jäämistä. Skog tulkitsee Leskiselle jääneen tästä jokseenkin katkera olo.²¹⁴

Mauno Koivisto näkee, että SDP–TPSL-puoluehajaannus johti siihen, että Neuvostoliitolla oli aiempaa suurempi vaikutus Suomen sisäpolitiikkaan.²¹⁵ Hajaannuksen takia vasemmisto oli täynnä kysymyksiä, joten voi olettaa, että Neuvostoliiton antamille vastauksille ja ohjaukselle oli tilaustakin.

Kokoomuksen oikeistosiiven keulahahmo Junnila kirjoittaa ”pari piirua vasemmalle”-linjasta lähinnä Paasion toukokuussa 1966 muodostamasta hallituksesta, hän ei niinkään käsittele muistelmissaan SDP:n eheytystoimintaa Paasion puheenjohtajaksi tulon ja vuoden 1966 vaalien välillä. Junnila kuvaa politiikan menneen jopa ”enemmän kuin pari piirua vasemmalle”.²¹⁶ Hän on siis valinnut käyttää tunnettua termiä kohdassa, jonka kokee omaan näkökulmaansa sopivimmaksi, eli ”pari piirua vasemmalle” on hänen narratiivissaan hallituspolitiikkaa, ei SDP:n sisäistä linjantarkistusta. Pari piirua vasemmalle-politiikka tarkoitti siis Junnilan mielestä ensisijaisesti vasemmiston keskinäistä yhteistyökykyä ja selkeää irtiottoa myös SDP:n asevelilinjasta, joka oli kokoomuksen kanssa yhteistyökykyinen linja. Toinen kokoomuslainen, Jussi Saukkonen, ei muistelmissaan juuri käsittele ajanjaksoa, kuin omasta ministerin näkökulmastaan ja kokoomuksen vaalitappion ja oman valtakunnanpoliittisen uransa päättymisen näkökulmasta. SDP:n toiminnan ennen vaaleja hän tosin mainitsee olleen ”siekailematonta” vaalipropagandaa.²¹⁷

SKDL:n Ele Aleniuksellekin parin piirun vasemmistolaistumisen voi nähdä merkinneen askelia vasemmiston yhteistyön suuntaan. Se edellytti kuitenkin myös SKDL:n linjan muuttumista. Alenius muistuttaa muistelmissaan, että kommunismin perusajatuksiin kuului se, että maltillisella sosiaalidemokratialla petettiin työväenluokan asia, mutta sosialisti Alenius näki vasemmiston

213 Kymäläinen (toim.) & Paasio 1980, 184–185.

214 Skog 1974, 204–205, 222–225, 229.

215 Koivisto 1997, 68.

216 Junnila 1980, 181–185.

217 Saukkonen 1973, 373.

yhteistyön tärkeänä asiana ja halusi saada koko vasemmiston hallituspaitsiosta hallitusvastuuseen. Alenius toivoi SKDL:n tunnustavan tosiasiat ja sosiaalidemokraattisten liikkeiden merkityksen ja antavan yhteistyölle mahdollisuuden.²¹⁸ SDP:n sisäisiin asioihin Alenius ei juuri näitä aikoja käsitellessään puutu. Olihan myös SKDL murrosvaiheessa ja sitä Alenius käsittelee tarkasti.

SKP:n Aarne Saarinen tulkitsee vuosien 1964–1966 keskeisen muutoksen olleen juuri SDP:n ”rajut henkilövaihdokset”, ulkopoliittisen linjan ”tarkistus” ja ”kurssin korjaaminen” pari piirua vasemmalle. Saarinen toteaa kokoomuksen suosiolla tehdyn politiikan loppuneen, ja näkee vasemmiston olleen yhteistyökykyisempi, sillä ”*poliittiset kurssimuutokset ja ohjelmallisten eroavuuksien pieneneminen mahdollistivat työväenpuolueiden yhteistyön*”.²¹⁹ Pari piirua vasemmalle-suunta toi siis Saarisen mielestä SDP:n lähemmäksi SKDL:a, enemmän kuin ehkä toisinpäin. Saarinen käsittelee myös oman puolueensa tilanteen muutosta, mutta enemmän hän pitää merkittävänä SDP:n tilan muutosta. SDP:n suunta muuttui, mutta edelleen hän mainitsee vasemmistoyhteistyön tukkeena olleen se, että puolueen ”*oikeisto halusi edelleen yhteistyötä enemmän Kokoomuksen kuin kommunistien kanssa*”.²²⁰

Veikko Vennamo tiivistää Paasion linjassa oleellista olleen kaksi seikkaa: suunta pari piirua vasemmalle ja sovitteleva asenne Kekkonen suhteen. Vennamo näkee, että oppositiossa olevan vasemmiston nousun väistämätöntä uhkaa yritettiin torjua vaalikaudella 1962–1966 Kekkonen ja ei-sosialististen hallitusten voimin kehittämällä sosiaaliturvaa ja koko sosiaalipolitiikan sektoria, jotta kansa ei äänestäisi vasemmistopuolueita tuntiessaan epäoikeudenmukaisuutta. Vaikka Kekkosella olikin koko ajan enemmän myötämielisiä voimia vasemmistossa, ei hänen suunnitelmiinsa kuulunut kuitenkaan liian vahva SKDL, Vennamo tulkitsee.²²¹

Johannes Virolainen kuvaa ”pari piirua vasemmalle”-politiikan olemuksen hyvin suoraan. Paasio halusi Virolaisen tulkinnan mukaan painottaa sitä, että tämä tuli puheenjohtajaksi korostetusti oikeistososiaalidemokraattisen Väinö Tannerin jälkeen. Virolaisen mukaan Paasio pyrki tekemään SDP:sta enemmän todellisen työväenpuolueen, joka ”*ainakin ohjelmallisesti on asettanut päämääräkseen sosialistisen järjestelmän*”.²²² Paasio jatkoi tätä linjaa vielä hallituksessakin, mitä Virolainen piti keskustan kannalta hyvin vaarallisena, sillä se tarkoitti oppositiossa olevilta

218 Alenius 1995, 172–173, 183.

219 Peltoniemi (toim.) & Saarinen 1995, 185.

220 Peltoniemi (toim.) & Saarinen 1995, 185–186.

221 Vennamo 1989, 136, 139.

222 Virolainen 1986, 284.

oikeistopuolueilta ja Vennamolta rajuja hyökkäyksiä etenkin Keskustapuoluetta kohtaan, joka oli hallituksen ainoa ei-sosialistinen puolue.²²³

Toinen keskustalainen, Ahti Karjalainen, tulkitsee Paasion valinnan puheenjohtajaksi johtaneen poliittisen tilanteen muutokseen hyvinkin nopeasti. Karjalainen näkee tärkeäksi mainita heti myös Mauno Koiviston vappupuheen 1965 merkityksen, sillä Koivisto otti puheessaan ”*voimakkaasti kantaa sosiaalidemokraattien ja kommunistien hallitusyhteistyön puolesta*”.²²⁴

Koivisto kertoo pohjanneensa vappupuheensa sille, että kansainvälisellä tasolla kommunistit alkoivat harkita uudelleen aiempaa nihkeää suhtautumistaan sosiaalidemokraatteihin ja tämä alkoi heijastua Suomeenkin. TPSL oli esittänyt keväällä 1965 työväenpuolueiden yhteistä vaaliliittoa, jota Koivisto vastusti, mutta halusi ottaa julkisesti esille ajatuksen vasemmiston yhteistyöstä. Puhe synnytti polemiikkaa, jota Koivisto ei omien sanojensa mukaan lainkaan odottanut. Hän puhui kommunistien lähestyneen selvästi enemmän sosiaalidemokraattien perinteisiä kantoja (toisin kuin Saarinen näki, että SDP oli tullut lähemmäs kommunistien tonttia) kuin mitä toisin päin oli tapahtunut. Samoin vasemmiston oli oltava valmis aiemmista erimielisyyksistä huolimatta yhteistyöhön eduskunnassa ja hallitustasolla, jotta ei-vasemmisto ei saisi yliotetta.²²⁵

Paasion itsensä lisäksi moni muu muistelijä voi pitää Paasion linjaa ainakin valtapoliittisesti onnistuneena. SDP-johtoinen poliittinen todellisuus vaikutti pitkään ja muistelmien kirjoitusaikavälillä (eli vuonna 2000 ja sitä ennen) SDP ei ollut eduskunnan suurin puolue ainoastaan kaudella 1991–1995, jolloin se joutui oppositioon, ollen kuitenkin eduskunnan toiseksi suurin puolue keskustan jälkeen.

3.2. Johannes Virolainen pääministerinä ja Maalaisliiton nimenmuutoksen ajurina

Vuonna 1964 Maalaisliiton puheenjohtajaksi valittu Johannes Virolainen pääsi saman vuoden syksynä pääministeriksi. Virolaisen ympärillä näkyvät monenlaiset valtopoliittikan diskurssit alkaen valinnasta puheenjohtajaksi. Presidentti Kekkonen nähdään käyttäneen valtaa Virolaisen kautta vahvasti vanhan puolueensa suuntaan. Virolaisen oma onnistuminen oli puolueen melkein yksimielinen nimenvaihdos Keskustapuolueeksi vuonna 1965. Hänen sisäpoliittinen roolinsa ja luotettavuutensa nimenomaan Suomen ja puolueensa sisäisen kehityksen ajurina välittyy selvästi, mutta myös ulkopoliittiset vaikeudet Neuvostoliiton ja puolueensa Kekkonen takana olleen niin

223 Virolainen 1986, 284.

224 Tarkka (toim.) & Karjalainen 1989, 150.

225 Koivisto 1997, 61–62.

sanotun K-linjan suhteen näkyvät. Ulkopoliittisen luotettavuuden diskurssissa Virolainen tuntuu olevan muille muistelijoille suhteellisen merkityksetön Neuvostoliiton suuntaan. Puolue oli joka tapauksessa Kekkosen linjalla ja Neuvostoliitolle kelpaava, eikä puheenjohtajan henkilöllisyys tätä muuttanut. Virolainenkin kertoo olleensa koko ajan joka tapauksessa Kekkosen linjalla.

SDP:n Paasioon verrattuna Virolaisen poliittinen henkilöhistoria on vähemmän voitokas ja ehkä saavutuksiltaan kiistanalaisempi sikäli, ettei hänen johtamansa Keskustapuolue menestynyt vuoden 1966 jälkeen vaaleissa niin hyvin, kuin aiemmin ja myöhemmin. 1991 keskusta sai suuren vaalivoiton, joka loi uskoa puolueeseen 1990-luvulla. 1970-luku, Virolaisen puheenjohtaja-aikaa sekin, keskusta pysyi jatkuvasti alle 40 kansanedustajan puolueena. Kuitenkin keskusta oli merkittävä voima hallituksissa Virolaisen aikana ja sai paljon tavoitteitaan läpi. 1990-luvulla Virolainen on voinut olla tyytyväinen siihen, että vaikea muutosyritys Maalaisliitosta yleispuolue keskustaksi oli tuottanut jo jokseenkin tulosta.

Virolainen on viimeisimmissä teoksissaan tiivistänyt uransa tärkeimpiä kehityskulkuja ja nostanut esille oleellisina pitämiään asioita jo aktiiviuransa taaksejättäneen, yli 80-vuotiaan valtiomiehen näkökulmasta. Puolisonsa Kyllikki Virolaisen kanssa kirjoittamassaan muistelmateoksessa *Kolmas elämä* (1998) Johannes Virolainen kirjoittaa Maalaisliiton nimenmuutoksen merkityksestä ja erityisesti Maaseudun Nuorten Liiton jo (Virolaisen ollessa puheenjohtaja) 1950-luvulla tekemän työn merkityksestä sille, että vuonna 1965 nimi muutettiin.²²⁶

Keskustalaisuudesta oli puhuttu jo Santeri Alkion (1862–1930) Maalaisliiton aikana, mutta maalaispuolueesta keskustalaiseksi yleispuolueeksi siirtymistä haluttiin edistää eritoten nimenmuutoksella. 1950-luvulla nuorisojärjestö ajoi vain nimen täydennystä muotoon Maalaisliitto-Keskustapuolue. Ylimääräisen puoluekokouksen 1965 kynnyksellä Virolaisen mukaan Keskustaliitto oli suosituin vaihtoehto puolueen nimeksi, mutta että joukko edistyspuoluelaisia oli nimen jo rekisteröinyt, eivätkä ”*kiusallakaan suostuneet luovuttamaan sitä meille*”, Virolainen kirjoittaa. Vain nimiehdotus Suomen Keskustapuolue jäi jäljelle, joka sekin lyheni muotoon Keskustapuolue. Tämä valittiinkin puolueen nimeksi vain muutamien ”tuottajamaalaisliittolaisten” piirien vastustaessa.²²⁷ Tahtotila nimenmuutoksen puolesta oli vahva, puoluekokous äänesti nimenvaihdon puolesta äänin 1036–127.²²⁸

226 Virolainen & Virolainen 1998, 147–149.

227 Virolainen & Virolainen 1998, 148–149.

228 Isohookana-Asunmaa 2006, 64.

Ahti Karjalaisen mukaan Virolainen tarttui puolueen johtamiseen kovalla kädellä tultuaan puheenjohtajaksi Kouvolan puoluekokouksessa 1964. ”Hän käynnisti heti puolueen nimen muuttamisen keskustapuolueeksi. Monelle vanhan polven puolueaktiiville ajatus oli kovin vieras, sillä perinteiseen nimeen oli totuttu. Nimenmuutokseen sisältyi kuitenkin poliittisesti aivan oikea ajatus vapautua maaseutukeskeisestä etupoliitikasta ja asemoitua yleispuolueeksi. Maatalousväestö pelkäsi, että uusi linja jättäisi maatalousväestön poliittisesti tuuliajolle ja ilman tukea.”²²⁹ Virolainen sanoo hyvin samalla tavalla, että voitettuaan puheenjohtajuuden ”aloin voimakkaasti ajaa nimenmuutosta.”²³⁰

Karjalaisen mukaan pelot osattiin ottaa huomioon, ja nimenmuutos uskallettiin tehdä riskeistä huolimatta. Karjalainen sanoo myös, että ”kukaan ei voinut etukäteen arvata, miten tehokkaasti Vennamo osasi käyttää hyväkseen sitä markkinarakoa, joka nimenmuutoksen takia aukesi puoluekenttään. Vennamon häikäilemättömyys oli paitsi yllätys myös pettymys.” Karjalainen muistuttaa, ettei keskusta tietenkään lopettanut maatalouden etujen valvontaa, eikä maatalouden asiantuntemus kadonnut minnekään, mutta nimenmuutosta ja yleispuoluepyrkimyksiä osattiin käyttää liiaksi Keskustapuoluetta vastaan.²³¹

Vennamo syyttää muistelmissaan presidentti Kekkonen ja pääministeri Virolaisen yhteistyötä hallituskaudella 1964–1966, jona aikana Maalaisliitto vaihtoi nimensäkin, maaseudun näivettämistä. ”Tämä aika oli Suomen maaseudulle tuhon valmistelun aikaa. Kekkonen tuella Virolainen edesauttoi perhe- ja pienviljelmiä koskevia pitkän tähtäimen kauhistuttavia ratkaisuja. Maaseutu oli näivettymisen ja kuoleman tiellä. Perhe- ja pienviljelmien liitännäiselinkeinoja vastustettiin ja pienyritteliäisyyttä väheksyttiin.”²³² Vennamo näkee Maalaisliiton menneen jo ’vaaran vuosien’ jälkeen suurmaatalouden puolelle unohtaen pienet tilat. Uudelleenasetettu karjalainen pienviljelijäväestö hajaantui ympäri Suomea ja menetti sitä kautta voimaansa puolueen sisällä. ”Näin maalaisliitto alkoi vähitellen etäännyä alkioalaisesta ajattelusta, joka oli ollut pieneläjän ei-sosialistinen puolustaja maassamme.”²³³ Vennamo sanoo myös omasta puolueestaan SMP:sta, kun tullaan vuoteen ja vaaleihin 1966, että ”Maalaisliitto-kepu piti puoluetta itselleen hengenvaarallisena. Eikä syyttä. Vuoden 1970 vaaleissa kepu romahti 55 kansanedustajan puolueesta 35 kansanedustajan puolueeksi.”²³⁴ (huom, Vennamon luvut ovat väärät, katso viite).

229 Tarkka (toim.) & Karjalainen 1989, 143.

230 Virolainen & Virolainen 1998, 148.

231 Tarkka (toim.) & Karjalainen 1989, 143.

232 Vennamo 1989, 134.

233 Vennamo 1987, 169.

234 Vennamo 1987, 180. Korjaus Vennamon lukuihin: Keskusta tippui 49, eikä 55 edustajan puolueesta 36 kansanedustajan puolueeksi. 1962 vaaleissa Maalaisliiton luku oli 53, ja 1958 48. Vuonna 1948 Maalaisliitto oli saanut sotien jälkeisen suurimman lukunsa, 56 kansanedustajaa, johon Vennamo saattaa myös summittaisesti viitata.

Vennamo myös kohdistaa keskustaan ja K-linjaan, tosin myös muihin puolueisiin, kovia syytöksiä SMP:n toiminnan sabotoinnista etenkin eduskuntakaudella 1966–1970.²³⁵

On jopa yllättävää, että keskustalaisia ja Vennamoita lukuunottamatta Maalaisliiton nimenvaihdokselle ei muissa muistelmissa osoiteta palstatilaa ennen vuotta 1966 tapahtuneita asioita käsiteltäessä ja ajankohdan merkityksiä luotaessa. Asialla ei luultavasti ole ollut merkitystä oikealla ja vasemmalla, sillä muutkin puolueet ovat ajankohtana olleet murrostilassa. Keskustapuolueeksi muuttuminen lienee ollut väistämätön kehityskulku, itsestäänselvyys yhteiskunnan muuttuessa, eikä asiaa tarvinne tässä yhteydessä pohtia ei-keskustalaisten muistelmissa. Emil Skog mainitsee ammattiyhdistysvasemmistolaisten ja pääministeri Virolaisen tapaamisesta, että Virolainen ymmärsi vasemmiston sisäisen hajanaisuuden ongelmia, sillä *”Maalaisliitossakin on ollut ja on nytkin erilaisia käsityksiä. Meillä on esillä puolueemme nimen muuttaminen ajankohtaisemmaksi, mutta se ei näy olevan helppoa”*.²³⁶

Virolainen aloitti niukasti puheenjohtajakisan voittaneena, eli ei millään kaikkein vahvimmalla mandaatilla. Hänen myötänsä puolueessa käynnistyi keskustelu ja työ nimen muuttamiseksi. Virolainen myöntää vuoden 1986 teoksessaan, ettei vuoden 1965 nimenmuutos Maalaisliitosta Keskustapuolueeksi toiminut toivotusti: *”Me toivoimme silloin, että kaupunkien portit olisivat avautuneet uudelle suurelle valtakunnalliselle Keskustapuolueelle. Mutta niin ei käynyt – eikä ole käynyt vielääkään, vaikka nimenmuutoksesta on kulunut jo yli kaksi vuosikymmentä. Kaupunkilaisten kannanotot Maalaisliitto-Keskustapuoluetta kohtaan ovat yhä aika kylmiä ja kielteisiä.”*²³⁷

Tuure Junnila kuvaa Virolaisen merkitystä erittäin suureksi: *”Hän näytteli vuosikausien ajan suomalaisessa politiikassa roolia, joka on ollut presidentti Kekkonen roolin jälkeen ehkä keskeisin ja vaikutusvaltaisin.”* Junnila osittain kummastelee sitä, miten vahvasti Virolainen selvisi kaikista syntipukin rooleistaan: yöpakkashallituksen myötä tapahtuneesta ulkopoliittisesta eristämisestä, korkeakoulujen hallintouudistuksessa tekemästään ”poliittisesta virhelaskelmasta”,²³⁸ puolueen epäonnisesta yrityksestä murtautua kunnolla kaupunkeihin, samoin kuin juhannuspommista 1979.²³⁹ Virolaisen kestävyys tuntuu herättävän Junnilassa jonkin sortista kunnioitusta, vaikka Junnilan näkökulmasta Virolainen teki monessa suhteessa epäonnistunutta politiikkaa.

235 Vennamo 1987, esim. 176–193.

236 Skog 1974, 251.

237 Virolainen 1986, 268–269.

238 Junnilan mukaan (1973, 212) mies ja ääni-periaatteen voimakas ajaminen korkeakouluhallintoon Koiviston hallituksen opetusministerin paikalla tuntui Keskustapuolueen peruskannattajista, maaseudun viljelijäväestöstä, vieraalta, eikä opiskeleva nuorisokaan siitä innostunut. Kokoomus taas sai itselleen vaaliaseen.

239 Junnila 1980, 213. Juhannuspommilla tarkoitetaan kohua, joka syntyi Virolaisen haastattelussa Suomen Kuvalehdessä. Hän sanoi, että syynä kokoomuksen pysymiselle oppositiossa ovat niin sanotut ”yleiset syyt”. Tämän sanomisesta ääneen presidentti Kekkonen kimpaantui.

Veikko Vennamo on melko kriittinen Virolaisen suhteen. Kuten aiemmin tässä tutkielmassa on mainittu, Vennamo kuvaa Kekkonen käyttäneen Virolaisen kautta valtaa hallituspolitiikkaan ja Keskustapuolueeseen. Kuten Vennamo, myös Rafael Paasio näkee, että Virolaisen pääsyssä puheenjohtaksi ”asian ympärillä leijui ulkopoliittikka” Kekkonen ohjaamana. Toinen keskustaa ja johtaja Virolaista sitä kautta määrittäneen tekijän ajankohtana Paasio näkee olevan pyrky maalta asutuskeskuksiin. Siksi Paasio uskoo, että yhteiskuntarakenteen muuttuessa keskusta tunsu ”vetoa hallitusyhteistyöhön kanssamme, koska suunnitelmissa oli puolueen työntyminen vaikuttajaksi myös asutuskeskuksiin”.²⁴⁰

Puoluetoveri Ahti Karjalainen ei tunnu luottaneen, Kekkonen tavoin, Virolaisen ulkopoliittiseen sopivuuteen 1960-luvulla. Karjalainen mainitsee, ettei innostunut Virolaisen hallituksen ulkoministerinsalkustaan lähinnä siksi, että pääministerinä oli juuri Virolainen. Karjalainen mainitsee Virolaisen puolison levittäneen itsestään kaupungilla ”parjaavia” juttuja, mikä ei ollut omiaan herättämään luottamusta Virolaisen ja Karjalaisen välille. Karjalainen ei tarkemmin erittele näitä parjaavia juttuja. Karjalainen pohtii myös pääministerin ulkopoliittista roolia. Muistelmien kirjoitusaikana Mauno Koivisto oli presidentti ja ajoi Karjalaisen mukaan pääministerille itsenäistä ulkopoliittista roolia. Tätä Karjalainen pitää huonona, sillä hallitusmuotoa ”pitäisi lukea niin kuin se on kirjoitettu”, eli presidentti valtioneuvoston ulkoasiainvaliokunnan kera vastaa Suomen ulkopoliitikasta. Virolaisen heikkoutena pääministerinä Karjalainen näkee olleen ”diplomaattietikettiin liittyvät vaikeudet”²⁴¹ ja Kekkonen vaatikin ulkopoliittikan taitavaa Karjalaista ”kovin sanoin” lähtemään Virolaisen ulkoministeriksi.²⁴²

Keskustan merkitystä on jälkeinpäin tarkasteltu monessa suhteessa hallitusratkaisuja vakauttavana voimana, sekä oikeistolle että vasemmistolle kohtalaisen mieluisana yhteistyökumppanina. 1966 alkaen keskusta saattoi käyttää tätä asemaansa poliittisten tavoitteidensa edistämiseen, vaikka puolueista suurin oli SDP. Oikeiston ollessa pitkässä hallituspaitsiossa valtionhoitajuus samaistui pitkään juuri SDP:een ja keskustaan. Virolaisen sisäpoliittista merkitystä korostaakin moni hänen aikalaisensa.

240 Kymäläinen (toim.) & Paasio 1980, 229.

241 Virolainen ei käyttänyt alkoholia, mikä aiheutti hieman diplomaattietiketistä poikkeavia tilanteita. Virolainen on itsekin muistellut näitä tilanteita huumorimielessä, esim: Virolainen & Virolainen 1998, 207–232.

242 Tarkka (toim.) & Karjalainen 1989, 142–145.

3.3. Kokoomus murroksessa

Kokoomuksen valtapoliittista diskurssia tarkastellessa esille nousee ensisijaisesti ulkopoliittisen eli Neuvostoliiton luottamuksen puute. Toisaalta myös vaikean hallituskauden 1962–66 narratointi muistelmissa tuo esille sen, että kokoomuksella oli ongelmia myös sisäpoliittisessa uskottavuudessa vuonna 1966. Puolueen hajanaisuus ja uuden linjan etsiminen kertoo myös sisäpoliittisesta sivustakatsojan roolista ja kokoomuksen merkityksen vähenemisestä Suomen sisäisessä valtapoliitikassa. Kokoomuksen sisäistä tilannetta kuvaavat Junnilan ja Saukkosen erilaiset roolitukset, Saukkosen ollessa uudistuslinjan pohjaaja ja Junnilan ollessa vanhan linjan keulakuva. Junnilan kaltaisten oikeistokonservatiivien asema kokoomuksessa oli varmasti yksi syy sille, ettei puolueeseen haluttu luottaa, vaikka puolue virallisesti menikin Kekkonen taakse. Junnila itse ei korosta asemaansa tällä tavalla, vaan mieluummin näkee roolinsa tärkeyden selkeän oikeistolaisuuden edustajana ja kommunismin vastustajana. Hän ei ota syytä linjansa niskoille siitä, ettei kokoomus päässyt hallitukseen vuosien 1966 ja muistelmiensa kirjoittamishetken 1980 välillä.

Päättynyt hallituskausi rasitti kokoomusta, eikä sillä vasemmistoenemmistöisessä eduskunnassa 1966 ollut käytännössä minkäänlaisia mahdollisuuksia nousta hallitukseen. Virolaisen hallitusta, jossa kokoomus oli mukana, kohtaan osoitettiin kritiikkiä omienkin joukosta. Sisäisen opposition johtohahmo Tuure Junnila palasi eduskuntaan, kun taas edellisvuonna puheenjohtajuudesta luopunut Virolaisen hallituksen opetusministeri ja kokoomuksen keskeisellä olleen linjan edustaja Jussi Saukkonen tippui vaaleissa.

Saukkosta kohtaan esitettiin kritiikkiä kokoomuslaisten keskuudessa ja epäiltiin, että jos vuoden 1965 puoluekokouksessa Saukkosta vastaan puheenjohtajakisassa asettuu Junnila, vie Junnila voiton. Maltillisemmän mutta myös uudistuslinjan voiton takaamiseksi haluttiin varmistaa, että Junnilan uhkaa vastaan asettuu suosittu Juha Rihtniemi.

Saukkonen kuvaa vuosia 1964–66 sekä opetusministerin että luopuvan kokoomusjohtajan, kuin myös valtakunnanpolitiikasta luopuvan poliitikon näkökulmasta. Hän pyrki eduskuntaan vielä vuonna 1966, mutta jäi valitsematta eikä tämän jälkeen enää koskaan pyrkinyt eduskuntaan. Vuoden 1973 näkökulmasta tuo aika siis näytti Saukkoselle selkeästi luopumisen ajalta. Muistelmissaan hän ei puutu Junnilan ”uhkaan” puheenjohtajaksi valinnasta, mutta kehuu kylläkin Rihtniemeä ja kertoo pitäneensä Rihtniemeä itsestäänselvänä seuraajanaan: *”Kun hän oli nuori ja innostava puhuja ja sanavalmis väittelijä, hänellä oli kaikki edellytykset menestyä puheenjohtajana ja vedota myös nuoriin äänestäjiin. Kun pidin häntä varmana seuraajanani kokoomuksen puheenjohtajan paikalle,*

halusin saada hänet mukaan tärkeimpiin poliittisiin neuvotteluihin, joissa hän osoittautui taitavaksi ja työteliääksi edustajaksi.”²⁴³

Saukkonen kertoi julkisesti jo vuoden 1963 puoluekokouksessa, että alkava kausi jää hänen viimeiseksi, mutta silti Saukkosen jatkolle oli kannatusta vielä vuonna 1965 ja sitä pidettiin hyvinkin mahdollisena, monelta taholta jopa toivottavana. Saukkonen itse muistuttaa vuoden 1963 sanoistaan, että nuoremmille on annettava tilaa. Saukkonen kertoo pohtineensa jo aiemmin, että nuorempi puheenjohtaja voi parhaiten vedota uusiin äänestäjäpolviin. Suuret ikäluokat lähestyivät tuolloin äänestysikä, vaikkakin vasta 1970 nämä ikäluokat pääsivät uurnille kokonaisuudessaan. Vuoden 1970 vaaleissa kokoomus menestyi, minkä Saukkonen lukee paljolti Rihtniemen ansioksi. Saukkonen toteaa porvarillisen kokoomuksen kohtalon olleen 1966 melko itsestäänselvästi oppositio ja itsensäkin tippuneen eduskunnasta epäsuositun hallituskauden jälkeen. *”Kokoomuspuolueen häviöön vuoden 1966 vaaleissa vaikuttivat aikaisemmin mainitsemiäni piilevien syiden²⁴⁴ lisäksi puolueen tottumattomuus hallitusvastuuseen ja varsinkin pääkaupungissa ja muissakin suuremmissa kaupungeissa vastenmielisyys yhteistyöhön keskustapuolueen kanssa. Vanhat tuntemukset ja kuluttaja-tuottaja-vastakohtaisuudet olivat syynä siihen. Toinen ehkä vieläkin merkittävämpi tekijä oli sosialidemokraattien kehittämä siekailematon vaalipropaganda ja taitava porvareihin vetoava ehdokasasettelu.”²⁴⁵*

Tuure Junnilaa kaavailtiin vuoden 1965 puoluekokousta lähestyttäessä tietyissä oikeistopiireissä puolueen puheenjohtajaksi ja tämä olisi voinut joidenkin arveluiden mukaan onnistuakin tai olla ainakin vakavasti tehty yritys, mutta Junnila itse on eri mieltä. Hänellä ei omien sanojensa mukaan ollut hinkuakaan puheenjohtajan paikalle, eikä hän pitänyt mahdollisuuksiaan kummoisina. Oikeisto-oppositio kuitenkin tarvitsi kokoomuksessa keulakuvansa ja voimannäyttönsä. Junnila ei tällöin, eduskuntakaudella 1962–66 ollut edes kansanedustaja, mutta silti näkyvä ja uskottava haastaja monen kokoomuslaisen mielestä.

”Näinä vuosina harjoittamani kritiikki huipentui puheessa, jonka pidin kokoomuksen puoluekokouksessa Jyväskylässä huhtikuussa 1965”, Junnila kirjoittaa: ”Keskityin puheessani lähinnä, mutta en yksinomaan, talouspolitiikkaan. Totesin ensin, että puolueen piirissä vallitsee ainakin siellä ja täällä melkoista tyytymättömyyttä noudatettuun talouspolitiikkaan ja kokoomuksen yhtenä hallituspuolueena siinä yhteydessä näyttelemään osaan. Puoluekokous täyttäisi sen vuoksi

243 Saukkonen 1973, 372.

244 Saukkonen puhuu puoluekentän muutoksesta ja ulkopoliittikan osuudesta puolueiden hallituskelpoisuuteen esimerkiksi teoksensa sivuilla 346–348.

245 Saukkonen 1973, 370–373.

huonosti tehtävänsä kentän mielialojen tulkitsijana, elleivät myös nämä kriittiset mielialat tulisi lainkaan ilmaistuksi.”²⁴⁶ Junnila pitikin vahvan puheenvuoron, mutta ei ollut seuraavana päivänä edes maassa, kun puolueen puheenjohtajasta äänestettiin. Hän kertoo puheenjohtajaehdokkuutensa syyksi nimenomaan sen, että halusi lähteä kisaan ”*demonstroidakseni silläkin tavoin tyytymättömyyttäni kokoomuksen niinä vuosina noudattamaan politiikkaan*”.²⁴⁷ Rihtniemen valinta näytti Junnilastakin selvältä. Rihtniemi sai 269 ääntä, Junnila 89 ääntä. Tämän Junnila tulkitsee niin, ettei hän ollut kriittisine mielipiteineen täysin yksin.²⁴⁸

Keskustan Johannes Virolainen näkee vuoden 1986 teoksessaan vasemmistoenemmistön synnyn 1966 syynä olleen nimenomaan kokoomuksen hajanaisuus: ”*Tämä hajanaisuus johtui siitä, että osa Kokoomusta ja sen eduskuntaryhmää ei hyväksynyt puolueen valitsemaa linjaa tukea Kekkonen vuoden 1962 presidentinvaaleissa ja mennä hallitukseen niin kovilla ehdoilla kuin mitä osallistuminen Karjalaisen I hallitukseen 1962 itsenäiselle puolueelle merkitsi. Vaikka vaalikauden 1962–66 toisen poliittisen hallituksen, minun johtamani, muodostaminen tapahtui Kokoomuksen osalta parlamentaarisia menettelytapoja noudattaen ja Kokoomus sai siihen hallitukseen itse valita voimasuhteita vastaavan edustuksen, erimielisyydet Kokoomuksessa jatkuivat koko vaalikauden ajan. Puolueen puheenjohtaja Jussi Saukkonen oli kyllä lojaali pääministerille ja teki parhaansa hallitusyhteistyön puolesta.*”²⁴⁹ Seitsemän vuotta myöhemmin, vuoden 1993 teoksessaan, Virolainen kirjoittaa, että hänen johtamaansa hallitukseen oli olennaista valita Kekkoselle sopivia ministereitä kokoomuksesta, sillä Kekkonen asema oli yöpakkasten 1958 jälkeen niin vahva, ”*ettei häntä vastaan sen jälkeen mikään puolue eikä yksikään poliitikko uskaltanut nousta: jokainen Kekkoseseen kohdistunut arvostelu tulkittiin myös Suomessa (vrt. Neuvostoliitossa) arvosteluksi hänen johtamaansa ulkopoliitikkaa vastaan*”.²⁵⁰ Virolainen kertoo sanoneensa hallitusta muodostaessaan syksyllä 1964 Kekkoselle, että kokoomus saa itse valita omat ministerinsä, mutta Saukkonen myös vakuutti Virolaisen mukaan, ”*etteivät he tule ehdottamaan sellaisia henkilöitä, joita epäilet – ei Junnilaa eikä muita hänen tapaisiaan ulkopoliitikan arvostelijoita*”.²⁵¹

Ahti Karjalainen huomauttaa, että Kekkonen piti välttämättömänä kokoomuksen saamista Karjalaisen hallitukseen 1962 noottikriisin jälkeen. Kokoomuksen solidaarisuus SDP:n suuntaan oli Karjalaisen mukaan ongelma, josta kokoomus oli hyvä saada irti, ennemmin tosin, jotta SDP:sta tulisi hallituskelpoinen. Tämä onnistuisi Maalaisliiton ja kokoomuksen hallitusyhteistyön myötä.

246 Junnila 1980, 174.

247 Junnila 1980, 176–177.

248 Junnila 1980, 177.

249 Virolainen 1986, 271–272.

250 Virolainen 1993, 355.

251 Virolainen 1993, 358–359.

Sillä tavalla SDP painostettiin poliittiseen uudistumiseen, jota kautta puolueesta tulisi hallituskelpoinen.²⁵² Karjalaisen tulkinnasta voi päätellä, että kokoomus oli välttämätön väline Kekkoselle hallituksissa vaalikaudella 1962–66, mutta vain, jotta siitä voisi myöhemmin päästä eroon vasemmiston, lähinnä SDP:n, saavuttaessa hallituskelpoisuutensa.

Kekkosen luottamuksen ulkopuolella pysynyt Veikko Vennamo näkee kokoomuksen heikkouden olleen juuri presidentissä ja puoluejohdon yrityksissä päästä presidentin suosioon. Virolaisen mukaan Saukkonen asettui takuumieheksi sille, että hallitukseen tulee vain Kekkoselle myötämielisiä kokoomuslaisia, mutta Vennamo kuvaa tämän eri kulmasta: ”kokoomuksen eduskuntaryhmä ei saanut valita ministereitä hallitukseen, vaan valinnan suoritti UKK.”²⁵³

Vennamo ottaa kantaa myös kokoomuksen uudistuslinjan ja / tai remonttimiesten hankkimaan asemaan kokoomuksessa mielenkiintoisella tavalla vuoden 1970 hallitusratkaisua pohtiessaan. Se kannattaa esittää myös tässä yhteydessä osoituksena Rihtniemen myötä alkaneesta kehityksestä: ”Kokoomus tähtimiehensä Holkerin johdolla ja Kekkosen käskystä julisti, että SMP on epäluotettava puolue, mistä syystä ei voida muodostaa porvarillista hallitusta. Tätä 112 kansanedustajan porvarillinen enemmistö eduskunnassa olisi edellyttänyt. Holkeri siis Kekkosen myötäjuoksijana esti kokoomuksen pääsyn hallitukseen ja kuoletti kansan tahdon sekä kansanvallan perusteita. Eduskunnan tuli edelleen olla presidentti-diktaattorin alamainen ja kepun tukipylväs”²⁵⁴

Vennamo kirjoittaa. Toki tuolloin kokoomuksen puheenjohtajana toimi edelleen Juha Rihtniemi, josta Vennamo ei teoksissaan juuri puhu, mutta Holkerillakin oli varmasti vaikutusvaltaa Rihtniemen puoluesihteerinä ja tuoreena kansanedustajana, ja tulihan tästä kokoomuksen puheenjohtaja Rihtniemen kuoltua. SMP:n pitämistä hallituksen ulkopuolella ei juuri muissakaan muistelmissa ole pidetty mitenkään kummallisena asiana, eli Vennamo lienee oikeassa siinä, ettei puoluetta haluttu kelpuuttaa hallitukseen.

Rafael Paasio mainitsee hieman yllättävästikin Juha Rihtniemen muistelmissaan vain kerran²⁵⁵ ja puhuu melko vähän kokoomuksen sisäisestä tilanteesta. Mainitsemisen arvoista kerrontaa kokoomuksesta 1960-luvun puolivälissä ei löydy myöskään Väinö Leskiseltä, Mauno Koivistolta tai Ele Aleniukselta. Aarne Saariselta käy ilmi, että Rihtniemen linja kokoomuksessa huolestutti Neuvostoliittoa ainakin vähemmän, kuin voimien, jotka mahdollisesti tulisivat hänen tilalleen.²⁵⁶

252 Tarkka (toim.) & Karjalainen 1989, 123–124.

253 Vennamo 1989, 133.

254 Vennamo 1989, 150.

255 Kymäläinen (toim.) & Paasio 1980, 221: ”Runsas vuosi ennen vaaleja oli kokoomuksen uusi puheenjohtaja Juha Rihtniemi ilmoittanut eduskunnan puhujapaikalta, että ”nykyinen hallitus ei tee päätöksiä, jotka eivät ole Kokoomuksen mielen mukaisia.””

256 Peltoniemi (toim.) & Saarinen 1995, 204.

Samoin Rihtniemi ja esimerkiksi Holkeri saatettiin lukea ainakin jossain määrin kommunistien keskuudessa ”edistyksellisiin porvareihin”.²⁵⁷

3.4. SKP:n ja SKDL:n maltillistuminen avasi hallitusovet laitavasemmistolle

Vuoden 1966 valtopoliittisen diskurssin pohja muodostuu SDP:n ja Keskustapuolueen sekä SKDL:n tavoitteiden ja toiminnan yhteensovittamiselle ulko- ja sisäpoliittisten edellytysten pohjalta. SKDL:nkin linjassa piti tapahtua merkittäviä muutoksia, jotta puolue saisi nimenomaan sisäpoliittisen hyväksyttävyyden ja sitä kautta vaikutusmahdollisuuksia Suomen poliittisen järjestelmän sisällä.

Erään merkittävän muutoksen SKP:ssa on nähty olleen sukupolvenvaihdos. Puolueveteraanit, jotka olivat olleet vankeudessa 1930- ja 1940-luvuilla Suomessa ja asuneet sekä kouluttautuneet usein Neuvostoliitossa, olivat pikkuhiljaa väistymässä nuorempien, niin sanotusti demokraattisissa oloissa kasvaneiden tieltä. Merkittävä oli etenkin kirjaus sosialismiin siirtymisestä rauhanomaisin keinoin vanhan vallankumouskirjauksen sijasta.²⁵⁸

Sekä Ele Alenius SKDL:n johdossa että Aarne Saarinen SKP:n johdossa olivat uusien linjamuutosten tärkeitä ajajia. Toisaalta heidän kausiltaan alkaen sisäiset ristiriidat kärjistyivät sekä puolueessa että liitossa, johtaen lopulta SKP:n ja SKDL:n hajoamiseen. 1990-luvulla kirjoittaessaan he ovat jo tienneet olleensa monessa suhteessa hävinneellä puolella, mutta myös jättäneet vasemmistolaisen perinnön, jota haluavat käsitellä. Saarisen ensimmäinen teos vuodelta 1984 on kirjoitettu myös kommunistien kannalta vaikeana aikana, mutta vielä itäblokkista riippuvaisen kommunismin ollessa tosiasia.

Tammikuun 1966 puoluekokous jätti syvät haavat puolueeseen ja väistymään joutunut puheenjohtaja Aimo Aaltonen katkeroitui vakavasti. Aarne Saarinen ja hänen edustamansa uudistuslinja saivat johtoaseman. Saarinen itse puhui valintansa jälkeen, ettei olisi halunnut ottaa puheenjohtajuuden taakkaa kantaakseen, mutta joutui linjamuutosten varmistamiseksi näin tekemään. Merkittävää oli, että SKP:n johtokolmikossa oli enää yksi ”ammattivallankumouksellinen” kommunisti, pääsihteeri Ville Pessi. Saarinen ja varapuheenjohtaja Erkki Salomaa edustivat vallitsevan järjestelmän puitteissa toimimaan tottunutta ay-kommunistien linjaa ja nuorempaa polvea.²⁵⁹

257 Peltoniemi (toim.) & Saarinen 1995, 240.

258 Leppänen 1999, 71–72.

259 Leppänen 1999, 74–75.

SKDL odotti selkeästi parempaa tulosta kuin se vuoden 1966 vaaleissa sai. Pääsy tappioon oli tekninen vaaliliitto TPSL:n kanssa, mutta SKDL:n ja etenkin SKP:n sisällä löydettiin katkeran jakautumisen jälkeen syytä myös omien riveistä. Tappion puoluekokouksessa kärsineet vanhoilliset syyttivät SKP:n vaalitappiosta valtaan pääsystä uudistuslinjaa. SKP:n nähtiin peesanneen liikaa Keskustapuoluetta, käsitelleen SDP:ta ”silkkihansikkain” ja pitäneen omaa linjaansa piilossa. Puolueen piireissäkin alkoi katkeroituminen. Etenkin Uudellamaalla alettiin jakaa kommunisteja salaisiin tai vähemmän salaisiin listoihin ”hyvän SKP:n” ja ”huonon SKDL:n” puolesta toimivista.²⁶⁰

Ele Alenius rakentaa narratiivinsa ajankohdasta vasemmiston yleiseen kannatuksen vahvistumiseen, ja SKDL:n suhteen oman linjansa, pyrkimystensä ja SKDL:n kehityksen yhteensopivuuteen. SKDL:n muutoksiin liittyivät hänen mukaansa vahvasti Neuvostoliiton tapahtumat. NKP:n edellisen pääsihteerin, uudistusmielisenä nähdyn Nikita Hruštšovin syrjäyttäminen johti vanhakantaisempaa ja stalinistisempaa linjaa kannattaneen Leonid Brežnevin valtakauden alkamiseen, mikä pakotti suomalaisetkin kommunistit tarkistamaan linjaansa Neuvostoliittoon nähden.

Alenius toimi pitkään SKDL:n varapuheenjohtajana ennen valintaansa liiton pääsihteeriksi vuonna 1965. Hän rakentaa narratiivinsa vahvasti sen kautta, miten murrosvaihe lopullisesti ratkaisi hänen päätymisensä politiikkaan. Valtiotieteen tohtori, kansantaloustieteestä väitellyt Alenius olisi ollut omien sanojensa mukaan kiinnostunut tieteellisestä urasta, mutta SKDL-taustansa tähden hänellä ei ollut käytännössä tietä yliopiston palkkalistoille. Vaikka tiedetie näytti päättyvän umpikujaan, politiikkaan astuminen tapahtui kuitenkin yllätyksenä, Alenius toteaa.²⁶¹

Aleniuksen päätyminen SKDL:n pääsihteeriksi vuonna 1965 oli sikäläkin odottamatonta, että pääsihteerin paikka oli aiemmin pedattu aina SKP:n jäsenille. Alenius aloittaa puolueen muutosten kuvaamisen vuoden 1964 lopulta. Lokakuussa 1964 maailmanlaajuista liennytystä edesauttanut ja Stalinin ajan tuominnut pääsihteerin Nikita Hruštšov syrjäytettiin Neuvostoliiton johdosta ja askel vanhoillisen stalinismin suuntaan otettiin uuden johtajan Leonid Brežnevin johdolla. Aleniuksen mukaan Hruštšovin syrjäyttäminen tarkoitti vanhakantaisille kommunisteille riemuvoittoa myös Suomessa ja SKP:n vallankumoukselliset olisivat saattaneet saada Neuvostoliitosta hyvää myötätuulta: *”Hänen poliittinen kaatumisensa oli vanhakantaisille kommunisteille suuri ilosanoma, kun taas uudistuksia haluaville se oli pettymys ja huolen aihe. Suomen Kommunistisen Puolueen*

260 Leppänen 1999, 78–79.

261 Alenius 1995, 165, 169.

vanhoillinen johto oli silminnähden tyytyväinen. SKP:hän oli niitä harvoja kommunistisia puolueita, joissa ei ollut tehty sisäistä uudelleenarviointia stalinismista eikä sen edellyttämiä johdon tarkistuksia, kuten useimmissa muissa kommunistisissa puolueissa oli tehty. Niinpä sen johto tunsu nyt helpotusta eikä kyennyt sitä salaamaan, eikä edes halunnutkaan. Se oletti, että sen ongelmat olivat nyt ohi.”²⁶²

Muutos kuitenkin muhi puolueen sisällä. SKDL:n sisällä alettiin esittää huolta siitä, mihin kehitys Neuvostoliitossa johtaa ja toisaalta osoitettiin tympääntyneisyyttä SKP:n asenteisiin. Alenius huomauttaa, että tuona aikana SKP oli sallinut kansandemokraattien lehdissä ”poikkeuksellisen avoimen ideologisen keskustelun” tavoitteena vaimentaa yhä vain kasvava oppositio, mutta loppuvuodesta 1964 alkoi olla selvää, että Neuvostoliittoa mielitelevä vanhakantainen vallankumouksellisuus kohtasi yhä vakavampaa kritiikkiä.²⁶³

Kuten Alenius, Aarne Saarinenkin nostaa esille kommunistisen puolueen lehdistössä ja sisällä käydyn keskustelun suomalaisen kommunismin tilasta ja tulevaisuudesta: ”Useimmin vaadittiin ohjelmallisia uudistuksia ja myös puolue-elämän demokratisoitumista. Mutta oli myös uudistusten vastustajia. Se ennakoiki myöhemmin tapahtuvaa jakautumista puolueen sisällä. Jakautumaa ilmaistiin niinkin, että toisaalla olivat ”vanhoilliset” ja toisaalla ”uudistajat”. Ensimmäin mainituiksi lukeutuivat mm. puolueen puheenjohtaja Aimo Aaltonen ja pääsihteeri Ville Pessi, mutta joukossa oli monia muitakin puoluejohdon jäseniä ja toimijoita.”²⁶⁴

Alenius kertoo SKP:n ja SKDL:n linjatarkastelun myötä alkaneen myös kovan henkilövalintapelin. SKP:n vanhoillinen johto halusi eliminoida SKDL:n pääsihteerin, SKP:n jäsen Mauno Tammisen poliittiset toimintamahdollisuudet ja nimittivät hänet siksi Yleisradion hallintoneuvoston SKDL:n mandaattipaikalle. Tämän jälkeen Alenius olisi olettanut, että SKDL:n pääsihteerin paikan saa vanhan tavan mukaan kommunisti, kun taas puheenjohtaja tuli SKDL:n sosialisteista / ei-kommunisteista. Jako palveli Aleniuksen mukaan kommunistien valtatavoitteita, sillä pääsihteerillä oli todellisuudessa enemmän valtaa järjestökoneiston johtajana, kun taas puheenjohtajan tehtävä oli edustuksellinen. Muutoksesta kertoi, että ei-kommunisti Aleniusta kysyttiin pääsihteeriksi: ”En tiedä, millaista kamppailua SKDL:n pääsihteerin paikasta käytiin SKP:n sisällä. Mutta eräänä päivänä SKDL:n sihteeristön muutamat keskeisimmät kommunistiset jäsenet tulivat luokseni ja ilmoittivat, että he ovat tässä vakavassa tilanteessa päättäneet pyytää minua asettumaan

262 Alenius 1995, 165–166.

263 Alenius 1995, 167.

264 Saarinen 1984, 75–76.

pääsihteeriehdokkaaksi.”²⁶⁵ Syy sille, että niin kutsutun uudistuslinjan kommunistit halusivat ei-kommunisti Aleniuksen pääsihteeriksi, oli tämän kertoman mukaan se, että Aleniuksen vahva henkilökohtainen kannatus voisi varmimmin estää vanhoillisen kommunistin valinnan pääsihteeriksi. SKDL:n ja SKP:n etu olisi uudistuslinjan kommunistienkin mielestä ollut maltillisen ja ei-kommunistisen linjan edustaja pääsihteerin paikalla.²⁶⁶

Alenius kertoo käyneensä laajat pohdinnat sekä puolueen että omalta kannaltaan. Hän pohti pitkälti kykyjään ja poliittista sopivuuttaan, mutta päätyi asettamaan ehdot pääsihteeriydelleen, jotta hänellä olisi tarvittava poliittinen itsenäisyys ja että hän saisi kehittää SKDL:a itsenäiseen, kommunisteista riippumattomaan suuntaan: *”Ensimmäiseksi edellytin, että voin lähteä kehittämään SKDL:ää todelliseksi itsenäiseksi yhteistyöjärjestöksi sosialistien ja kommunistien kesken. Halusin vapauttaa SKDL:n kommunistisen liikkeen peitejärjestön roolista. Toinen ehto, jonka täyttämistä pidin siinä vaiheessa kiireellisempänä, oli SKDL:n ja SDP:n keskinäisen taistelun lopettaminen ainakin meidän puoleltamme. Minusta Suomen sisäpolitiikan keskeisin asia oli maamme työväenliikkeen yhteistyön rakentaminen. Jos näihin ehtoihin suostuttaisiin ja niiden katsottaisiin edustavan periaatteellisesti oikeata linjaa, ilmoitin olevani valmis ottamaan vastaan pääsihteerin tehtävän, mikäli minut siihen valittaisiin.*”²⁶⁷

Aleniuksen ehtoihin suostuttiin yksimielisesti, mikä antoi hänelle vahvan mandaatin ”politiikan tielleen” ja SKDL:n kehittämiseen, johon hän sai vahvaa kannustusta ja tukea sekä sosialistien että uudistuslinjan kommunistien taholta. Alenius alkoi myös tavoitteellisesti edistää koko vasemmistokentän yhteistyön edellytyksiä, vaikka ainakin aluksi SDP, lähinnä asevelilinja, osoitti Aleniuksen kokemuksen mukaan pilkallisuutta hänen suuntaansa. Yhteistyötavoitteet myös kommunistien suuntaan tarkoittivat SDP:n oikeistolinjan mielestä ”polvinotkistelua kommunisteille”, Alenius kirjoittaa.²⁶⁸

Alenius näkee vasemmiston yhteistyöedellytysten parantuneen selvästi, kun Neuvostoliitto tarkisti linjaansa SDP:n suhteen. Neuvostoliiton edustajat olivat ennen SDP:n muuttumista ulkopoliittisesti kelvolliseksi puolueeksi jopa kieltäneet Aleniusta ajamasta yhteistyötä SDP:n kanssa.²⁶⁹ Toinen tärkeä edellytys myös SKDL:n sisäpoliittiselle hallituskelpoisuudelle oli SKP:n linjamuutos alkuvuodesta 1966, eli juuri ennen maaliskuun eduskuntavaaleja. Tällöin niin sanottu uudistuslinja sai SKP:n enemmistön taakseen. Sitä oli ennakoanut Aleniuksen mukaan kriittinen suhtautuminen

265 Alenius 1995, 168.

266 Alenius 1995, 168–169.

267 Alenius 1995, 169–170.

268 Alenius 1995, 170–172, 176.

269 ks. tarkemmin alaluku 3.1.

Hruštšovin syrjäyttämiseen ja muutos toteutui sen myötä, että vanhakantainen puheenjohtaja Aimo Aaltonen syrjäytettiin uudistusmielisen Aarne Saarisen tieltä. Vähemmistöön jääneet vanhoilliset taas aloittivat ”välittömästi kamppailun uutta johtoa vastaan”.

Saarinen kuvaa vuoden 1965 ohjelmajulistusta SKP:n kannalta käännteentekeväksi. Ohjelmallinen asiakirja Marxilaisesta valtioteoriasta ja Suomen tiestä sosialismiin muutti SKP:n agenda ja asemaa Suomen politiikassa merkittävästi: *”Mutta samalla sen vaikutuksesta käynnistyi vaikea ja pitkäaikainen sisäinen prosessi, jonka tuloksena puolue jakautui pääasiassa kahteen ryhmittymään.”*²⁷⁰ Saarinen lainaa mielestään oleelliset kohdat ohjelmasta kuvaamaan linjamuutosta. Ensinnäkin oleellista oli hänen mukaansa siirtyminen puhumaan ”työväenvallasta” vanhakantaisen ”proletariaatin diktatuuri”-käsitteen sijaan. Ohjelma linjaa myös rauhanomaisesta siirtymisestä sosialismiin ja ottaa näin selvän pesäeron perinteiseen vallankumouksellisuuteen. Rauhanomainen sosialismiin siirtyminen on Saarisen lainaaman kohdan mukaan ”monivaiheinen uudistusprosessi” ja tarvitsee tuekseen kansan enemmistön tahdon. Silloin kun takana on kansan enemmistö, ei kapitalismiin ole haluakaan enää palata. Ohjelma hyväksyi myös Suomen monipuoluejärjestelmän kansanedustuslaitoksineen ja kunnallisine itsehallintoineen.²⁷¹

Saarinen uskoo vähemmistöön jääneiden kommunistien pelänneen, että revisionistiset, vuoden 1965 asiakirjan hyväksyneet voimat saisivat vallan puolueen johdossa. Tämä johti voimakkaisiin vastareaktioihin kirjoittelun, puheiden ja kannanottojen muodossa.²⁷² Lopulta toki revisionistisiksi²⁷³ mainitut voimat saivat Saarisen johdolla valta- ja enemmistöaseman puolueessa.

Saarinen valittiin SKP:n puheenjohtajaksi alkuvuodesta 1966 istuvan puheenjohtajan, vanhalinjalaisen Aimo Aaltosen ohi. Saarinen itse selittää valituksi tulemistaan vuoden 1984 teoksessaan näin: *”Olen käsittänyt niin, että kannatukseni perustui suhteellisen laajaan työläisjoukon luottamukseen, jonka olin saanut pitkäaikaisesta työstä ammattiyhdistysliikkeessä ja nimenomaan kommunistina. Siihen lienee vaikuttanut myös se, että pyrin edistämään kaikin tavoin kommunistien ja sosialidemokraattien lähentymistä ja yhteistyötä.”*²⁷⁴ Saarinen kuvaakin kommunistien peruskysymyksiksi marxilaisen perinteen seuraamisen ja uudistuspaineiden

270 Saarinen 1984, 76.

271 Saarinen 1984, 76 – 79.

272 Saarinen 1984, 79–80.

273 Revisionismi, vapaasti suomennettuna uudelleenvisionointi, tarkoittaa alunperin bernsteinilaisen sosiaalidemokratian syntyä, irtiottoa vallankumouksellisesta kommunismista. Sosiaalidemokratia visioi syntyessään työväenaatettaa uuteen, maltillisempaan suuntaan, jossa vallankumousta ei hyväksytty.

274 Saarinen 1984, 83.

ristivedon sekä suhtautumisen sosiaalidemokraatteihin ja sosialisteihin. Nämä kysymykset jakoivat SKP:ta etenkin 1960-luvulta alkaen.²⁷⁵

Oman roolinsa Saarinen näkee SKDL:n ja SKP:n keskitien edustajana. Hän kertoo, että varovainen keskitien suhtautuminen ja etenkin pidättyvyys vanhoillisten suuntaan auttoi häntä pysymään suurimpien vaikeuksien ulkopuolella ilmapiirin ollessa epäileväinen joka suuntaan.²⁷⁶ Saarisen linjaa, tai suuntaa, johon hän eteni, kuvaa hyvin Neuvostoliiton jo hajottua 1995 kirjoittamissaan muistelmissa hänen irtiottonsa kommunismista: ”*En voi sanoa, että olen kommunisti, koska tuo nimitys liittyy liian läheisesti Neuvostoliiton Kommunistiseen Puolueeseen ja sen toteuttamaan neuvostojärjestelmään. En halua samastua siihen, enkä tahtonut sitä pitkiin aikoihin.*” Sosialistiksi hän tunnustautui edelleen.²⁷⁷

SKDL-SKP:n tulevaisuutta ja hallitustietä määrittä siis se, miten yhteistyö SDP:n kanssa saataisiin alulle. Myös SDP:n päässä suhdetta kommunisteihin uudelleenarvioitiin. Muutokset SKP-SKDL:ssa nähtiin, mutta myös omaehtoisia tavoitteita vasemmiston yhteistyön toteutumiseksi alettiin asettaa. Esimerkiksi Leskisen käännöksen voi nähdä paitsi ulkopoliittisena käännöksenä, myös käännöksenä kohti vasemmistopuolueiden yhteistyön edellytyksiä.

Leskinen itse kuvaa ulkopoliittiseen käännökseen johtaneita pohdintojaan kertomalla laajalti myös ajatuksistaan kommunistien suhteen. Hän pohti erityisesti sosiaalidemokraattisen nuorison esille nostamia kysymyksiä: ”*Miksi me olemme niin kovin antikommunistisia, ettemme voi yrittää mitään yhteistoimintaa uusin ajatuksin?*”, ”*Miksi sosialidemokraatit jättävät rauhantyyden kommunisteille?*”, ”*Miksi pelätään niin kovasti sanaa sosialismi heti kun tulee kysymys periaateohjelman rajojen ulkopuolelle menosta konkreettisiin toimenpiteisiin päin?*”, ”*Miksi ummistetaan silmät kansandemokratioiden rakennustyöltä ja niiden positiivisilta piirteiltä?*”²⁷⁸ Leskinen toteaa kommunistien sisällä tapahtuneen uudistumisen, ja että SDP:n oli siksi järkevää uudelleenarvioida 1940-luvulla luotuja periaatteita kommunistien suhteen.²⁷⁹ Leskinen myös muistuttaa, että kommunistit olivat SDP:lle vaikea pala vielä uudistumisen selvästi jo tapahduttua ja kansanrintamahallitusta muodostettaessa.²⁸⁰

275 Saarinen 1984, 88–89.

276 Peltoniemi (toim.) & Saarinen 1995, 145.

277 Peltoniemi (toim.) & Saarinen 1995, 339.

278 Leskinen 1967, 137.

279 Leskinen 1967, 142.

280 Leskinen 1967, 150–151.

Paasio muistelee, että SDP:ssakin virinneet puheet yhteistyöstä kommunistien suuntaan herättivät kilpailijoiden kielenkannat: ”Kun porvarillisessa leirissä hätä on suurin, siellä ryhdytään pelottelemaan rauhallisia kansalaisia sosialismilla ja kommunismilla.” ”Näin kävi myös vaalitaistelussa 1966. Tiedotusvälineissään porvarit väittivät joukolla, että meillä ja kommunisteilla olisi tavoitteena yhteisen hallituksen muodostaminen ja laajat sosialisointisuunnitelmat ovat valmiina plakkarissa.” ”Kommunistikammo” väritti Paasion mukaan myös vaalikampanjointia, jossa ”kiihkeimmät porvarit” sortuivat hänen mukaansa jopa naurettavuuksiin: ”Kaikkein hurjimpia väitteitä vaalitaistelussa oli se, että me, sosialidemokraatit, aikoisimme heti vaalien jälkeen luopua demokratiasta ja avata tietä kommunistien vallanottopyrkimyksille. Se oli jo irvokasta, sillä sosialidemokraateilla oli vahva tietoisuus jo ilman perustelujakin, että tässä maassa demokratia on monien vaarojen keskellä pysynyt voimassa vain sosialidemokraattien voimakkaalla tuella.”²⁸¹ Paasio kertoo, että SDP seurasi kommunistien sisäistä kehitystä hyvin tarkkaan, ja että epäluulo oli yhä syvä.²⁸²

Ensimmäisenä sosiaalidemokraattina kommunistien kanssa tehtävästä yhteistyöstä oli julkisesti puhunut Mauno Koivisto vappuna 1965. Koivisto muistuttaa leirien molemmin puolin tehdyn uudelleenarviointeja, esimerkiksi Neuvostoliitossa Pravda julkaisi A. Weber-nimimerkin kirjoittamia pohdintoja kommunistien ja sosiaalidemokraattien yhteistyön uudelleenarvioinnista. Kuten Paasio, Koivistokin muistaa ei-sosialistisesta leiristä kuittaillun vasemmiston yhteistyöpuheista.²⁸³ Koivisto siteeraa vappupuhettaan vasemmiston yhteistyöstä: ”Samalla kun sanon olevani tässä nyt vallitsevassa tilanteessa sitä vastaan, että kävisimme yhteiseen vaaliliittoon kommunistien kanssa, haluan sanoa kommunisteille myös: älkää tehkö tästä asiasta sellaista riitakysymystä, joka voisi myöhemmin olla järkevän yhteistoiminnan esteenä. Mitään vahinkoa ei tapahdu, vaikka vasemmisto olisikin kahdessa vaaliliitossa, kunhan porvarillisilla puolueilla on vaaliliittoja vähintään yhtä monta.” Koivisto muistuttaa, että silloin havainnoitiin vasemmistopuolueiden välisten erojen selvästi pienentyneen, joten puheen ydinkohta oli kuin tullakseen: ”Ellemme saa aikaan pysyvää hallitusratkaisua vaalien jälkeen, on kyseenalaista, kuinka kauan se eduskunta, joka monella tapaa on toiveittemme täyttymys, pysyy koossa. Voimme saada uudet vaalit juuri silloin, kun ne meille kaikkein huonoimmin sopivat, eli silloin, kun tämän hallituksen ja tämän eduskunnan (Virolaisen hallitus, eduskuntakausi 1962–66) pahimpia jälkiä on alettu korjata, mutta uuden politiikan hedelmät eivät ole vielä ehtineet kypsyä.”²⁸⁴

281 Kymäläinen (toim.) & Paasio 1980, 212, 220–221.

282 Kymäläinen (toim.) & Paasio 1980, 224.

283 Koivisto 1997, 60–61.

284 Koivisto 1997, 62.

Sosiaalidemokraatit eivät puhu juuri Aleniuksen myötä tapahtuneesta muutoksesta SKDL:n eikommunistisen siiven saatua valtaa. Oleellista oli heidän mielestään selvästi juuri kommunistisessa puolueessa tapahtuneet muutokset. Keskustalaiset Virolainen ja Karjalainen eivät ajankohtaa käsitellessään anna kommunistien agendamuutokselle juuri palstatilaa, vaan puhuvat SKP:sta ja SKDL:sta enemmän hallituksen muodostamista 1966 käsitellessään, samoin kuin Kekkonen ja Neuvostoliiton tahtotilasta.

Kokoomuksen Saukkonen kirjoittaa, että 1950- ja 1960-lukujen taitteessa jopa TPSL tuntui vastenmieliseltä hallituskumppanilta, sillä puolueesta tai ”skogilaisten kiintiöstä” olisi ollut tulossa Maalaisliiton Kauno Kleemolan toteutumatta jääneeseen hallitukseen ”1–2 kommunisteja lähellä olevaa henkilöä”.²⁸⁵

Tuure Junnila on kommunisminvastaisuudessaan johdonmukainen. Hän muun muassa lainaa puhettaan vuoden 1965 puoluekokouksesta, jossa hän muistuttaa kokoomuslaisia puolueen tehtävästä kommunismin varmimpana vastavoimana: *”Ainakin minä olen nimittäin saanut sen vaikutelman, että kokoomuksen taholta ei enää yhtä voimakkaasti kuin ennen haluta varoitella niistä vaaroista, joita kommunismi meille yhä merkitsee. Pelkään pahoin, että tässä vaikuttaa jälleen kokoomuksen nykyinen asema hallituspuolueena. Epäilen toisin sanoen, että pelätessään menettävänsä hallituskelpoisuutensa kokoomus ei enää pidä tarkoituksenmukaisena yhtä näkyvästi kuin ennen tähdentää antikommunistista asennettaan. Ja kuitenkin on asia niin, että miten paljon nykyisin vakuutellaankin rauhanomaista rinnakkaisoloa eri yhteiskuntajärjestelmien ja ideologioiden välillä, kommunistien vaarallinen solutustyö myös meidän maassamme jatkuu yhä(...)”*²⁸⁶ Ehdoton Junnila kritisoi myöhemmin Juha Rihtniemen johdolla tehtyä linjamuutosta, jonka mukaan kokoomus voi tehdä kommunistien kanssa yhteistyötä, jos tietyt edellytykset täyttyvät.²⁸⁷

Myös SMP:n Vennamo puhuu kommunistien solutustyöstä. Sekä vuoden 1987 teoksessaan että vuoden 1989 teoksessa Vennamo puhuu vasemmiston muuttaneen taktiikkaansa sen jälkeen, kun kävi selväksi, että vasemmistovoimat eivät voineet saada Suomessa aikaan vallankumousta ilman, että Neuvostoliitosta olisi tullut apua. Vuoden 1989 teoksessa Vennamo kirjoittaa, että vasemmisto keskittyi ”sisäpoliittista tietä holhous-Suomen rakentamiseen”²⁸⁸ ja vuoden 1987 teoksessaan, että laitavasemmisto lähti ”solutustielle”. Vennamo näkee myös sosiaalidemokraateilla olleen tässä

285 Saukkonen 1973, 279.

286 Junnila 1980, 175–176.

287 Junnila 1980, 176.

288 Vennamo 1989, 138.

merkittävän osansa, toteuttihan SDP:kin sosialistista yhteiskuntanäkemyttä.²⁸⁹ Vennamokin toisaalta myöntää, että ”SKDL:ssä oli tapahtunut sisäistä pehmenystä. Moskovalaisten kommunistien kovaan ja jyrkkään linjaan oli kyllästytty. Aimo Aaltonen joutui väistymään SKP:n puheenjohtajan pallilta vuonna 1966 Aarne Saarisen hyväksi, josta Suomessa toimineena vähitellen kehittyi eurokommunisti.”²⁹⁰ Vennamo toteaa, että SKDL:n mahdollisuudet valta-asemiin olivat kuivuneet, mutta puolue oli tehnyt itsestään kykenevän kansanrintamahallitusyhteistyöhön.²⁹¹

Kommunistikysymys oli tärkeä jokaiselle puolueelle. SKDL:n myötä myös SKP oli vaikutusvaltainen eduskunta- ja hallitusryhmä, mutta myös potentiaalinen vallankumouksen organisoiija. Kommunistien suhteen oltiin epäluuloisia, mutta yhteistyövalmiuksiakin oli etenkin SDP:lla ja keskustalla. Tarvittiin vain takeet siitä, että kommunistitkin pelaavat yhteisillä säännöillä.

289 Vennamo 1987, 238.

290 Eurokommunismi edusti eurooppalaista, Neuvostoliittoon nähden itsenäistä kommunismia. Eurokommunismien lähtölaukauksena voidaan nähdä esimerkiksi eurooppalaisten kommunistien linjanveto Neuvostoliittoa vastaan tämän miehitettyä Tšekkoslovakian vuonna 1968. Saariseen nimityksen voi nähdä sopivan ainakin jossain määrin.

291 Vennamo 1987, 139–140.

4. Poliitiikan muutokset ja poliittinen tilanne eduskuntavaalivuonna 1966

Eduskuntakausi 1962–1966 oli ollut hallituksille raskas kausi. Suomi nautti vuoden 1962 lopulta taloudellisesta korkeasuhdanteesta, mutta raha-asioita ei saatu kuntoon. Erityisen hankalaa tämä oli Lehdon virkamieshallitukselle (18.12.1963 – 12.9.1964). Tämän jälkeen toiminut Virolaisen hallitus joutui tekemään epäsuosittuja veronkorotuksia.²⁹² Virolaisen hallituksen ja Maalaisliiton/keskustan politiikka merkitsi SDP:n kannattajille itsekästä etupoliittikkaa, jonka harjoittamisen kokoomus turvasi. Vasemmisto kasvatti Virolaisen hallituskaudella myös yhteistyökykyään oppositiossa. Tämä näkyi esimerkiksi maatalouslain lykkäämisestä eduskunnassa vaalien yli ja hallinnon hajasijoittamisen torjumisena.²⁹³

1962 suurimmaksi eduskuntapuolueeksi noussut Maalaisliitto, vuodesta 1965 Keskustapuolue kipuili nimenmuutoksensa kanssa ja saavutti suurimman puolueen aseman seuraavan kerran vasta 1991. Entisen maalaisliittolaisen Veikko Vennamon puolue oli saanut 1966 yhden kansanedustajan verran jalansijaa eduskuntaan, Vennamon itsensä, jonka retoriikka maaseudun ja unohdetun kansan puolesta iski erityisesti keskustan perinteiseen äänestäjäkuntaan. Vennamon puolue saikin vuoden 1970 vaaleissa peräti 18 kansanedustajaa keskustan menettäessä 13 paikkaa. SMP:n voiton myötä vasemmisto menetti enemmistönsä eduskunnassa selkein lukemin 112–88.²⁹⁴

Vuoden 1966 hallitusratkaisu näytti suuntaa tulevien vuosien poliittiselle todellisuudelle. SDP oli nyt yhtenäinen ja ulkopoliittisesti kelpollinen puolue, joka piti asemansa suurimpana puolueena vuoden 1991 vaaleihin asti. Keskusta kipuili Vennamon ja pitkän hallitusvastuun kanssa, mutta piti asemansa sisä- ja ulkopoliittisesti luotettavana, varmana vaihtoehtona hallitukseen. Vasemmiston ja keskustan yhteistyön nostaessa päätään kokoomus jäi pitkäksi aikaa oppositioon.

Vuoden 1966 käännteentekevyyttä on myös kyseenalaistettu. Esimerkiksi kokoomuksen puoluehistorian vuodet 1966–1987, samoin kuin puolueen historian kaksi aiempaa teosta (jotka käsittävät vuodet 1929–1966) kirjoittanut Vesa Vares toppuuttelee käsitystä vuodesta murros- tai taitekohtana sikäli, että monia sosiaali- ja koulutuspoliittisia uudistuksia oli pistetty alulle jo aiemmin. Kansanrintamakaudella näitä toki vietiin pidemmälle mitä muutoin ehkä olisi viety. Vares näkee murroksen korostamisen erityisesti suurten ikäluokkien sukupolviasiana. ”1960-lukulaisuus”

292 Nevakivi teoksessa Jussila & Hentilä & Nevakivi 2000, 280.

293 Nevakivi, teoksessa Jussila & Hentilä & Nevakivi 2000, 280.

294 Vahtola 2003, 403.

oli hänen mielestään enemmän porvarillista radikalismia, kuin muisteltua vasemmistoradikalismien nousua, jonka kulta-aikana hän pitää ennemmin 1970-luvun alkupuoliskoa.²⁹⁵

Sekä keskustan että kokoomuksen puoluehistoriat näkevät vuoden 1966 vaaleissa puolueiden tappioihin vaikuttaneen Virolaisen hallituksen politiikan ja vaikean eduskuntakauden. Kummankin puolen tyytymättömyys hallituskumppaniin ja taloudelliset haasteet sekä erimielisyydet vaikeuttivat työtä ja kaikki Virolaisen hallituksen puolueet (keskusta, kokoomus, Suomen Kansanpuolue ja Suomen Ruotsalainen Kansanpuolue) hävisivät vuoden 1966 vaaleissa.²⁹⁶

SDP:n tilan vakautuminen oli eräs merkittävä puoluepolitiikan suunnanmuuttaja vuoteen 1966 tultaessa ja siitä eteenpäin. SDP:n suunnanmuutoksen tekijöistä, edellytyksistä ja merkityksestä ollaan tutkimuksen parissa melko yksimielisiä. Oleellista oli ulkopoliittisen linjan muutos, joka teki puolueesta hallituskelpoisen sekä Neuvostoliiton, presidentti Kekkonen että muiden ”luotettavien” eduskuntapuolueiden silmissä.

4.1. Ensimmäiset televisiovaalit

Kaupungistumisen myötä maaseudun sosiaaliset verkostot höltyivät ja siksikin media kasvatti rooliaan tiedonvälityksessä sosiaalisten tietoverkoston paikkaajana. Vuoden 1966 vaalit olivat mediankin suhteen murrosvaalit, joten mediankin muutokseen kannattaa kiinnittää oma huomionsa tässä tutkielmassa. Vuoden 1966 vaaleja voidaan pitää Suomen ensimmäisinä varsinaisina televisiovaaleina. Tuolloin televisio oli levinnyt laajalle, yli 800 000 talouteen, ja television vaaliohjelmilla alkoi olla merkitystä puolueiden viestin läpisaamiselle. Televisio pakotti puolueet panostamaan esiintymisiin valmistautumalla niihin niin esiintymiskouluttajien palkkauksella kuin mahdollisten esille nousevien kysymysten etukäteispohdinnalla. Puoluetta enemmän oli kannattavaa nostaa valovoimaisia yksittäisiä ehdokkaita esille puolueen äänitorvina.²⁹⁷ Samalla, kun muu media kasvatti merkitystään, puoluelehdet menettivät sitä.²⁹⁸

Ohjelmatarjontaa oli koko maan kattavasti pitkään vain yhdellä kanavalla, joten vaaliohjelmien päällä ei ollut ainakaan suoraa mielenkiintokilpailua muiden ohjelmien kanssa. Vaaliohjelmat olivat 1960–1970-luvuilla tiukan poliittisesti kontrolloituja siinä mielessä, että ohjelmasisältöjä kontrolloi poliittisesti valittu ohjelmaneuvosto. Puolueet pääsivät toisaalta päättämään tenttien kulusta ja

295 Vares 2017, 20.

296 Esim. Isohookana-Asunmaa 2006, 48–49, 68–69; Vares 2008, 471–472, 488.

297 Pitkänen, teoksessa Railo & Niemi & Pitkänen & Ruohonen 2016, 26, 125, 140–141; Herkman 2011, 23.

298 Pitkänen, teoksessa Railo & Niemi & Pitkänen & Ruohonen 2016, 99.

sisällöstä, mutta toisaalta valvoivat tarkasti myös tasapuolisuuden toteutumista, etteivät muut puolueet saisi enemmän näkyvyyttä kuin oma puolue.²⁹⁹ Tällaisessa mediatilakilpailussa näkyy Juha Herkmanin (2011) mukaan joidenkin tutkijoiden Pierre Bourdieun teorioista johtama näkemys, jossa mediajulkisuus mielletään pääomaksi. Media ja muut yhteiskunnan toimijat käyvät kauppaa tai kamppailevat tästä pääomasta julkisessa tilassa omien tavoitteidensa mukaisesti.³⁰⁰

Television merkitys vaalikamppailuissa lähti leviämään Yhdysvalloista 1960-luvun alusta alkaen. Vuoden 1960 presidentinvaaleissa John F. Kennedy voitti harvinaisen selkeästi vastaehdokkaansa Richard Nixonin tv-väittelyssä, jossa ”suora televisiolähetys suosi sujuvasanaista, nuorekasta ja spontaania Kennedyä, kun taas radiossa ja yleisön edessä paperista luettuja puheita pitämään tottunut Nixon näytti lähinnä kömpelöltä ja ajastaan jälkeen jääneeltä.” Kennedyn tukijat olivat saaneet myös lamput aseteltua niin, että Nixon hikoili ja joutui jatkuvasti vaihtamaan asentoa myös kipeän lonkkansa takia. Nixon valmensi itsensä lopulta presidentiksi 1968 viestinnän ammattilaisten avulla.³⁰¹

Amerikasta Suomeen tuotiin eräs merkittävä tv-tentti-innovaatio vaalien 1966 alla. SDP:n puoluesihteri Kaarlo Pitsinki esitti ”salaisena aseenaan” studioon tuomansa kartongin, jolla hän kykeni havainnollistamaan elintarvikkeiden hinnoissa tapahtuneita muutoksia. Samassa tentissä Pitsinki esitti myös kuuluisan SDP:n kahdeksan kohdan ohjelman ilman muun puoluejohdon lupaa. Tämän avulla Pitsinki pakotti puolueensa ohjelman taakse, olihan se jo saanut näkyvyyttä, eikä Pitsingin puheista kannattanut enää irtisanoutua. Toisaalta SDP pakotti Pitsingin johdattamana muut puolueet vastaamaan SDP:n ehdoilla ohjelman tavoitteisiin.³⁰²

1960-luvulla poliitikot tulivat aiempaa enemmän sekä ajanvietehtien sivuille että viihdeohjelmiin. Esimerkiksi eduskunnan puhemies Karl-August Fagerholm vieraili Niilo Tarvajärven Palapeli-ohjelmassa ja ammattiparturina Fagerholm ajoi Tarvajärven kaljuksi.³⁰³ Nousipa tuttu tv-kasvo Tarvajärvin myöhemmin eduskuntaan.

Henkilöityvän politiikan kulttuuri näkyi esimerkiksi siinä, ettei Keskustapuolueen vaalitappio ollut 1966 niin suuri kuin olisi voinut, sillä puolueen puheenjohtajalla, pääministeri Johannes Virolaisella oli laajasti henkilökohtaiseen esiintymiseen perustuvaa, television pönkittämää suosiota.³⁰⁴

299 Pitkänen, teoksessa Railo & Niemi & Pitkänen & Ruohonen 2016, 126–129.

300 Herkman 2011, 13.

301 Herkman 2011, 22.

302 Pitkänen, teoksessa Railo & Niemi & Pitkänen & Ruohonen 2016, 131.

303 Pitkänen, teoksessa Railo & Niemi & Pitkänen & Ruohonen 2016, 126; Herkman 2011, 10.

304 Katajisto 2017, 341.

Esimerkiksi eduskuntavaali-illan 1966 tuloslähetyksessä puolueiden edustajilta kysyttiin laajalti heidän arvioitaan television merkityksestä vaaleissa. Poikkeuksetta television nähtiin olleen merkittävä muutos.³⁰⁵

SKDL:n silloinen pääsihteeri Ele Alenius pääsi eduskuntaan ensimmäistä kertaa näissä vaaleissa ja on ilmeisen hyvä esimerkki tv-vaaleista muistelmiensa perusteella. Hän korostaa muistelmissaan vuoden 1966 vaalien olleen ensimmäiset televisiovaalit ja uskoo sen auttaneen häntä itseään ainakin jossain määrin. Hän pääsi paljon esiintymään pääsihteerin roolissaan tv:n vaalitenteissä. Alenius kertoo olleensa päivänpolitiikkaa enemmän kiinnostunut periaatekysymyksistä ja olleensa niissä vahvoilla, mutta jännittäneensä päivänpolitiikan ja arjen kysymyksistä keskustelua. Hän kritisoi myös tv-keskustelujen pinnallisuutta, sitä miten vähän syy–seuraussuhteita pääsi analysoimaan. Joka tapauksessa hän kuvaa uutta tv-vaaliympäristöä osin vaativaksi. Asioiden lisäksi ilmeet ja eleet olivat tärkeitä huomioida: ”Ennen tärkeintä televisiokeskustelua olin edellisenä iltana liukastunut ja satuttanut rintakehäni, joten keskustelun aikana oli varottava liikaa liikehtimistä, ettei kasvoille tulisi kiusallisia ilmeitä juuri mielenkiintoisimmilla hetkillä.”³⁰⁶

4.2. Oppositio voitti, hallitus hävisi – päättynyt eduskuntakausi vaalituloksen vaikuttimena

Vaalien lähestyminen tarkoittaa tietysti vaaliasetelmien rakentamista. Vallankäytön diskurssin kannalta tämä merkitsee vaalien myötä syntyvien uusien valta-asemien rakentumista ja puolueiden uusia rooleja hallituksessa tai oppositiossa. Toisille puolueille uusi vaalitulos tarkoittaa entistä vahvempaa ja toisille entistä heikompaa valta-asemaa. Tämä tarkoittaa myös muutoksen diskurssia muistelmien kerronnassa.

SDP osasi odottaa vaalivoittoaan ja valmistautui henkisesti ottamaan vaalien jälkeen vastuuta hallituspolitiikasta. Puheenjohtaja Paasio kertoo puolueensa oppositiopolitiikan olleen ”melkoisen ankaraa”. Hän kertoo sille olleen myös aihetta, sillä Maalaisliiton (vuodesta 1965 Keskustapuolueen) johtama hallituspolitiikka ”oli huonoa politiikkaa” erityisesti talouspolitiikan osalta, jota Paasio kuvaa värikkäin sanankääntein: ”Taloudelliset olot olivat kehnot, valtion kassa oli tyhjä, ennakolta kannettiin tulevien vuosien veroja, ne syötiin ja kerättiin taas kansalta lisää.” Paasio myöntää tavallaan tästä kummunneen oppositiopolitiikan tarkoitushakuisuuden: ”Tämänkaltainen toiminta antoi meille tilaisuuden puhua suurella suulla. Ja kuten aina vaalivuonna eduskunta eli huutokauppatusseissa. Suuria ja hankalia kysymyksiä pyrittiin

305 <https://yle.fi/aihe/artikkeli/2006/10/31/vaalit-1966-vasemmisto-nousi-valtaan>. Viitattu 6.5.2019.

306 Alenius 1995, 179.

*ajamaan kovalla voimalla läpi – oli asuntolaki-kysymys, erittäin vaikea korkeakoulu -kysymys. Hallitus valmisteli taloudellista linnarauhasuunnitelmaansa – turhaan kylläkin.”*³⁰⁷ Paasio pohjaa tällä tavalla kerronnassaan syitä SDP:n nousulle pääministeripuolueeksi ja muutoksen oikeutusta.

Hallitusta johtanut Maalaisliitto-Keskustapuolueen Johannes Virolainen näkee hallituksen onnistumisen toisella tavalla. Vaalien häviäjänä hän on diskurssissa puolustuskannalla. Paasion / opposition kritiikkilinja voitti, kun taas kaikki hallituspuolueet kärsivät hallituskaudesta. Virolainen purkaa pääministeriystuntojaan tuoreeltaan, tai ainakin melko tuoreeltaan teoksessaan *Pääministerinä Suomessa* (1969). Teoksen julkaisuhetkellä kansanrintamahallitukset olivat muuttaneet harjoitettua politiikkaa Virolaisen pääministeriajoista, mutta myös uudet eduskuntavaalit olivat lähellä. Virolainen lienee nähnyt siinä sopivan hetken pääministeriaikansa käsittelyyn. Melko tuoreeltaan tehty teos voidaan nähdä puolustuskannalla olleen puoluejohtajan yrityksenä nostaa hallituksensa toimia suurempaan arvoon julkisuudessa.

Vuoden 1969 teoksessaan Virolainen käy läpi eri kysymyksiä, jotka hänen johtamansa hallituksen kaudella olivat käsittelyssä. Maataloustulo, kehitysaluekysymys, kulttuuripolitiikka, talouspolitiikka (ns. linnarauhakysymys) ja sosiaalipolitiikka saavat paljon sivutilaa. Virolainen kuvaa valtion talouden tilaa haastavaksi, ja kuvaakin sosiaalipolitiikan kysymyksiä, joissa oppositio oli aktiivinen, vaikeiksi. ”*Hallitus huomautti jo ohjelmassaan, ettei se voi jakaa kansalaisille uusia etuja. Siihen ei valtiontalouden jatkuvasti kireä tila antanut mitään mahdollisuuksia. Oppositio arvosteli hallitusta jatkuvasti siitä, ettei lapsilisiä nosteta, kansaneläkkeet pidetään liian pieninä ja yleensä sosiaalista tukea ei tarpeeksi lisätä*”. Virolainen näkee hallituksen kokonaisuudessaan onnistuneen ja muistuttaa imago tiedustelujen olleen ennen vuoden 1966 vaaleja hallituksen ja Virolaisen kannalta myönteisiä.³⁰⁸

Myöhemmin Virolainen tarkastelee pääministerikauttaan ja sen vaikutusta vuoden 1966 vaaleihin melko samalla logiikalla. Hän kokee vuoden 1986 teoksessaan edelleen hallituksen onnistuneen, mutta myöntää, ettei se saanut suuremmin kiitosta. *Vallankäyttö Kekkonen kaudella*-teoksessa Virolainen korostaa hallituksensa ratkaisusta ulkopolitiikkaa, sekä joukkoa kulttuuripoliittisia ratkaisuja, joilla hän tarkoittaa erityisesti peruskoulu-uudistuksen alullepanoa, korkeakoululaitoksen uudistamisen aloittamista, korkeakoulujen kehittämislakia ja Itä-Suomen korkeakoulujen perustamista. Virolainen kertoo vaalituloksen olleen keskustalle suuri pettymys, vaikka tappio olikin vain neljä paikkaa. Keskustapuolue olisi toivonut parempaa tulosta, sillä ”*olimme mielestämme harjoittaneet aktiivista ja maan etujen mukaista politiikkaa, ulkopolitiikka oli*

307 Kymäläinen (toim.) & Paasio 1980, 210.

308 Virolainen 1969, 393, 480.

kunnossa, maassa vallitsi sisäpoliittisesti terve ja vakaa tilanne ja kulttuuripolitiikassa oli pantu alkuun suuria uudistuksia.” Virolainen jatkaa: ”*Mutta äänestäjät eivät läheskään aina tee ratkaisuaan yksinomaan sen perusteella, mitä hallitus ja eduskunta ovat vaalikaudella tehneet, ihmisten tunteet ja mielialat vaikuttavat monta kertaa hyvin ratkaisevalla tavalla.*”³⁰⁹ Huomattava ehkä on, että Virolainen ei tässä yhteydessä lue ainakaan suoraan Paasionkin kritisoimaa talouspolitiikkaa hallituksen saavutuksiin. Toisaalta Paasiokaan ei varsinaisesti moiti Virolaisen kehumia koulutus- ja kulttuuripolitiikkaa, saati ulkopolitiikkaa. Muistelijoiden valitsemat hyvät ja huonot puolet ovat osa oman valta-aseman ja politiikan muutoksen diskurssia, joissa omille tai oman viiteryhmän teoille haetaan poliittista oikeutusta. Muistelmien diskurssissa tämä tarkoittaa poliittisen perinnön jäsentämistä oman viiteryhmän pitkän linjan kehityksen osaksi. Paasion ja Virolaisen korostukset samoin kuin mainitsemattajättämiset onnistuneesta kulttuuri- ja ulkopolitiikasta sekä epäonnistuneesta talouspolitiikasta kuvaavat juuri tällaista diskurssia.

Sekä Paasio että Virolainen puolustavat pääministerikausiensa politiikkaa vahvasti vielä vuosikymmenten jälkeenkin. Väärinä he pitävät erittäin harvoja ratkaisuja. Tästä voi päätellä, että oma poliittinen ura ja sen vastuullisimmat tehtävät halutaan nähdä osana poliittista perintöä vielä pitkään ja osana pitkää kehitystä. Vanhoille päätöksille haetaan oikeutusta ja vähintään ymmärrystä. Poliitiikka ei siis ole kadonnut narratoinnista.

Virolaisen hallituksen opetusministeri Jussi Saukkonen käy omissa muistelmissaan ministerikauttaan melko tarkkaan läpi ja antaa vahvasti arvoa hallituksen saavutuksille ja kehuu Virolaista työteliäksi ja tarmokkaaksi pääministeriksi. Saukkonen myöntää talouspolitiikan vaikeudet, mutta korostaa, että ne ”*oli saatu vuosien varrella kertyneenä perintönä*”.³¹⁰ Saukkonen puolustaa Virolaisen hallitusta vahvasti; hän ei näe tarpeen käydä kaikkia yksityiskohtia läpi, sillä hän katsoo Virolaisen puhuneen niistä kattavasti vuoden 1969 teoksessaan *Pääministerinä Suomessa*.³¹¹ Merkillepantavaa on, että kokoomuslainen Saukkonen useamman vuoden jälkeenkin antaa Keskustapuolueen johtajalle näin merkittävän tuen yhteisestä hallituksesta, jonka toimikauden päätteeksi kokoomus hävisi vaalit. Kyseessä on myös Saukkosen oma hallituspoliittinen perintö ja kirjoitushetkellä kokoomuksen näkökulmasta viimeisin hallituskokemus.

Saukkonen puolustaa talouspolitiikan menettelyjä ja kritisoi vasemmisto-oppositiota sekä työmarkkinakenttää: ”*Hallitus joutui ”puhdistamaan” vuoden 1965 paisuneita menoja, ja laatimaan vuoden 1966 säästäväisyysbudjetin. Se valmisteli ja neuvotteli uuden entistä paremman*

309 Virolainen 1986, 267–269.

310 Saukkonen 1973, 351.

311 Saukkonen 1973, 352.

*maataloustulolain, jonka vasemmisto äänesti lepäämään yli vaalien. Pääministerin johdolla neuvoteltiin vakauttamisesta ja siihen liittyvästä linnarauhasta työmarkkinajärjestöjen ja puolueiden kesken. Hyvä yritys kaatui, työttömyys lisääntyi ja devalvaationuhka kasvoi.*³¹²

Kulttuuripolitiikassa (johon myös koulutusasiat kuuluvat, huom. samanmerkityksinen termi kuin Virolaisella) Saukkonen näkee olleen pitkäjänteisiä vaikutuksia. Sosiaalipolitiikassakin asiat etenivät, tosin valtiontalouden raamien rajoittamana, ja kehitysaluepolitiikka oli aktiivista.³¹³

Rafael Paasio tekee myös mielenkiintoisen huomion Maalaisliitto-Keskustapuolueen johtaman hallituksen ja kakkospuolue kokoomuksen suhteista: *”Kokoomuksen politiikka oli 1960-luvun alkuvuodet ollut alttiin seurailijan toimintaa, josta hedelmät oli koonnut Maalaisliitto–Keskustapuolue. Rungas vuosi ennen vaaleja oli kokoomuksen uusi puheenjohtaja Juha Rihtniemi ilmoittanut eduskunnan puhujapaikalta, että ”nykyinen hallitus ei tee päätöksiä, jotka eivät ole Kokoomuksen mielen mukaisia.” Hän tarkoitti tuolloin istunutta Virolaisen hallitusta. Tuollainen lausunto merkitsi tietysti sitä, että Kokoomus otti täyden vastuun hallituksen toimista ja teoista. Se ei todellakaan ollut kevyt vastuu.*³¹⁴

Oppositiohenkeä kokoomuksen toimintaa kohtaan esittää puolueen oikeistolaisimman siiven Junnila, joka näkee oman puolueensa toiminnassa ongelmia pitkin 1960-lukua ja etenkin 1970-lukua. Junnilan lyömäaseet Virolaisen hallitusta, mutta vielä enemmän sitä edeltänyttä Karjalaisen I hallitusta, kohtaan ovat talouspoliittisia. Hän kertoo kritisoineensa kauden 1962–66 politiikkaa eritoten talouspolitiikan osalta. Myös ulkopolitiikka ja eri puolueiden suhde kommunisteihin saavat muistelmissa Junnilan laajan huomion 1960-luvun mitalta. Junnila näkee huonon politiikan ja hallitukseen profiloitumisen olleen syynä kokoomuksen vakavaan tappioon vuoden 1966 vaaleissa ja eduskunnan tulemiseen vasemmistoenemmistöiseksi. Hän itse pääsi eduskuntaan vahvalla kampanjalla sekä Helsingin että Turun läänin pohjoisesta vaalipiiristä. Junnilan kampanjaväki tuotti mainontaa, jossa korostettiin Junnilan olleen aiemminkin oikeassa talouspoliittisesta kehityksestä. Valtiontalouden paisuminen, verojen ja maksujen korottaminen johti kampanjan viestin mukaan elinkustannusten nousuun. Tiukan taloudenpidon kokoomus oli profiloitunut tuhlariksi, joka sai puolueen Junnilan mukaan kärsimään vaaleissa. Hän myös väittää, että eduskunnan vasemmistoenemmistöstä olisi tullut jopa suurempi, ellei joukko selkeästi oikeistolaisia ehdokkaita, kuten hän itse, olisi tehnyt vahvaa kampanjaa.³¹⁵

312 Saukkonen 1973, 351–352.

313 Saukkonen 1973, 352–370.

314 Kymäläinen (toim.) & Paasio 1980, 221.

315 Junnila 1980, 174–180.

SDP:n Leskinen ja Koivisto keskittyvät teoksissaan enemmän muihin vaaleja edeltäneisiin tekijöihin kuin oppositiopolitiikan merkitykseen. Myöskään SKDL:n Alenius ja Saarinen eivät ole sisällyttäneet Virolaisen hallituksen ajan hallitus-oppositio-asetelmaa narratiiveihinsa. Sama pätee TPSL:n Skoggiin, joka tosin ei koskaan toiminut kansanedustajana ja oli pikkuhiljaa luopumassa näkyviltä paikoilta ja palaamassa SDP:een. Saarinen tosin mainitsee Virolaisen hallituksen jättäneen jälkeensä velkaisen valtiontalouden. Osin tästä johtuen markka piti devalvoida vuonna 1967.³¹⁶

Veikko Vennamo sen sijaan käyttää eduskuntakaudesta 1962–66 hyvinkin värikkäitä sanamuotoja. Hänen mukaansa hallitusten ytimet muodostivat näinä vuosina ”*maalaisliiton Kekkonen luottamusta nauttineet henkilöt ja täydennyksenä muiden puolueiden Kekosta nöyristelevät voimat. Näin oli asianlaita erityisesti Virolaisen hallituksessa, jossa kokoomuksen eduskuntaryhmä ei saanut valita ministereitä hallitukseen, vaan valinnan suoritti UKK.*”³¹⁷ Vennamo käyttää samassa yhteydessä myös kuvausta ”*maalaisliiton diktatuurin vuodet*”.

Vennamo näkee vaalien tuloksen olleen osa jonkinlaista vähäväkisten nousun ketjua. Hän katsoo SKDL:n ykköspaikan vuonna 1958 olleen syy siitä, että ”*pieneläjät*” kääntyivät hakemaan puolueesta apua. Neuvostoliiton pelko tosin käännutti ihmisiä SKDL:sta pois päin. 1962 alkaneella Maalaisliiton hallitsemalla kaudella Vennamo näki, että vähäväkisten äänistä syntyi yhä enemmän kilpailua ja nimenomaan SPP-SMP:n kirittämänä.³¹⁸

Vennamo näkee, että SPP-SMP:n uhka pakotti valtaapitävät korjaamaan ”*kansamme laajojen kerrosten taloudellista asemaa*”. Virolaisen hallituksen aikana alettiin valmistella sosiaaliturvalakeja ja kiinnittää huomiota ”*sosiaalipoliittiseen oikeudenmukaisuuteen*”, sillä, kuten Vennamo sanoo, ”*edustamani puolue toimi kentällä ja minä liikuin ihmisten parissa puheita pitäen yötä päivää*”. Vennamo katsoo ahkeran kampanjointinsa pakottaneen sekä keskustajohtoisen hallituksen puolueiden että vasemmisto-opposition joutuneen varpailleen oman puolueensa takia.³¹⁹

Erityisesti muistelmien diskursseissa näkyy hallitus- ja oppositioaseman rooli. Valtaa pitäneet hallituspuolueiden edustajat oikeuttavat toimiaan, oppositio korostaa hallituspolitiikan huonoja puolia. Mielenkiintoista on toki Junnilan asettuminen oman puolueensa hallitustoiminnan suhteen opponoijan asemaan. Vaikka tapahtumahetken ja muistelmien laatimisten välillä on kulunut aikaa,

316 Peltoniemi (toim.) & Saarinen 1995, 186.

317 Vennamo 1989, 132–133.

318 Vennamo 1989, 136.

319 Vennamo 1989, 136.

diskurssi rakentuu yhä jokaisen muistelijan osalta samalla tavalla, kuin sen voi olettaa rakentuneen jo 1960-luvun puolivälissä. Oma poliittinen perintö rakennetaan siitä näkökulmasta kuin se on tehtykin. Toki muistelmissa on paljon myös oman toiminnan kriittistä arviointia, mutta enemmän oman toiminnan oikeutusta.

4.3. Vennamo tekee näkyvän kampanjan ja palaa eduskuntaan

Veikko Vennamon näkemykset omasta roolistaan ja asemastaan tulevat esiin muissa alaluvuissa, joten tässä alaluvussa keskityn tarkastelemaan sitä, miten muut näkevät Vennamon takaisinnousun eduskuntaan. Vennamo piti vuotta 1966 vasta nousun alkuna tai välimaalina, ja häntä on kiinnostanut muistelmissaan käsitellä enemmän vuoden 1970 suurvoittoaan. Kaiken kaikkiaan Vennamo asemoi itsensä jatkuvasti altavastajaan asemaan, mutta näkee puolueellaan olleen myös vaikutusvaltaa. SMP:n pelko väritti Vennamon mukaan sitä, mitä muut puolueet tekivät ja millä tavalla lähestyivät äänestäjiä. Muut suhtautuvat Vennamoon toisaalta politiikan häirikönä, toisaalta suuren kuvan kannalta harmittomana populistina. Vennamon suhteen rakentuu kuitenkin mielenkiintoinen diskurssi vallitsevien olojen koettelijana, yleisesti hyväksytyin rajojen ravisuttajana sekä Kekkonen ajan vallankäytön hyväksyttävyyden osoittajana.

Vuoden 1970 tarkastelu on tässä alaluvussa muutamilta osin mielekästä, sillä vuoden 1966 eduskuntaan pääseminen avasi Vennamolle tiet parempaan näkyvyyteen ja kansanedustajana hän oli myös uskottavampi haastaja vuoden 1968 presidentinvaaleissa. Vuodesta 1966 rakentuu siis luonnollinen narratiivinen kulku vuoteen 1970, jonka kohdalla useampi poliitikko on osoittanut Vennamolle enemmän huomiota muistelmissaan, kuin vuoden 1966 kohdalla. Vuosi 1970 auttaa tässä yhteydessä rakentamaan kuvaa Vennamon merkityksestä siis paremmin, kuin tämän osalta ohueksi jäävät aiempia ajankohtia käsittelevät luvut.

SDP:n Paasio pitää Vennamoa vuonna 1966 vielä merkityksettömänä.³²⁰ Vuonna 1970 hän ei myöskään pidä SMP:n voittoa SDP:n kannalta hätäannettävänä, eikä pahemmin harmittele kolmen paikan menetystä, jotka menivät ”tuskin maaseudun puolueelle”, mutta mainitsee SMP:n rokottaneen keskustaa.³²¹ 1972 hän pitää itsestäänselvänä, että vaikka SMP säilytti voittovaaleissa 1970 saamansa 18 paikkaa, oli itsestäänselvää, ettei puolueella ollut asiaa hallitukseen.³²² Väinö Leskisen tekstissä Vennamolla ei ole suurta roolia, toki Vennamon suurvoittoa 1970 ei voinut vielä kirjoitusvuonna 1967 nähdä, saati menestystä vuoden 1968 presidentinvaaleissa. Mauno Koivisto

320 Kymäläinen (toim.) & Paasio 1980, 233.

321 Kymäläinen (toim.) & Paasio 1980, 328.

322 Kymäläinen (toim.) & Paasio 1980, 339.

kuvaa Vennamoaa suureksi persoonaksi ja ”ilmiöksi” etenkin vuoteen 1970 tullessa,³²³ mutta ei tunnu pitävän tätä poliittisesti erityisen vakavasti otettavana.

Suurimman harmin Vennamo tuli aiheuttamaan Keskustapuolueelle. Virolainen kuvaa Vennamon olleen syy puheenjohtajakautensa rankimpiin vastoinkäymisiin: ”*Vaalikausi 1966–70 oli keskustapuolueelle tuhoisa. Puolue uhkasi Vennamon hyökkäyksen johdosta hajota ja monet vasemmistolaisuutta vastustavat keskustalaiset neuvottelivat Vennamon kanssa siirtymisestä hänen joukkoihinsa. Tämä kävi selvästi ilmi Mikkelin puoluekokouksesta 1970. Se oli puheenjohtajakauteni ankarin koettelemus.*” Vennamon eduskuntaan pääsy SPP-SMP:n listoilta vuoden 1966 vaaleissa tuotti siis selvää harmia Virolaiselle ja Keskustapuolueelle. Virolainen kirjoittaa Vennamon ajaneen repivää ja toisia arvostelevaa populistista politiikkaa heti siitä lähtien kun tuli valituksi eduskuntaan vuonna 1945 maalaisliittolaisena. Erityisen hyökkäävä Vennamo oli 1940- ja 1950-luvuilla sosiaalidemokraatteja kohtaan. Virolaisen mukaan Vennamo näki SDP:n tuolloin kaiken pahan alkuna ja juurena.³²⁴ Sitten Vennamo oli piikki lihassa eniten vanhalle viiteryhmälleen, mutta vanha SDP-vastaisuus luultavimmin toi osaltaan hänelle ihmisten silmissä uskottavuutta ei-vasemmistolaisuuden kanavoijana.

Virolainen myös muistuttaa oman väkensä olleen vaalitappion suhteen johtajansa suuntaan ymmärtäväisiä vuoden 1966 vaalien jälkeen, mutta 1970 Virolainen kokee joutuneensa keskustalaisten syntipukiksi hyvinkin vahvasti.³²⁵ Vennamosta koitunut harmi rakentui kunnolla vasta vuodesta 1966 alkaen ja vaalikauden mittaan, eli 1966 koetun pienehkön tappion jälkeen ei tällaisten syntipukkien nimeämiselle ollut tarvettakaan.

Vasemmistolaisuutta vastustavien keskustalaisten hakeutuminen Vennamon kylkeen on siinä mielessä mielenkiintoinen asia, että esimerkiksi Aarne Saarinen kirjoittaa Vennamon puhuneen kommunisteille kuuluneensa Maalaisliiton vasempaan siipeen.³²⁶ Samoin Vennamo kirjoittaa SMP:n olleen protestin kanava vaihtoehtona vasemmiston kautta tapahtuvalle protestille, eli vasemmistoyhteyttä puolueessa voi nähdä olleen.³²⁷

323 Koivisto 1997, 123, 257.

324 Virolainen 1993, 266, 390.

325 Virolainen 1986, 278.

326 Peltoniemi (toim.) & Saarinen 1995, 196.

327 Vennamo 1989, 152.

Ahti Karjalainen kirjoittaa Vennamosta melko vähän, mutta toteaa Vennamon löytäneen taitavasti markkinaraon, joka syntyi Maalaisliiton muuttaessa nimensä Keskustapuolueeksi: ”*Vennamon häikäilemättömyys oli paitsi yllätys myös pettymys.*”³²⁸

Vennamo itse lukee ansiokseen eduskunnan vasemmistoenemmistön murtamisen vuoden 1970 vaaleissa kanavoimalla protestihengen omaan puolueeseensa. Tämä työ kohti vuoden 1970 voittoa alkoi hänen päästyään eduskuntaan 1966. SDP-poliitikot eivät suuremmin tunnu pitäneen Vennamoa uhkana itselleen, mutta kohtalaisen korkeaa maaseutukannatusta nauttineen SKDL:n poliitikot kamppailivat samoista äänistä Vennamon, kuin myös monesti Maalaisliitto-Keskustapuolueen kanssa.

Ele Alenius ei juurikaan puhu SMP:n ja Vennamon roolista SKDL:n vuoden 1970 vaalitappion syynä, vaan muistuttaa kansanrintamahallitusten aikaansaannoksista. Hän näkee sekä SKDL:n että Keskustapuolueen vaalitappioiden syynä eritoten rakennemuutoksen: ”*Maatalouden palveluksessa olleiden keskuudessa syntyi suuri muuttovirta maalta kaupunkiin ja myös maasta pois, lähinnä Ruotsiin.*”³²⁹ 1960-luvulle hän ei rakenna narratiivia SMP:n kasvavasta merkityksestä, mutta vuoden 1970 vaalien suhteen uskoo rakennemuutoksen vieneen SKDL:n ja keskustan maaseutuäänestäjiä paitsi kaupunkiin ja Ruotsiin, myös SMP:n taakse: ”*Sekä SKDL että keskustapuolue menettivät maaseudun vähävaraisia kannattajiaan samalla kun osa heistä siirtyi protestimielessä kannattamaan tullineuvos Veikko Vennamon johtamaa hyvin populistista Suomen maaseudun puoluetta. Sen saama suhteellisen suuri vaalivoitto edustajapaikkojen noustessa yhdestä 18:aan olikin vaalien suurin yllätys.*”³³⁰ Muistelmien kirjoittamisen aikaan SMP oli konkurssissa ja hyvin vähäinen voima eduskunnassa, eli SMP:n uhka 1970-luvun taitteessa on näyttänyt 1990-luvun näkökulmasta olleen kenties vain kurioositeetti Suomen poliittisessä historiassa. SMP:n seuraajaksi perustettiin Perussuomalaiset Aleniuksen teoksen valmistumisvuonna 1995. Alenius toki näyttää myöntävän SMP:n olleen uhka SKDL:n kannatukselle etenkin 1970-luvun taitteessa.

SKP:n Aarne Saarinen pohtii Vennamoa hieman syvemmin. Vuoden 1995 teoksessaan Saarinen muistuttaa Vennamon ”maanyörymävoiton” vaaleissa 1970 myös SKDL:n ensimmäisen kerran olemassaoloaikanaan jääneen alle 40 kansanedustajan. Saarinen kertoo pian vaalien jälkeen tavanneensa Vennamon tämän kotona ja tehneensä tapaamisesta muistiinpanoja. Saarinen kirjoittaa: ”*Muistiinpanojeni mukaan Veikko kertoi muun muassa uskovansa, että kehitys kulkee sosialismiin ja että kapitalismi häviää. Hän perusteli uskoaan kehitysoppiin – mutta kavahti vanhakantaista*

328 Tarkka (toim.) & Karjalainen 1989, 143.

329 Alenius 1995, 238.

330 Alenius 1995, 238–239.

*kommunismia – ja piti todennäköisenä kapitalismin ja sosialismin synteesiä. Mielestäni Vennamon ajatus oli järkevä. Ulkopolitiikasta Vennamo sanoi olevansa vakuuttunut, ettei Suomelle ollut Neuvostoliiton taholta uhkaa, ellei Suomi antanut – kuten Veikko totesi – aihetta. Hän myönsi pelänneensä Neuvostoliiton aikeita pitkään, mutta oli havainnut olleensa väärässä.”*³³¹ Saarisen mielestä Vennamon avaukset olivat kiinnostavia ja Saarinen antaa tämän analyysille selkeästi arvon. Hän kertoo keskusteluja käydyin monista eri asioista, ja Vennamo toivoi, että voisi päästä kosketuksiin Neuvostoliiton edustajien kanssa Saarisen ja SKP:n avulla. Saarinen joutui toteamaan, että Vennamon on itse tämä tehtävä, mutta lupasi saattaa asian tietoon Neuvostoliiton edustajien suuntaan.³³² Saarinen ei kerro miten Vennamon yrityksissä kävi, mutta muutkaan lähteet eivät puolla näkemystä, että Vennamo olisi missään vaiheessa onnistunut luomaan suhteita suurvaltaan. Vennamo on teoksissaan itse asiasta vaitelias.

Saarinen kertoo Vennamon saaneen hänet todella mietteliääksi: *”Hänen perustelunsa vasemmiston ja SMP:n samankaltaisesta kannattajakunnasta ja siihen pohjautuvasta tarpeesta ajaa vähäosaisten asioita oli punnittu ja uskottava. Kuitenkin yhteistyön rakentamisessa piili omat uhkansa: ensinnäkin välimme Kekkoseen olisivat voineet heikentyä ja näin kaventaa SKP/SKDL:n sisäpoliittisia vaikutusmahdollisuuksia, ja toiseksi Vennamo kalasti kanssamme samoilla vesillä.”*³³³

Vennamo meni jopa niin pitkälle, että pian tapaamisen jälkeen julisti SMP:n haluavan *”samastua köyhien asiaa koko vuosisadan ajaneeseen vasemmistoon.”*³³⁴ Saarinen näkee Vennamon kuitenkin polttaneen siltansa populismillaan ja Kekkos-vastaisuudellaan niin, ettei SMP:lla ollut lainkaan asiaa hallitusvastuuseen. Saarinen näkyy siis pitäneen Vennamon SMP:ta todellisena uhkana vasemmiston, etenkin vähävaraisen maaseutuväestön parista tulevalle kannatukselle.

Oikeistolle Vennamon toiminnan vasemmistoa vastaan olisi voinut nähdä uhkana kannatuksen kannalta, mutta lopputulos vuonna 1970 oli, että Vennamo tosiaan näytti kanavoineen sekä vasemmistokritiikkiä että vasemmiston kanssa kilpailtuja ääniä puolueelleen ilman, että vasemmistokriittinen kokoomus tästä kärsi. Vasemmistokriittiset keskustalaiset saattoivat hyvinkin mennä Vennamon kelkkaan.

Kokoomus päin vastoin sai voiton sekin. 11 paikan lisäys tarkoitti 37 paikkaa uudessa eduskunnassa ja toiseksi suurimman puolueen asemaa. Takatuntumassa olivat kuitenkin Keskustapuolue ja SKDL kumpikin 36 paikallaan. Kun sekä SMP että kokoomus voittivat, eivät Saukkonen saati Junnila juuri

331 Peltoniemi (toim.) & Saarinen 1995, 195.

332 Peltoniemi (toim.) & Saarinen 1995, 196.

333 Peltoniemi (toim.) & Saarinen 1995, 197.

334 Peltoniemi (toim.) & Saarinen 1995, 197.

pohdi teoksissaan SMP:n tuottamaa politiikan muutosta. Saukkonen melko lailla rajaakin vuoden 1966 vaalien ja niiden jälkeen tulleen ajan käsittelyn pelkästään työhönsä kokoomuksessa sekä kokoomuksen tilaan ja tulevaisuuteen. Junnila keskittyy laajalti pohtimaan kokoomuksen kehitystä ja sitä hän peilaa paljolti puolueen vasemmistosuhteeseen sekä siihen, mitä kehityksiä vasemmistossa tapahtui. Samoin keskustan tila kiinnostaa Junnilaa enemmän kuin SMP.

Yleisesti ottaen Vennamo nähdään puoluekentän vallinneiden rakenteiden koettelijana, ehkä hieman samalla tavalla kuin moni suhtautuu SKP:een. Vennamo aiheutti toisille enemmän harmia kuin toisille, ja se näkyy siinä, miten häntä käsitellään.

4.4. Uusiin voimasuhteisiin – eduskuntavaalikampanjat ja vaalitulos

SDP:n puoluesihteerin Kaarlo Pitsinkin esitti eräässä tv:n vaalitentissä eduskuntavaalien kampanja-ajan loppusuoralla kuuluisan kahdeksan kohdan ohjelmansa, joka pakotti muut puolueet vastaamaan SDP:n vaativiin tavoitteisiin. Näin SDP otti johtavan aseman keskusteluissa samalla, kun tuuli oli hallitukselle vastainen ja oppositiolle myötäinen. Muistelmien diskurssikin rakentuu luonnollisesti SDP:n edessä olleen vaalivoiton syiden ympärille. SDP:n valta-asema rakentui monesta yhteen linkittyneestä eri syystä.

Johannes Virolaisen hallitus oli Virolaisen itsensä mielestä tehnyt hyvää ja maan edun mukaista politiikkaa ja Virolainen muistuttaa, että Keskustapuolueen kärsimä tappio oli lopulta melko pieni. Hän näkee, että vasemmisto SDP:n johdolla, sekä toki Vennamo, voittivat tunteisiin vetoavalla politiikalla, mihin keskusta ja muut hallituspuolueet eivät pystyneet. Virolainen selittää voimasuhteiden vaihtumista vasemmiston voitoksi ja ei-sosialistien tappiota erityisesti kokoomuksen tappiolla. Tämä johtui Virolaisen mukaan kokoomuksen hajanaisuudesta. Puolueessa oli eriäviä näkemyksiä päättyneen kauden hallitukseen osallistumisista ja yhteistyöstä toisaalta SDP:n ja toisaalta Maalaisliitto-Keskustapuolueen suuntaan. Virolaisen mukaan osa kokoomuksen kentästä purki tyytymättömyyttään äänestämällä sosiaalidemokraatteja, minkä jotkut muutkin poliitikot vahvistavat muistelmissaan. SDP:n voittoa Virolainen selittää myös sillä, että puolue oli ollut pitkään oppositiossa ja saanut normalisoitua idänsuhteensa, joten äänestäjillä ei ollut pelkoa Neuvostoliiton reaktioista, jos SDP menestyisi.³³⁵ Virolaisen rivien välistä on luettavissa, että keskusta lähti vaaleihin lähinnä puolustamalla edellisen hallituskauden politiikkaa ja toki uuden nimen turvin pyrki kaupunkeihin.

335 Virolainen 1986, 269–270.

Rafael Paasio odotti vaalivoittoa. Hän kertoo SDP:n valmistautuneen kampanjaan hyvinkin tarkasti. Mauno Koivistolla oli suuri rooli talouspoliittisten linjausten valmistelijana ja Koivisto sekä Paasio kävivät tarkkaan läpi, miten kysymykseen sosialisoinnista pitäisi suhtautua. Jyrkkiä linjoja ei heidän mielestään kannattanut ottaa asian suhteen, mutta Paasion mielestä sosialisointikeskustelua ei pitänyt vältelläkään. Molemmat näkivät, että sosialisointikysymys on kuitenkin hankala ”vaalitunnelmissa” ja kun ”*porvarit pelottelivat kommunismilla*”.³³⁶ Koivisto laati ohjelman, joka loi talouspoliittiset puitteet sekä vaalikeskusteluille että mahdolliselle tulevalle hallitustyöskentelylle, joka nähtiin jo todennäköisenä. Koivisto näkee asian samalla tavalla kuin Paasio. Odotettavissa oli noin neljäsosa äänistä ”*kunhan ei isommin möhlitä*”. Koivisto kirjoittaa sanoneensa, että ”*tällä hetkellä lienee pidettävä kiinni sosialismista, mutta sävytettävä keskustelu niin, ettei jyrkkää linjaa esitetä*”. Koivisto kertoo korostaneensa SDP:n talouspoliittista ohjelmaa laatiessaan, että se on myös realistinen toteuttaa ja että hallituksessa talouspolitiikan toteuttamisessa on myös liikkumavaraa.³³⁷ Tutkimuksenkin mukaan SDP halusi vetää sosialisointiin rajan, mutta muokata talousohjelmansa ja hallitusohjelman niin, että SKDL voisi sen hyväksyä.³³⁸

Puoluesihteeri Kaarlo Pitsinki oli Paasion mukaan sitä mieltä, että Koiviston ohjelma oli ”kalvakka paperi” ja korosti, että vaalitaistelussa pitää herättää tunteita, sillä vaalitaistelussa ihmiset eivät odota realistista faktapohjaisuutta, vaan sitä, ”*että vedotaan mahdollisimman moneen ja annetaan kuva siitä, että nopeasti saadaan paljon aikaan*”.³³⁹ Näin Paasio näkee Pitsingin esittäneen kahdeksan kohdan ohjelmansa perusajatukset, josta Paasio itse kuuli vasta ”*vaalien loppusuoralla, television suuressa vaalikeskustelussa*”. Paasio sanoo ohjelmassa olleen heikkouksia, jotka antoivat vastustajille aseita, mutta paljon hyvääkin, joka vaikutti ihmisten äänestyskäyttäytymiseen SDP:n eduksi. Silti Paasio piti ohjelmaa vastuuttomana. ”*Tuulentupien tarjoaminen on kovin löyhäperäistä toimintaa, kun tiedetään ihmisten taipumukset uskoa illuusioihin*.”³⁴⁰

Väinö Leskinen näkee, että kahdeksan kohdan ohjelmalla oli vaaleihin tultaessa ”sekä voimaa että sisältöä”. Vahvuus oli siinä, että siitä muodostui vaalitaistelun loppuvaiheissa keskustelun keskipiste ja siinä oli esitettyä Leskisen mukaan SDP:n keskeiset tavoitteet ja annettu suunta niiden ratkaisemiseksi.³⁴¹

336 Kymäläinen (toim.) & Paasio 1980, 212–213.

337 Koivisto 1997, 81.

338 Leppänen 1999, 90.

339 Kymäläinen (toim.) & Paasio 1980, 217.

340 Kymäläinen (toim.) & Paasio 1980, 217.

341 Leskinen 1967, 147–148.

Keskustan Virolainen antaa kahdeksan kohdan ohjelmalle yllättävänkin suuren painoarvon viimeisessä, vuoden 2000 teoksessaan *Valtioneuvos muistelee – Yhteistyöni Urho Kekkosen kanssa vuosina 1933–1981*. Hänen mukaansa ”*puoluesihteerini Pitsinki mestaroi niin tehokkaan ’kahdeksan kohdan’ vaaliohjelman, että demarit nousivat taas suurpuolueeksi – ja palasivat hallitukseen*”.³⁴²

Kysymys SDP:n valmiudesta yhteistyöhön kommunistien kanssa oli osittain hankala, osittain sosiaalidemokraatit itse näkevät onnistuneensa käsittelemään asian hyvin. Mauno Koivisto kirjoittaa: ”*Muistan, kuinka minua erityisesti lämmitti se, että kun kokoomuksen puheenjohtaja Juha Rihniemi ties monennenkoko kerran television suuressa vaalikeskustelussa osoitti sanansa Paasialle ja kysyi, ovatko Suomen sosialidemokraatit tosiaan valmiita hallitusyhteistyöhön kommunistien kanssa, niin Paasio vain hajamielisen näköisenä jotakin piirteli eikä ollut kysymystä kuulevinaan.*”³⁴³

Paasio itse kirjoittaa, että seurasi SKP:n tapahtumia tarkasti, mutta Koivisto paljastaa enemmän. Koiviston mukaan Paasio oli kiinnostunut Suojelupoliisiin SKP:n sisäisistä asioista hankkimista tiedoista: ”*Joskus kävi ilmeiseksi, että Supon miehet olivat käyneet Paasion luona ja kertoneet paisuteltuja tietoja joistakin kommunistien salahankkeista. Kun kuulin tällaisesta, koetin omia kanaviani myöten selvittää, oliko jutussa jotakin perää. Koskaan ei osoittautunut niin olevan.*”³⁴⁴ Suojelupoliisin satojen etsivien ja noin kahden tuhannen avustajan päätehtävän onkin todennettu olleen SKP:n valvonta, ja tässä puolueista eritoten SDP:n ja kokoomuksen tahot olivat tärkeä tuki Suojelupoliisille.³⁴⁵

Paasio kuvaa kampanja-aikaa kiihkeäksi, ja että kommunismilla pelottelu oli melko yleistä. Puhuttiin jopa SDP:n päättäneen vetää kommunistit mukanaan hallitukseen ja väitteitä ”salaisista sopimuksista” SDP:n ja SKP:n välillä viljeltiin. Nämä, kuten myös väitteet etukäteen sovitusta hallituksen salkkujosta olivat Paasion mukaan tietysti ”tyhjää täynnä”, mutta osoitti, miten kommunismia pelättiin.³⁴⁶ ”*Kaikkein innokkaimmin meidän aikeitamme uteli ja tivasi Kokoomus. Sen tämänkaltaisessa ahkeroinnissa oli sikäli mieltä, että sillä oli todella aihetta pelätä vaaleja.*”³⁴⁷

TPSL, vaikkakin oli SDP:sta erkaantunut, oli Paasion mukaan SDP:lle vaaleissa ”yhdentekevä”. Emil Skogkin oli jo palannut SDP:n yhteyteen ja osoitti vahvaa yhteistyökykyä.³⁴⁸ TPSL vei

342 Virolainen 2000, 222.

343 Koivisto 1997, 82.

344 Koivisto 1997, 85–86.

345 Esim. Leppänen 1999, 116.

346 Kymäläinen (toim.) & Paasio 1980, 220.

347 Kymäläinen (toim.) & Paasio 1980, 221.

348 Kymäläinen (toim.) & Paasio 1980, 224–225.

vaaleissa lopulta vaaliliiton takia tai ansiosta SKDL:n mahdolliselta nousulta pohjan. Emil Skog päättää muistelmansa jo ennen vaalien 1966 käsittelyä, teos keskittyy päättämään narratiivinsa siihen, miten sopu SDP:n ja TPSL:stä puolueeseen palaavien välille saatiin solmittua. Historian mielenkiintoisena kuriositeettina voi tässä kohtaa nähdä, että juuri vuoden 1966 vaalit olivat TPSL:n historian menestyksekkäimmät. Syyt tähän viiden paikan voittoon (TPSL sai kaikkiaan 7 paikkaa) olivat toki vaalimatemaattiset. Vuonna 1962 TPSL oli saanut suuremman ääniosuuden,³⁴⁹ mutta vain kaksi paikkaa. Vaaliliitto SKDL:n kanssa palveli puoluetta ja nosti sen myös hallitukseen. Tämän jälkeen TPSL ei tosin enää koskaan saanut kansanedustajia.

SKDL:n Alenius käsittelee vaaleja ja vaalikamppailua melko ohuesti, kenties tavoitteenaan luoda laajemmin syy-seurauskuvaa koko 1960-luvun jatkuneista muutoksista, jotka johtivat SKDL:n palaamiseen hallitusvastuuseen. SKP:n Saarinen ei juuri käsittele vaaleja, vaan enemmän Paasion hallitusratkaisua.

Kokoomuksen Saukkonen päätti ”yleispoliittisen toimintansa” vuoden 1966 vaaleihin, ja vaikkei hän pohdi vaaleja ja tulosta erityisen laajasti, hänellä on tuloksesta selkeät mielipiteet: *”Vaalitappion kärsineen puolueen ministerinä minäkin jäin valitsematta, vaikka sain kohtalaisen korkean äänimäärän. Kokoomuspuolueen häviöön vuoden 1966 vaaleissa vaikuttivat aikaisemmin mainitsemieni piilevien syiden lisäksi puolueen tottumattomuus hallitusvastuuseen ja varsinkin pääkaupungissa ja muissakin suuremmissa kaupungeissa vastenmielisyys yhteistyöhön keskustapuolueen kanssa. Vanhat tuntemukset ja kuluttaja-tuottaja-vastakohtaisuudet olivat syynä siihen. Toinen ehkä vieläkin tärkeämpi tekijä oli sosialidemokraattien kehittämä siekailematon vaalipropaganda ja taitava porvareihin vetoava ehdokasasettelu.”*³⁵⁰

Veikko Vennamo vertaa vuoden 1966 eduskuntavaalien tulosta vuoteen 1962, johon nähden tulos oli hänen mukaansa *”valtava muutos, kun muistetaan, että vuoden 1962 Neuvostoliitolla peloteltu ja Kekkonen messias tehtävään alistettu kansa oli äänestänyt eduskuntaan ei-vasemmistolle 113 kansanedustajan enemmistön, jolloin maalaisliitto oli suurin puolue.”*³⁵¹ Vennamo kokee, että *”pienituloisten ja punaisen Kekkonen herravastustajien avulla sai eduskunta vuoden 1966 vaaleissa vasemmistoenemmistön”* ja että *”henkireikää ja pelastusta etsivät äänestäjät eivät vuoden 1966 eduskuntavaaleissa siirtyneetkään SKDL:n leiriin, mitä korkealla tasolla oli suunniteltu, vaan*

349 Vuonna 1962 TPSL:n ääniosuus oli 4,36% ja 1966 2,59%. Ks. esim. Tilastokeskus:

http://web.archive.org/web/20071002064254/http://pxweb2.stat.fi/sahkoiset_julkaisut/vuosikirja2004_suppea/excel/vaali_02.xls. Viitattu 31.5.2019.

350 Saukkonen 1973, 373.

351 Vennamo 1989, 139.

kannatusvyöry kohdistui sosialidemokraatteihin”.³⁵² Vennamo kuvaa olleensa paluunsa myötä myös piikki lihassa keskustalle: ”*Tämä oli keskustapuolueelle ja Virolaiselle paha yllätys.*”³⁵³

Ahti Karjalainen pääsi vuonna 1966 ensimmäistä kertaa eduskuntaan, vaikka olikin aiemmin toiminut jo lukuisissa ministerintehtävissä pääministeriyttä myöten. Hän ei juuri kerro vaalikampanja-ajasta, mutta pohjaa hallitusratkaisusta kerrontaansa nostamalla Leskisen käännöksen ja Mauno Koiviston vappupuheen vasemmiston yhteistyöstä esiin. Hallituspohjalla spekulointi oli Karjalaisen mukaan erityisen vilkasta ennen vuoden 1966 vaaleja.³⁵⁴

Tuure Junnila teki aktiivisen kampanjan vahvalla talouspoliittisella oponoinnilla ja selkeällä oikeistoprofiililla, kuten jo aiemmin on ilmennyt. Junnila muistuttaa, että hänen kaltaisiaan oikeistolaisia, eli sisäistä oppositiota, syyteltiin oman veneen keikuttamisesta, mutta syy oli todellisuudessa Junnilan mukaan löydettävissä ”*Karjalaisen, Lehdon ja Virolaisen hallitusten, erityisesti Karjalaisen hallituksen, pahasti epäonnistuneesta talouspolitiikasta*” ja että SDP käytti tätä sopivasti pitkän oppositio- ja ”marttyyri”asemansa ohessa taitavasti hyväkseen.³⁵⁵

352 Vennamo 1989, 139.

353 Vennamo 1989, 142.

354 Tarkka (toim.) & Karjalainen 1989, 151.

355 Junnila 1980, 180.

5. Kohti kansanrintamaa – vasemmistoenemmistöinen eduskunta tuottaa keskustavasemmistolaisen hallituksen

Eduskuntavaalit käytiin sunnuntaina ja maanantaina 20.–21. maaliskuuta 1966. Eduskunnan voimasuhteet muuttuivat niin, että poliittinen vasemmisto sai enemmistön kolmatta ja viimeisintä kertaa Suomen itsenäisyyden aikana. SDP sai odotetun voiton, mutta voiton suuruus oli odottamaton. Paasion I hallitus nimitettiin lopulta 27.5.1966.

SDP voitti 17 paikkaa ja sai uuteen eduskuntaan 55 paikkaa. 27,23 prosenttiosuus oli selkeästi suurempi kuin 21,23 prosenttia saaneella kakkossijalle tipahtaneella Keskustapuolueella, joka sai 49 edustajaa. SKDL sai 41 ja kokoomus 26 paikkaa, molemmat menettivät kuusi edustajapaikkaa. RKP sai 11 ja LKP 9 paikkaa, molemmilla tiputusta. Selvä voittaja oli edustajamääränsä kahdesta seitsemään nostanut TPSL, jolle vaaliliitto SKDL:n kanssa oli ollut taktisesti kannattava. Veikko Vennamo pääsi Suomen pientalonpoikien puolueen (syksystä 1966 alkaen Suomen Maaseudun Puolue) edustajana takaisin eduskuntaan. Ruotsalaiseen eduskuntaryhmään tuli RKP:n lisäksi Ahvenanmaan edustaja perinteisen tavan mukaan.

Vasemmistolla oli takanaan yhteensä 103 edustajaa eritoten SDP:n vaalivoiton ansiosta. Hallitusta olisi ollut mahdotonta muodostaa ilman tämän huomioimista. Monenlaisia kokoonpanoja oli pöydällä ja esimerkiksi presidentti Kekkonen piti pitkään yllä ajatusta kaikkien puolueiden hallituksesta.

Hallitusta muodostettaessa ratkaisevassa roolissa ovat ohjelmakysymykset ja hallitusohjelmat ovat olleet tärkeä ja määrittävä tekijä nimenomaan poliittisille hallituksille. Vielä 1970-luvulla (ei tosin enää sen jälkeen) lyhytikäiset virkamieshallituksetkin olivat melko yleinen ratkaisu. Kaudella 1966–68 pärjättiin poikkeuksellisesti vain kahdella, puhtaasti poliittisella hallituksella, mutta jo seuraavalla kaudella istui Teuvo Auran II virkamieshallitus neljän kuukauden ajan. Edelliskaudella 1962–66 oli istunut Suomen kaikkien aikojen pitkäikäisin virkamieshallitus, 270 vuorokautta toimeenpanovaltaa hallinnut Reino Lehdon hallitus. Virkamieshallitusten tehtävänä oli väliaikainen asianhoitajuus silloin, kun poliittinen hallituksenmuodostus ajautui umpikujiin tai puolueiden hallitushalut eivät olleet helposti herätettävissä. 1950-luvulla istunut Tuomiojan hallitus oli poikkeuksellinen virkamieshallitus tarkalla ja yksityiskohtaisella ohjelmallaan, mutta muutoin virkamieshallitukset eivät tavanneet laatia tarkkoja ohjelmia. Puolueiden muodostamien hallitusten ohjelmissa on ollut niissäkin tilanteesta riippuen vetoa sekä yleisluontoiseen että yksityiskohtaiseen suuntaan, yksityiskohtaisuuden ja tarkkojen kirjausten ollessa suosittu vaihtoehto.

Yleisluontoiset kirjaukset antavat hallitukselle liikkumatilaa erilaisten kysymysten tullessa ratkaistavaksi, mutta yksityiskohtaisuus varmistaa hallituksen yhtenäisyyden sillä, että hallitusohjelman kirjauksiin voi vedota ristiriitatilanteissa. Paasion I hallituksen ohjelma oli kuitenkin tavallista suuremmalla yksityiskohtaisuudellaan ja tarkkuudellaan poikkeus aiempiin nähden.³⁵⁶

Hallitusohjelmien ja hallitusten toiminnan voi nähdä olevan sekä maan sisäisen yhteiskuntapoliittisen toiminnan mekanismi että ulkopoliittisen doktriinin tae. Ulkopoliittinen liikkumavara hallitusohjelmissa oli etenkin kylmän sodan vuosina pieni, mutta sisäpoliittinen liikkumavara muutti hallitusohjelmia monessa suhteessa kulloisenkin hallituskokoonpanon mukaisesti. Oleellista oli taata eri väestö- ja elinkeinoryhmien huomioimisen tasapaino kunkin hallituksen kokoonpanon avulla. Hallitusohjelmien tavoitteet osoittavat päämääriä ja niiden operationaalistettuja tiloja, joiden taustalla vaikuttavat arvolähtökohdat, sekä puolueiden ohjelmalinjaukset. Arvolähtökohtina etenkin Paasion I hallituksesta alkaen hallitusohjelmat korostivat jokaisen kansalaisen mahdollisuuksia elää vapaassa demokratiassa riittävän toimeentulon turvin. Arvovalintoina näistä ajoista alkaen ohjelmakirjauksissa voi nähdä myös tavoitteet eturistiriitojen tasoittamisessa ja poliittisten olojen rauhoittamisessa, politiikan laajapohjaisessa tuessa kansalaisryhmiltä ja myös kansallisen kulttuurin vaaliminen oli merkittävä osa kirjauksia.³⁵⁷ Kansallinen kulttuuri on tarkoittanut ilmeisesti perinteistä kulttuuri-määritelmää, mutta myös poliittista toimintakulttuuria ja koulutus- ja sivistysilmapiiriä, johon esimerkiksi Virolainen ja Saukkonen ovat viitanneet Virolaisen hallituksen koulutuspolitiikkaa käsitellessään.

Itse hallitusohjelmasta muodostui muistelijoiden mielestä Keskustapuolueen työvoitto. Ohjelma sisältää tavanomaisen vakuutuksen siitä, että Suomi pitää yllä ja yhä kehittää hyviä suhteita Neuvostoliittoon ja pohjoismaihin. ”Kansojen välisen rauhan ja ystävyyden” lujittaminen on myös kirjattu ohjelmaan. Huomionarvoista on, että ohjelmassa kirjoitetaan ”Paasikiven-Kekkonen linjan tukemisesta” ja ”Tasavallan Presidentin pyrkimysten” maan kansainvälisen aseman turvaamiseksi tukemisesta. Myös Virolaisen hallituksen ohjelma puhui Paasikiven-Kekkonen linjasta, mutta ilmeisesti kokoomuksen vaikutuksesta on korostanut linjan olevan puolueettomuuslinja. Paasikiven-Kekkonen linja-nimitys ilmestyi vasta Virolaisen hallituksen ohjelmaan, aiemmin puhuttiin puolueettomuuspyrkimyksistä tai vastaavan suuntaisista termeistä, eli Virolaisen hallitus normalisoi Paasikiven-Kekkonen linjan Suomen ulkopoliittiseksi doktriiniksi ja nimitykseksi keskustan ajamana ja huomattava on, että kokoomuksen tuella. Vastaava kirjaus oli tae myös Paasion hallituksessa olevien puolueiden tuesta Kekkonen toimille ulkopoliitiikan johtajana ja osoitti, että

356 Hakovirta & Koskiaho (toim.) 1973, 44–45, 205.

357 Wiberg, teoksessa Paloheimo & Raunio 2008, 178. Hakovirta & Koskiaho (toim.) 1973, 199–200, 205–206, 223.

myös aiemmin ulkopoliittisen luottamuksen ulkopuolella ollut SDP oli nyt omaksunut hallituskelpoisuuden valtavirtalinjan.³⁵⁸ SKDL:n hallituskelpoisuuden on tässäkin yhteydessä huomattava palanneen erityisesti sisäpoliittisista syistä, mutta nyt myös se oli hallitusvastuun myötä virallisesti nimenomaan Paasikiven-Kekkonen doktriinin takana.

Hallitusohjelmaan päätyi lukuisia kirjauksia selvitysten teosta, mutta myös selkeät tavoitteet ja tahtotilat talous- ja sosiaalipoliittisille uudistuksille ja toimenpiteille. Peruskoulu-uudistus, Oulun yliopiston perustaminen, ammattikoulutuksen toimenpiteet ja korkeakoulutuksen vahvistaminen ovat ohjelman koulutuspoliittisia tavoitteita. Valtion omaa tutkimus- ja suunnittelutoimintaa haluttiin myös vahvistaa. Taloudellista kasvua oli tarkoitus hakea valtiontaloutta keventämällä ja menoja supistamalla, sekä erityisesti kilpailu- ja kasvukykyisen teollisuuden ja tuotannon tukemisella haluttiin vahvistaa työllisyyttä ja valtion tuloja. Suurempituloisten veronkorotukset ja uusien verolähteiden löytäminen kirjattiin ohjelmaan myös. Pienituloisten aseman parannuksia kirjattiin etenkin opiskelijoiden, eläkeläisten ja nuorten perheiden osalle sekä pientilojen ja pienyritysten toimintaedellytysten tukemiseen. Asuntopolitiikalla oli tärkeä osansa pienituloisten kansalaisten avustamistavoitteissa. Hallitus nosti myös kulutusmenoja ja pyrki sitten taas kompensoimaan niitä pienituloisille ”korottamalla verovapaan tulon rajaa, lapsilisiä, helpottamalla nuorten avioparien kodin perustamista, nostamalla eräiden kansaneläkettä saavien ryhmien eläkkeitä, lisäämällä asuntotuotannon määrärahoja tuntuvasti ym.” Kaudella toteutettiinkin lukuisia sosiaalipoliittisia uudistuksia.³⁵⁹

Vallan diskurssin kannalta hallitusneuvottelut ovat olennainen mittari. Mielenkiintoista on eritoten vaalien voittaja SDP:n vaikea rooli hallituksen muodostamisessa, jossa tunnustelijan vastuulla oli sovittaa puolueiden intressit yhteen. Vastahakoinen keskusta sai läpi kokoonsa nähden paljon tavoitteita, joten silläkin oli neuvottelujen suhteen valta-asema, sillä keskusta haluttiin hallitukseen.

Hallitusneuvottelut olivat useamman muistelman mukaan vaikeat. Vaihtoehtoisia kokoonpanoja pidettiin pöydällä viimeiseen asti. Kenties epäsuosituin oli presidentti Kekkonen ajama kaikkien puolueiden hallitus ja itsestäänselvää tuntui alusta lähtien olevan, että kokoomuksella ei olisi hallitukseen mitään asiaa. Pienempien ei-sosialististen puolueiden mukaan ottaminen ei myöskään houkutellut ainakaan vaalivoittaja Paasiota.³⁶⁰ Puhtaasti poliittisen vasemmiston hallitusta ja SDP:n yksin muodostamaa vähemmistöhallitusta taas ajettiin melko pitkäänkin, mutta nämä eivät sopineet

358 Hakovirta & Koskiaho (toim.) 1973, 271–341.

359 Anttonen & Sipilä 2000, 72, 77; Hakovirta & Koskiaho (toim.) 1973, 308–310.

360 Kymäläinen (toim.) & Paasio 1980, 235.

hallituksenmuodostaja Paasiolle lainkaan. Keskustapuolueen mukaantuloa pidettiin tärkeänä, mutta puolueessa oli myös vahvoja oppositioitoiveita.

Paasio kuvaa riemun olleen SDP:ssa korkealla vaalivoiton myötä, mutta poliittinen tilanne vaalien jälkeen ei ”ollut mitenkään selvä”, sillä tappio kirveli niin keskustaa, kokoomusta, SKDL:a, RKP:ta ja LKP:ta. ”Jopa tunteita täytyi tasoitella” paljon aikaa ja vaivaa vieneissä neuvotteluissa ja Paasion mukaan ”Keskustapuolue kenkkuili tapansa mukaan tälläkin kertaa eniten”.³⁶¹

Ajatus kaikkien puolueiden hallituksesta lienee ollut valtopoliittinen tavoite, jolla presidentti pyrki osoittamaan kaikkien puolueiden olevan osa samaa järjestelmää ja samaa ulkopoliittista doktriinia. Muistelmien tulkinnat vahvistavat tämän näkemyksen. Kaikkien puolueiden hallitus oli presidentti Kekkonen hellimä ajatus, mutta sen toteavat olleen alun alkaenkin mahdoton ajatus ja lähinnä Kekkonen peliä Paasion³⁶² ja Karjalaisen mielestä. Muut eivät kenties nähneet ajatusta millään tapaa mainitsemisenkaan arvoisena muistelmissaan. Karjalainen sanoo, ettei Kekkonen todella realistisesti ajanut kaikkien puolueiden hallitusta missään vaiheessa, vaikka monissa yhteyksissä pitikin mahdollisuutta pöydällä kansallisen yhtenäisyyden ajatus mielessään: ”Hän halusi antaa tällä aloituksella sellaisen kuva, että kokoomus ja SKDL ovat yhtä lailla hallituskelpoisia. Tämä pakollinen kuvio oli tarpeen jotta leikattaisiin siivet siltä väitteeltä, että kokoomusta syrjitään.”³⁶³ Paasio muistuttaa, ettei kaikkien puolueiden hallitus voisi työskennellä tehokkaasti.³⁶⁴ Johannes Virolainen piti Paasion mukaan ajatusta kaikkien puolueiden hallituksesta ”erinomaisena”,³⁶⁵ mutta Virolainen itse ei tätä vahvista, vaan puhuu ennemminkin halustaan jättää keskusta oppositioon.³⁶⁶

Vasemmiston yhteishallitus oli pöydällä pitkään. SDP:n, SKDL:n ja TPSL:n 103 edustajalla se olisi ollut niukasti enemmistöhallitus. Paasion mukaan näköalat tähän suuntaan eivät olleet myönteiset: ”Valtiontalouden tila oli keho ja sen kohentaminen tulisi vaatimaan laajaa tukea eduskunnassa. Oli täysin selvää, että yhdessä kommunistien kanssa emme olisi tuota tukea saaneet. Lisäksi pidin ilmeisenä, että vasemmiston hallitusyhteistyö ajaisi Keskustapuoluetta yhä läheisempään yhteistyöhön muiden porvarillisten puolueiden kanssa.” Paasio myös uskoo, ettei paineita ja syytöksiä yhteistyöstä vain kommunistien kanssa olisi ollut mahdollista kantaa.³⁶⁷ Samoin ongelmana olisi ollut se, että enemmistö olisi rakentunut vain pienen TPSL:n tuella, eikä Paasio halunnut antaa ”simonisteille” tällaista vaa’ankieliasemaa. Vasemmistohallitus pysyi pöydällä

361 Kymäläinen (toim.) & Paasio 1980, 226.

362 Kymäläinen (toim.) & Paasio 1980, 227.

363 Tarkka (toim.) & Karjalainen 1989, 153.

364 Kymäläinen (toim.) & Paasio 1980, 227.

365 Kymäläinen (toim.) & Paasio 1980, 227.

366 Virolainen 2000, 222.

367 Kymäläinen (toim.) & Paasio 1980, 229–230, 239–240.

kuitenkin melkein loppumetreille asti.³⁶⁸ Mauno Koivistokin kertoo pitäneensä ajatusta vasemmistohallituksesta ”vaarallisena”.³⁶⁹

Vasemmistohallituksen vaarallisena näkeminen myös vasemmistopuoluetta johtaneen Paasion näkökulmasta on osoitus sisäpoliittisen hyväksyttävyyden diskurssista. Vasemmiston valta-asema olisi nähty sosialistien ja ei-sosialistien leirejä jakavana tekijänä, joka olisi tarkoittanut myös voimakkaita hyökkäyksiä vasemmistoa vastaan ja kenties SDP:n yleispuolueen aseman kyseenalaistamista. Suomi on myös ollut perinteisesti vahvasti enemmistöhallitusten maa, joka on tarkoittanut myös opposition roolin rajallisuutta.³⁷⁰ Hallitusvallan käytön diskurssi on siis selkeästi valta-asemadiskurssia.

Johannes Virolainen keskittyy lähinnä kuvaamaan puolueensa ja omia oppositiohalujaan, sekä syntyneen hallituksen muodostamista. SKDL:n Alenius ja Saarinen sekä SDP:n Leskinen eivät spekuloi vasemmistohallituksen mahdollisuudella. Ahti Karjalainen taas tuntuu allekirjoittavan Paasion näkemykset vasemmistohallituksen vaaroista. Karjalainen kertoo keskustelleensa hallituskysymyksestä Paasion kanssa. Paasio piti Karjalaisen mukaan vasemmistohallitusta ulkopoliittisesti huonona vaihtoehtona, ja että Paasiota huolestutti se, saadaanko kommunistit pysymään parlamentarismien rajojen sisällä. Jos olisi muodostettu ikään kuin välivaiheen hallitus pelkästään SDP:n vähemmistöhallituksena, keskusta olisi Karjalaisen mukaan voinut sitä vielä tukea, mutta ei koko vasemmiston muodostamaa niukan enemmistön hallitusta.³⁷¹

Kuten todettu, Jussi Saukkonen ei käsittele vuoden 1966 hallitusratkaisua, mutta Tuure Junnila käsittelee sitä suhteellisen tarkasti. Junnila ja kokoomus keskittyivätkin varoittamaan kommunistien hallitukseen ottamisesta. Hän kritisoi myös presidentti Kekkonen tämän halusta saada SKDL hallitukseen. Kommunistien vaaroista ei Junnilan mukaan voinut tietää ja heihin ei voinut luottaa, ja kokoomus esittikin neuvottelujen aikaan julkisen huolen, että ”*sosiaalidemokraattinen hallituksen muodostaja ei edes keskustele kansanvaltaisten puolueiden yhteistoiminnan varaan rakentuvasta enemmistöhallituksesta. Sen sijaan vakavasti suunnitellaan sellaista hallitusta, jossa SKDL olisi edustettuna(...)*”. Valtiontaloudenkin kannalta Junnila piti kaavailtua hallituspohjaa riskialttiina ja syytti kansainrintamahallituksia myöhemmin huonosta työmarkkinapolitiikasta, samoin kuin siitä, että kansainvälisen kommunismin tavoitteille oli avattu hallitusovi.³⁷²

368 Kymäläinen (toim.) & Paasio 1980, 237, 242.

369 Koivisto 1997, 84.

370 Wiberg, teoksessa Paloheimo & Raunio 2008, 171, 177.

371 Tarkka (toim.) & Karjalainen 1989, 153.

372 Junnila 1980, 182 – 185.

SDP:n yksin muodostamaa vähemmistöhallitusta pohdittiin Paasion, Karjalaisen ja Leskisen mukaan enemmän tai vähemmän. Karjalainen kertoo Paasion sanoneen, että tämä piti SDP:n vähemmistöhallitusta todennäköisimpänä ratkaisuna, ainakin 24.4., jolloin Paasio ja Karjalainen keskustelivat. Väliaikaisen vähemmistöhallituksen aikana saisi pohtia rauhassa seuraavan hallituksen muodostamista.³⁷³ Paasio itse kertoo, että SDP:n piirissä ”socialidemokraattista vähemmistöhallitustakin pidettiin harkinnan arvoisena ja sitten ”kaatumista saappaat jalassa”. Tätä kantaa en kuitenkaan voinut pitää huomionarvoisena, ja siitä ajattelin pitää kiinni, jos kukaan muu ei sitä tekisi.”³⁷⁴ Eduskuntaryhmän keskuudessa oli Paasion mukaan vähemmistöhallitustoiveita pitkään väliaikaisratkaisuksi, mutta toisaalta vaativassa tilanteessa olisi tarvittu toimintakykyinen enemmistöhallitus ja vähemmistöhallitus olisi ollut muun muassa Leskisen mielestä katastrofi, Paasio kirjoittaa.³⁷⁵ Leskinen kirjoittaa samalla tavalla, että ”urhoollisimmat” ehdottivat jopa vähemmistöhallitusta, joka kaatuisi kunniallisesti saappaat jalassa, mutta ei käytä sanaa *katastrofi*. Leskinen kysyy SDP:n vähemmistöhallituksesta: ”mitä hyötyä siitäkin olisi ollut?”³⁷⁶

5.1. Kolmen suuren ja TPSL:n kansanrintama

Paasion hallitukseen valittiin kaikkiaan viisitoista ministeriä ja se istui 27.5.1966 – 22.3.1968, yhteensä 666 päivää. SDP sai kuusi, Keskustapuolue viisi, SKDL kolme ja TPSL yhden ministerin. SDP:n ministerit olivat pääministeri Rafael Paasio, opetusministeri ja pääministerin sijainen Reino Oittinen, sisäasiainministeri Martti Viitanen (1.12.1967 – 22.3.1968 Antero Väyrynen), valtiovarainministeri Mauno Koivisto (1.1.1968 – 22.3.1968 Eino Raunio), ministeri maatalousministeriössä Lars Lindeman ja kauppa- ja teollisuusministeri Olavi Salonen. Keskustapuolueen ministerit olivat ulkoasiainministeri Ahti Karjalainen, puolustusministeri Sulo Suorttanen, maatalousministeri Nestori Kaasalainen, ministeri kulkulaitosten ja yleisten töiden ministeriössä Niilo Ryhtä (8.9.1967 – 22.3.1968 Matti Kekkonen) ja ministeri sosiaaliministeriössä Esa Timonen (8.9.1967 – 22.3.1968 Toivo Saloranta). SKDL:n ministerit olivat ministeri valtiovarainministeriössä Ele Alenius, kulkulaitosten ja yleisten töiden ministeri Leo Suonpää sekä sosiaaliministeri Matti Koivunen. TPSL sai oikeusministeriksi Aarre Simosen. SKDL:n ministereistä Suonpää ja Koivunen kuuluivat Suomen Kommunistiseen Puolueeseen.³⁷⁷

373 Tarkka (toim.) & Karjalainen 1989, 152.

374 Kymäläinen (toim.) & Paasio 1980, 232.

375 Kymäläinen (toim.) & Paasio 1980, 242.

376 Leskinen 1967, 152.

377 <https://valtioneuvosto.fi/tietoa/historiaa/hallitukset-ja-ministerit/raportti/-/r/m1/50>. Viitattu 10.6.2019.

Veikko Vennamo kuvaa hallitusratkaisua osaksi Kekkonen valtapeliä. SDP oli tappiollisten vuoden 1962 vaalien jälkeen saatu tarkastamaan linjaansa Kekkoselle mieluisaan suuntaan ja SKDL oli säilynyt suurten puolueiden tuntumassa. Toisin kuin muut, Vennamo näkee SDP:lla olleen hallituksessa määräävän aseman ja keskustan olleen hallituksessa vain ”*Kekkonen valitsema myötäilijä ja hallituksessa vastoin tahtoaan ja poliittista järkeä*”.³⁷⁸

Paasio esittää hallitusneuvottelujen monet vaiheet kronologisesti ja selkeästi johtavana narratiivinaan, että kolmen suuren puolueen hallitus oli joka vaiheessa realistisin, vaikei mitenkään varma vaihtoehto. Kommunistikysymys oli tapetilla jatkuvasti, samoin keskusta tuotti SDP:lle hankaluuksia. SDP:ssä oli vallalla laajalti henkeä, jonka mukaan sekä kommunistit että kokoomus piti pitää neuvottelujen ulkopuolella ja hallitus olisi muodostettava SDP:n ja keskustan, eli työväestön ja maanviljelijäväestön varaan. SDP:n ei myöskään sopinut kaikkien mielestä olla aloitteellinen kommunistien suuntaan. Kuitenkin Paasio piti varmana, että kommunistit olivat valmiita tulemaan hallitukseen melkein hinnalla millä hyvänsä pitkän oppositiotaipaleen jälkeen.³⁷⁹

Paasio kertoo saaneensa koko ajan enemmän varmuutta siitä, että ”*kolmen suuren hallitukseen olisi pyrittävä kaikin keinoin*”. SKDL:n ja TPSL:n ollessa lopulta varmasti halukkaita hallitukseen, ongelmia tuotti Keskustapuolueen hajanaisuus kysymyksessä, samoin kuin SDP:n oma hajanaisuus etenkin kommunistikysymyksen kanssa. Kommunistit hallituksessa olisivat saattaneet vaikeuttaa ulkomaisten lainojen saantia, mutta presidentti Kekkonen kertoi Paasiolle, ettei niitä olisi luvassa muutenkaan. Paasio kertoo nähneensä koko ajan, että kalleimmaksi muodostui Keskustapuolueen välttämätön mukaan saaminen. Maatalouspolitiikassa SDP joutui tekemään niin paljon myönnytyksiä keskustalle, että se oli kaataa SDP:n oman hallitukseen menon. Maatalouspolitiikassa keskusta sai niin paljon läpi, että ohjelmaa nimitettiin ”*Virolaisen ohjelmaksi*” Paasion ohjelman sijaan ja sanottiin, että SDP voitti vaalit, mutta Keskustapuolue hallitusneuvottelut. SDP:n puolueenvaltuusto hyväksyi lopulta hallitukseen menemisen, mutta kentälle jäi Paasion mukaan paljon pahaa verta.³⁸⁰

Virolainen kertoo moneen otteeseen eri teoksissaan, miten hän pyysi ”*hartaasti – melkein polvillani rukoillen – presidenttiä päästämään keskustapuolueen oppositioon*”. Kekkonen piti kuitenkin välttämättömänä, että keskustapuolue menee vasemmistohallitukseen vähintään ”*jarrumieheksi valvomaan, ettei tapahdu mitään korvaamatonta*”. Myös talousvaikeuksien takia kaudesta uumoiltiin keskustalle liian vaikeaa. Virolainen näkee hallitukseen menemisen 1966 olleen alkuna

378 Vennamo 1989, 140.

379 Kymäläinen (toim.) & Paasio 1980, 227–229.

380 Kymäläinen (toim.) & Paasio 1980, 228–230, 240–247, 249.

vuoden 1970 tappiolle: ”Sivustamme oli avoin ja Veikko Vennamo iski häikäilemättä.”³⁸¹ Tässä on yhtymä Vennamon muistelmien näkemykseen, ettei keskustan hallitukseenmenossa ollut järkeä. Tämä näkemys oikeuttaa Vennamon hyökkäykset keskustaa kohtaan vaalikauden 1966–1970 aikana, mutta on myös selvää, että yleispoliittinen tahtotila oli Keskustapuolueen hallitukseenmenon puolella.

SDP:n Leskinen kertoo, että ”kepun kenkkuilua” odotettiin, ja siksi SDP:n ja ”muitten porvarien” (kuin keskustan) yhteistä hallitusta mietittiin. Kuitenkin Leskinenkin näkee, että alusta pitäen oli selvää, että kolmen suuren hallitus olisi paras. Leskisenkin mukaan kommunistien mukaantulo oli ongelma SDP:n sisällä. Ratkaisevana Leskinen pitää osaltaan sitä, että puoluesihteri Kaarlo Pitsinki muutti lopulta mieltään ulkopoliittisista syistä ja päätyi kannattamaan SDP:n, Keskustapuolueen ja SKDL:n varaan rakentuvaa hallitusta.³⁸² Paasiokin mainitsee Pitsingin mielenmuutoksesta, mutta kritisoi tätä kovin sanoin, sillä Pitsingin ”omapäinen esiintyminen” ja ulkopoliittisista syistä kentällä puhuminen mielenmuutoksen jälkeen vahingoitti Paasion mielestä puoluetta.³⁸³ Kuten Paasio, Leskinenkin näkee keskustan voittaneen maatalouspolitiikan suhteen erittäin paljon hallitusohjelmassa.³⁸⁴ Mauno Koivistokin toteaa maatalouskirjausten herättäneen suurimman arvostelun SDP:n sisällä hallitukseen menosta äänestämisen yhteydessä.³⁸⁵

Keskustalaiset itse eivät tästä juuri kirjoita. Ahti Karjalainen keskittyy muihin asioihin ja Johannes Virolainen näkee hallitukseen osallistumisen vahingollisena. Hän jopa kirjoittaa, että ”aluepolitiikan aktivoiminen pysähtyi ja se elpyi vasta vuoden 1970 vaalien jälkeen, kun eduskunnan voimasuhteet taas muuttuivat”.³⁸⁶

”Kommunistisen puolueen osallistuminen kapitalistisen maan hallitukseen on harvinaista” Aarne Saarinen kirjoittaa. ”Suomen erikoislaatuiset sisäpoliittiset asetelmat, maan kansainvälispoliittinen asema ja tasavallan presidentin asenne tekivät mahdolliseksi SKP:n ja SKDL:n osallistumisen hallitukseen vuoden 1966 eduskuntavaalien jälkeen. Vallankumoukselliselle puolueelle se on myös paljon monimutkaisempi asia kuin porvarillisille ja sosialidemokraattisille puolueille, jotka ovat mukautuneet kapitalistiseen järjestelmään.” Saarinen kertoo hallitukseen osallistumisen jakaneen kommunisteja voimakkaasti, eikä helppoa ollut myöskään muiden suhtautuminen kommunisteihin. Neuvottelut sujuivat Saarisen mukaan ”jahkailevasti” Paasion johdolla, ja presidentin piti kiirehtiä

381 Virolainen & Virolainen 1998, 150; Virolainen 2000, 222.

382 Leskinen 1967, 151–152.

383 Kymäläinen (toim.) & Paasio 1980, 246.

384 Leskinen 1967, 152.

385 Koivisto 1997, 85.

386 Virolainen 1986, 268.

tätä, myös tulevan Neuvostoliiton pääministerin vierailun tähden. Saarinen kertoo NKP:n tukeneen SKP:n hallitukseen osallistumista, vaikkei hän itse ollutkaan tämän suhteen Neuvostoliiton kanssa yhteyksissä. Saarinen myös näkee, että oli työväen tavoitteiden kannalta järkevää, että SKP oli mieluummin hallituksessa kuin sen ulkopuolella, vaikka vähemmistöön jääneet kommunistit olivat jo periaatteen tasolla kapitalistisen järjestelmän sisällä tapahtuvaa hallitustyöskentelyä vastaan.³⁸⁷

Ele Alenius kertoo pitäneensä täytenä yllätyksenä, että SDP halusi neuvotella SKDL:n kanssa muutenkin, kuin vain näön vuoksi. Olihan kommunisminvastaisuus vielä laajaa SDP:n sisällä. Paitsi SKP:ssa, myös SKDL:n piirissä yleensäkin oli epäilyksiä hallitukseen menosta. Toki vanhakantaisimmat kommunistit jarruttivat eniten. Alenius olisi halunnut hallitukseen toteuttamaan pitkäaikaista tavoitettaan vasemmiston yhteistyöstä, mutta epäili, oliko hänen linjalleen kannatusta. Varsinkin, jos Alenius ei pääsisi itse ministeriksi, tarkoittaisi tämä sitä, että hänen pääsihteeriytensä myötä alkanut linja ei saisi tunnustusta SKDL:ssa, vaikkeivät hänen omat ambitionsa ministeriksi suuria olleetkaan. SKDL kuitenkin tuli Aleniuksen linjoille ja koki, että oli parempi vaikuttaa hallituksessa kuin sen ulkopuolella.³⁸⁸

387 Saarinen 1984, 144–147; Peltoniemi (toim.) & Saarinen 1995, 185–187.

388 Alenius 1995, 182–187.

6. Vanhan valtopolitiikan muistelu – johtopäätökset

Missä valintaa, siellä politiikkaa. Ja missä politiikkaa, siellä tulkintaa. Muistelmien tutkiminen osoittaa, että tieteellisellä tutkimuksella ja omakohtaisella tulkinnalla, samoin kuin populaarilla tai sellaiseksi tarkoitettulla tulkinnalla on selkeä ero, mutta molemmat ovat mielekkäitä lähestymistapoja. Tutkimuksen tieteelliset kriteerit ovat ilman muuta eri asia kuin väritynyt tulkinta, mutta tutkijakin joutuu luonnollisesti tekemään tulkintaa. Tulkinta tekee menneisyydestä historian. Johtopäätöksissä on kuitenkin ymmärrettävä kokemuksen moninaisuutta ja subjektiivisuutta, sillä niistä historiantulkinta rakentuu monilla eri tavoilla ilman, että jotain tulkintaa välttämättä voi pitää parhaana. Tämän tiedostaminen auttaa ymmärtämään sitä, miten historia lopulta on tulkinnasta ja siitä kumpuavista kokemuksista riippuvaista. Subjektiivisesti tulkittu näkemys voi myös olla ainoaa tietoa jostakin asiasta, joka on jäänyt ehkä julkisuuden ulkopuolelle. Tutkija voi jäsentää kokemusta vertailemalla monia eri näkemyksiä, mutta lopullista totuutta ei tutkijankaan pidä hakea.

Historian omistajuus ei ole pelkästään ammattimaisilla tutkijoilla, heillä on vain parhaat välineet vertailla monia menneisyyteen liittyviä tai liitettyjä kokemusmaailmoja ja tarjota näitä välineitä osaltaan myös muille järkevän historiantulkinnan takaamiseksi. Tutkijat eivät kuitenkaan määritä toiveita, intohimoja ja poliittisia tavoitteita, kokijat määrittävät ne ja tutkijat voivat antaa sitten oman analyysinsä.

Kullakin muistelmateoksella on oma narratiivinen kaavansa ja kontekstinsa, mutta kaikki ilmentävät myös samoja poliittisia ja vallankäytön diskursseja. Kokonaisuutena muistelmien narratiiveista löytyy paljon yhtenevää. Ristiriitaisia diskursseja muistelmassa ei ole helppo nähdä niin usein, kuin ehkä olettaisi. Tapahtumien kerronta syy-seuraussuhteineen on yhtenevää, mutta merkitysten arvotukset poikkeavat.

Fenomenologis-hermeneuttinen lähestymistapa antaa parhaat eväät hankkia eri näkökulmista laaja kokonaistulkinnan kuva. Äänen antaminen suoraan lähteille sekä merkitysten että kirjausmuotojen suhteen palvelee diskurssin hakemista ja tulkintojen moninaisuuden esiintuontia.

Historian lisäksi politiikka rakentuu aina tulkinnalle. Subjektiivisuus on aina merkitsevässä asemassa, kun tehdään, Herkmanin sanoin, valintaa eli politiikkaa. Siksi politiikkaa tulkittaessa on tärkeää tuoda esille tulkintojen moninaisuus. Historian omistaminen on monisyinen kysymys, joten on tärkeää nähdä monet mahdolliset tavat sen omistamiselle. Tutkija voisi tehdä muistelmista

päätelmät, että todennäköisemmin toinen muistelijä tulkitsee todenmukaisemmin kuin toinen, mutta tutkija voi myös ilmaista ymmärryksensä kullekin esitetylle näkemykselle ottamatta kantaa totuus pohjaan, toki tunnistaen mahdolliset selkeät epätotuudet. Poliitiikan olemusta, poliittisen historian omistamista ja muistelun roolia on ehkä kuitenkin mielekkäämpää tarkastella ilman vahvoja kantoja muistelun totuudellisuudesta, sillä historia tulkintana jo tapahtuneesta luo merkityksiä ilman varmuutta tulkinnan totuudesta. Jokaisessa menneisyyden hetkessä on pitänyt tehdä poliittiset tulkinnat, eikä vaihtoehtoisista kehityskuluista tai vaihtoehtoisten valintojen oikeutuksesta ole samanlaista totuus pohjaa kuin tehdyistä ratkaisuksista. Siksi historian häviäjätkin, tässä tapauksessa kriittiset ja oppositioäänet, voivat olla yhtä oikeellisessa asemassa kuin voittajat ja hallinneet.

Oppositioäänet tämän tutkielman yhteydessä ovat eritoten Tuure Junnila ja Veikko Vennamo. Molemmat ovat tavallaan historian hävinneellä puolella vallinneiden olojen ja vallankäytön kritisoijina. Vennamon retoriikka on värikkäämpää kuin Junnilan, ja Vennamon väitteet herättävät huomiota muihin verrattuna vahvasti ehkä siksi, että ne ovat välillä hyvin eri tavoin värittyneitä kuin kenenkään muun. Esimerkiksi kun Vennamo väittää SDP:n vieneen Keskustapuoluetta hallitusratkaisun suhteen ja hallituksessa kuin ”pässä narussa”, hän ei ota kantaa muiden näkemykseen siitä, että Keskustapuolue voitti hallitusneuvottelut ja sai koko joukon itselleen tärkeitä asioita läpi. Toisaalta Virolaisen näkemys hallituskauden 1966–70 haitallisuudesta keskustalle on tavallaan yhteneväinen Vennamon kanssa. Joka tapauksessa Vennamon väitteet palvelevat kokonaiskuvaa tulkintojen vahvistajana, eivätkä Vennamon ja muiden väitteet ristiä ylitsepääsemättömästi. Kysehän on poliittisesta tulkinnasta, joka päivänpolitiikassakin elää moninaisuudestaan.

Tutkimustiedon sekä muistelmien pohjalta muodostuu luonteva kokonaisnarratiivi, joka ei häiriinny muistelijoiden eriävistä painotuksista huolimatta. Päin vastoin, ilman eriäviä painotuksia olisi vain mekaanista tulkintaa, ei narratiivien moninaisuutta, joka muodostaa todellisen kerronnallisuuden ja moniarvoisen/äänisen tulkinnan. Kuten jokaisessa fiktiivisessä tarinassa tarvitaan protagonistin ja antagonistin, samoin politiikan tulkinta elää eri osapuolten intresseistä ja kilpailusta. Varsinaisia tarinan rooleja ei ainakaan tutkijan pidä asettaa varsinkaan antagonistin–protagonistin tyyliin, mutta roolien ja habitusten moninaisuudet tulkitsijasta riippuen on tiedostettava. Kuka tahansa, joka muistelee omaa elämäänsä, asettaa itsensä kerrontansa päähenkilöksi ja pääasialliseksi kokijaksi. Myös roolien vastakkainasettelu syntyy sitä kautta. Esimerkiksi Vennamon narratiivissa hän itse on tarinan protagonistin ja taistelija antagonistin presidentti Kekkonen yksinvaltaa ja hänen myötäilijöitään vastaan, ehkä hieman karrikoidusti sanoen.

Tämän tutkielman tarkastelema narratiivi ja kokonaisdiskurssi on juonnettavissa luontevimmin alkamaan neljä vuotta tarkasteltavaa hallitusratkaisua aiemmin tapahtuneeseen nootikriisiin, joka oli selkeä nosteaskelma presidentti Kekkonen valta-aseman vakiintumiselle. Kekkonen vastapuolella olleet puolueet SDP, kokoomus, SPP–SMP, Vapaamielisten liitto, Suomen Kansanpuolue ja RKP hävisivät nootin myötä uskottavuuskilpailun istuvaa presidenttiä vastaan. Vuoden 1962 presidentinvaaleihin löydetty yhteinen ehdokas Olavi Honka vetäytyi kisasta, kun Neuvostoliiton Suomelle lähettämän nootin nähtiin rauenneen nimenomaan Kekkonen Neuvostoliiton-suhteiden ja taitavuuden ansiosta. Epäilykset siitä, että nootti oli Neuvostoliiton ja Kekkonen keino vahvistaa Kekkonen asemaa äänestäjien silmissä ennen presidentinvaaleja vaikuttavat tutkimustiedonkin pohjalta perustelluilta, mutta ennen vuoden 1962 presidentinvaaleja ja sen jälkeisen kehityksen kannalta oli olennaista se, että Kekkonen valta-asema vahvistui. Kekkoselle presidentinvaalit olivat suurvoitto. Sitten taas Kekkonen takana ollut Maalaisliitto voitti selvästi hieman presidentinvaalien jälkeen järjestetyt eduskuntavaalit ja oli eduskuntakauden 1962–66 johtava poliittinen voima ja yhä selkeämpi ulkopoliitiikan takuupuolue.

Muistelmien narratoinnissaan poliitikot korostavat jo eduskuntakautta 1962–66 murroksen tai sen valmistelun aikana. Kaudella erityisesti poliittinen vasemmisto ajautui murrokseen. Honka-liiton muisto oli SDP:lle raskas, samoin kuin SDP:n tappio eduskuntavaaleissa mursi puolueen ja laitto käyntiin uuden kehityksen. Samoin SKDL kärsi pienen tappion ja menetti ykkösasemansa eduskunnassa. Kokoomus oli Honka-liiton tappiosta huolimatta saanut muutaman lisäpaikan ja oli mukana kauden molemmissa poliittisissa hallituksissa. Vasemmisto pysyi hallituspaitsiossa ja hallitushalut, sekä tavoitteet päästä hallituskelpoiseksi vahvistuivat koko ajan.

Tällaista pohjaa vasten puolueet alkoivat uudistua ja muistelmien narratiiviset kaavat kulkevat selkeästi muutoksen diskurssina. Toinen tärkeä tekijä, joka saa myös osakseen merkityksellistä pohdintaa muistelmassa, oli rakennemuutos maatalousyhteiskunnasta teollisuus- ja palveluyhteiskuntaan, maaseutuyhteiskunnasta kaupungistuvaan suuntaan. Samoin muuttoliike Ruotsiin alkoi. Suurten ikäluokkien äänestysikä alkoi lähestyä ja nuorentumista alettiin tavoitella liki kaikkien puolueiden rakenteissa.

Kokonaiskuva täydentyy kun siitä on monta erilaista tulkintaa. Vaali- ja hallituskaudet kuuluivat aika- ja muiden rajojensa puitteissa ja niiden mukaan poliittista elämää elettiin niin hallituksen kuin oppositionkin riveissä. Poliittisen järjestelmän, tässä tapauksessa pohjoismaisen, toisaalta presidenttivetoisen ja suurvallan naapurina elävän demokratian ja hyvinvointivaltioksi kehittyvän

järjestelmän, merkitys toimintamahdollisuuksiin oli luonnollisesti toiminnan muotoihin vaikuttava tekijä. Järjestelmä määrittäi kaikkien puolueiden toimintamahdollisuuksia, myös järjestelmän kumoamiseen pyrkineen SKP:n.

Vaalien tuloksen syistä on eri näkemyksiä. Kaikki voidaan nähdä perusteltuina, sillä eri äänestäjäryhmät lienevät äänestäneet hyvin moninaisista syistä tai muuttaneet äänestyskäyttäytymistään näissä vaaleissa eri syistä.

Vaalien tulos oli selkeästi SDP:n voitto, samoin kuin TPSL:n. Suurimman tappion kärsi kokoomus, keskusta ja SKDL myös jossain määrin, SKDL lähinnä vaaliliiton TPSL:n kanssa vuoksi. Prosenttiosuudessa SKDL:n tappio oli pieni. Vaalien jälkeen muodostettiin kahden kuukauden vaikeiden neuvottelujen jälkeen Paasion I hallitus.

Näkökulmat sekä vaalituloksen että hallituksen muodostamisen syistä erkanevat jonkin verran, mutta edelleen palvelevat monipuolista kokonaisuutta. Vallan diskurssit tulevat ilmi siitä, miten valta-asetelmia tavoiteltiin ja mitkä realiteetit tai reunaehdot vaikuttivat sille, ketkä pääsivät käyttämään hallitusvaltaa ja millä tavalla. Vasemmiston voitto ja kokoomuksen tappio tarkoittivat selvää muutosta valtopolitiikassa ja vallan diskurssit tulevat muistelmista tällä tavalla vahvasti ilmi. Keskustan rooli hallituksen ”takuumiehenä” on myös mielenkiintoinen vallan diskurssi. Tappiosta ja oppositiohaluista huolimatta puolue piti saada hallitukseen toimintakykyisen enemmistön turvaamiseksi. Monesta muistelmateoksesta tulee ilmi se, miten nämä oikeisto–vasemmisto–valtasuhteiden muutokset olivat juuri vuoden 1966 vaalien myötä käännekohta jopa kaksi vuosikymmentä jatkuneelle kaudelle, jolloin vasemmisto hallitsi ja oikeisto oli hallitusvallan käytöstä ulkona. Samoin tulkinta keskustan roolista valtionhoitajana SDP:n ohella alkoi vuoden 1966 muutoksista. Käännekohta-diskurssi välittyy muistelmista vahvasti.

Sekä hallitus- että oppositiopuolueiden edustajat Virolaisen hallituksen ajalta näkevät, että hallituksessa olo rasitti sen puolueita ja oppositioasema taas tarjosi eritoten SDP:lle, mutta myös muulle oppositiolle hyvät asemat. Hallituksessa olleet keskustan Virolainen ja kokoomuksen Saukkonen näkevät hallituksen onnistuneen hyvin etenkin ulko- ja koulutus/kulttuuripolitiikassa ja Virolainen pitää aikaa myös aluepoliittisesti hyvänä. Kautta 1966–70 hän kuvaa keskustalle vahingolliseksi ja aluepolitiikan kannalta huonoksi. Aluepolitiikkaa alettiin hänen mukaansa tehdä paremmin taas vuoden 1970 vaalien jälkeen, keskustan ollessa silloinkin hallituksessa, vaikkakin vakavan tappion kärsineenä. Talouspoliittista tilannetta hän pitää vaikeana omalta pääministerikaudeltaan, mutta ei puhu siitä, että hallituksen talouspolitiikka olisi epäonnistunut. Ei

toisaalta suoraan sitäkin, että se olisi onnistunut, mutta antaa kuitenkin hallituskaudelleen hyvän arvosanan. Junnila ja Paasio kritisoivat kauden talouspolitiikkaa ja Paasio kertoo, että SDP kykeni käyttämään sitä aseena keskustaa vastaan. Vennamo pitää Virolaisen hallituksen johtamaa aluepolitiikkaa epäonnistuneena ja kurjistavana.

Hallitukseen johtaneet syyt tuntuvat allekirjoittavan kaikki, mutta eri painotuksilla. Virolainen olisi halunnut jäädä oppositioon, mutta Kekkonen painostuksesta ja enemmistöhallituksen tarpeen vuoksi Keskustapuolue päätyi hallitukseen. Paasio painottaa, että haluttomuutensa ja vaa'ankieliasemansa takia keskusta sai paljon hallitusohjelmaan läpi. Virolainen ei arvota tätä kovinkaan myönteisesti, sillä muisteluhetkillä hän oletettavasti on arvioinut kyseisen kauden johtaneen SMP:n ja Vennamon räikeään opponointiin ja vuoden 1970 vaalien tappioon ja SMP:n suurvoittoon.

SDP oli osittain ”pari piirua vasemmalle”-politiikan ja osin Leskisen kääntymyksen / puolueen ulkopoliittisen linjantarkistuksen vuoksi sekä yhtenäinen että valmis vastuuseen. Kommunistien ja SKDL:n maltillistuminen teki SDP:llekin mahdolliseksi rakentaa yhteistyötä tähän suuntaan. Leskisen kääntymyksen merkitystä tarkastelevat monet. Neuvostoliiton kanssa aikaansaatu sopu sekä SDP:n asema suurimpana puolueena tekivät puolueesta ohittamattoman kun hallitusratkaisua alettiin pohtia.

Kokoomus oli itsestäänselvästi ulkona hallituskuvioista. Tätä ei juuri kielletä. Kaikkien puolueiden hallitustakaan ei tunnuta otettaneen missään vaiheessa vakavasti. Pelkkä vasemmiston hallitus olisi ollut lopulta vaikea ratkaisu sisäpoliittisen hyväksyttävyyden takia ja TPSL olisi ollut enemmistön takaajana liian ratkaisevassa asemassa, etenkin Paasion mielestä. SDP:n vähemmistöhallitus olisi ollut väliaikainen ratkaisu. Kaikkien muistelijoiden narratiivit tuntuvat rakentavan lähinnä syntyneen ratkaisun pohjaamista, mutta muistuttavat myös siitä, että monia eri ratkaisuja oli pöydällä pitkään. Syntynyt ratkaisu näyttää luonnollisesti jälkikäteen kaikkein luontevimmalta ratkaisulta, mutta sitäkin ei peitellä, ettei Paasion kansanrintamahallitukseen haluttu itsestäänselvästi heti ensimmäisenä, vaan oli punnittava monia ratkaisuja.

Kukin värittää muodostuvaa kokonaisuutta subjektiivisilla kokemuksillaan. ”Missä valintaa, siellä politiikkaa”, eli valintojen toteutuminen tai toteutumatta jääminen laittaa miettimään sitä, miksi valittiin jotakin ja jotakin muuta ei valittu. Kokonaisdiskurssi ja merkitysten rakentuminen elää valintojen toteutumisesta ja sen pohtimisesta, mitkä muut valinnat olivat enemmän tai vähemmän mahdollisia.

Lähteet ja kirjallisuus

LÄHDEKIRJALLISUUS

Alenius, Ele, *Salatut tiet – Muistelmat*. Painatuskeskus Oy, Helsinki, 1995.

Junnila, Tuure, *Toisinajatteleva Kekkonen tasavallassa*. WSOY, Porvoo – Helsinki – Juva, 1980

Koivisto, Mauno, *Liikkeen suunta*. Kirjayhtymä Oy, Helsinki, 1997.

Kymäläinen Heikki (toim.); Paasio, Rafael, *Kun aika on kypsä*. Tammi, Helsinki, 1980.

Leskinen, Väinö, *Asevelisocialismista kansanrintamaan – Poliittikkaa kolmella kymmenluvulla*. Kirjayhtymä, Helsinki, 1967.

Peltoniemi, Pentti (toim.); Saarinen, Aarne, *Kivimies*. Otava, Helsinki, 1995.

Saarinen, Aarne, *Suomalaisen kommunistin kokemuksia*. Tammi, Helsinki, 1984.

Saukkonen, Jussi, *Vastuun sukupolvi*. Kirjayhtymä, Helsinki, 1973.

Skog, Emi, *Veljet vastakkain*. WSOY, Helsinki, 1974.

Tarkka, Jukka (toim.); Karjalainen, Ahti, *Presidentin ministeri – Ahti Karjalaisen ura Urho Kekkonen Suomessa*. Otava, Helsinki, 1989.

Vennamo, Veikko, *Kekkos-diktatuurin vankina*. Gummerus, Jyväskylä – Helsinki, 1989.

Vennamo, Veikko, *Kulissien takaa – Elettyä Mannerheimin, Paasikiven, Kekkonen ja Koiviston aikaa*. Gummerus, Jyväskylä – Helsinki, 1987.

Virolainen, Kyllikki; Virolainen, Johannes, *Kolmas elämä*. WSOY, Porvoo – Helsinki – Juva, 1998.

Virolainen, Johannes, *Polun varrelta – Merkitöjä ja muistikuvia ihmisistä ja tapahtumista*. Otava, Helsinki, 1993.

Virolainen, Johannes, *Pääministerinä Suomessa – Poliittisia ratkaisuja vaalikaudella 1962–66*. Kirjayhtymä, Helsinki, 1969.

Virolainen, Johannes, *Vallankäyttö Kekkonen kaudella*. Otava, Helsinki, 1986.

Virolainen, Johannes, *Valtioneuvos muistelee – Yhteistyöni Urho Kekkonen kanssa vuosina 1933–1981*. Otava, Helsinki, 2000.

TUTKIMUSKIRJALLISUUS

Achté, Kalle; Pakaslahti, Antti (toim.), *Muisti ja sen häiriöt*. Psykiatrian tutkimussäätiö 1981.

Anttonen, Anneli; Sipilä, Jorma, *Suomalaista sosiaalipoliittikkaa*. Vastapaino, Tampere, 2000.

- Arter, David, *Politics and Policy-Making in Finland*. Wheatsheaf Books Ltd, Sussex, 1987.
- Arter, David, *Scandinavian politics today*. Manchester University Press, Manchester ja New York, 1999.
- Draaisma, Douwe, *Why Life Speeds Up As You Get Older – How Memory Shapes Our Past*. Cambridge University Press, Cambridge, 2004.
- Elder, Neil; Thomas, Alastair H.; Arter, David, *The Consensual Democracies? – The Government and Politics of the Scandinavian States*. Basil Blackwell Ltd, Oxford, 1988.
- Fairclough, Isabela; Fairclough, Norman, *Political discourse analysis: a method for advanced students*. Abingdon, Routledge 2012.
- Goody, Jack, *The Power of the Written Tradition*. Smithsonian Institution Press, Washington – Lontoo 2000.
- Haapala, Pertti (toim.), *Suomen rakennehistoria – Näkökulmia muutokseen ja jatkuvuuteen (1400 – 2000)*. Vastapaino, Tampere, 2018.
- Haavio-Mannila, Elina & Hoikkala, Tommi & Peltonen, Eeva & Vilkkonen, Anni (toim.), *Kerro vain totuus – Elämäkertatutkimuksen omaelämäkerrallisuus*. Gaudeamus, Helsinki, 1995.
- Hakosalo, Heini & Jalagin, Seija & Junila, Marianne & Kurvinen, Heidi (toim.), *Historiallinen elämä – Biografia ja historiantutkimus*. Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki, 2014.
- Hakovirta, Harto; Koskiaho, Tapio (toim.), *Suomen hallitukset ja hallitusohjelmat 1945–1973*. Oy Gaudeamus Ab, 1973.
- Harrison, Barbara (toim.), *Life Story Research vol. II–IV*. SAGE Publications Ltd, Lontoo, 2009.
- Herkman, Juha, *Politiikka ja mediajulkisuus*. Vastapaino, Tampere, 2011.
- Howarth, David, *Discourse*. Open University Press, Buckingham, 2000.
- Isohookana-Asunmaa, Tytti, *Maalaisliitto-Keskustan historia 5, Virolaisen aika – Maalaisliitosta Keskustapuolue 1963–1981*. WSOY, Porvoo, 2006.
- Jokinen, Arja; Juhila, Kirsi; Suoninen, Eero, *Diskurssianalyysi: Teoriat, peruskäsitteet ja käyttö*. Vastapaino, Tampere, 2016.
- Jussila, Osmo; Hentilä, Seppo; Nevakivi, Jukka, *Suomen poliittinen historia 1809–1999*. WSOY, Porvoo – Helsinki – Juva, 2000.
- Kaipainen, Päivi, *Suurten ajattelijoiden elämäkerrat ja elämänpolut – Bertrand Russellin, Ludwig Wittgensteinin ja Georg Henrik von Wrightin elämäkerrat bourdieulais-pragmatististen ja latourilaisten näkökulmien vertailussa*. Uniprint, Turku, 2008.
- Katajisto, Kati, *Verraton Virolainen – Johannes Virolainen 1914–2000*. Otava, Helsinki, 2017.
- Kettunen, Pauli; Petersen, Klaus, *Beyond Welfare State Models – Transnational Historical Perspectives on Social Policy*. Edward Elgar Publishing Limited, Northampton, 2011.

- Kujala, Antti, *Neukkujen taskussa?: Kekkonen, suomalaiset puolueet ja Neuvostoliitto 1956-1971*. Tammi, Helsinki, 2013.
- Kuisma, Markku, *Suomen poliittinen taloushistoria*. Siltala, Helsinki, 2013.
- Laitinen, Arja (toim.), *Mennyt aika eläväksi – elämäkerrallisia tekstejä*. Jyväskylän ikääntyvien yliopiston raportit ja seminaarityöt 9, Jyväskylän kesäyliopisto, Jyväskylä, 1998.
- Leppänen, Veli-Pekka, *Kivääri vai äänestyslippu – Suomen kommunistisen puolueen hajaannus 1964–1970*. Edita, Helsinki, 1999.
- Makkonen, Elina, *Muistitiedon etnografiaa tuottamassa*. Joensuun yliopiston humanistisia julkaisuja 58. Joensuun yliopisto, Joensuu, 2009.
- Maude, George, *The Finnish Dilemma – Neutrality in the Shadow of Power*. Oxford University Press, Lontoo – New York – Toronto, 1976.
- Meinander, Henrik, *Suomen historia*. Schildts & Söderströms, Helsinki, 2014.
- Miettunen, Katja-Maria, *Menneisyys ja historiakuva – Suomalainen kuusikymmentäluku muistelijoiden rakentamana ajanjaksona*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 2009.
- Moring, Tom, *Political Elite Action: Strategy and Outcomes*. Commentationes Scientiarum Socialium 41. Societas Scientiarum Fennica, Helsinki, 1989.
- Munslow, Alun, *Narrative and History*. Palgrave Macmillan, Hampshire, 2007.
- Määttänen, Kirsti; Nevanlinna, Tuomas (toim.), *Muistikirja – jälkien jäljillä*. Tutkijaliiton julkaisusarja 80, Helsinki, 1996.
- Ollila, Anne, *Historical perspectives on memory*. Finnish Historical Society, Helsinki, 1999.
- Paakkunainen, Kari (toim.), *Suomalaisen politiikan muutoksia ja murroksia*. Poliitiikan ja talouden tutkimuksen laitoksen julkaisuja 2012:1, Helsingin yliopisto, Helsinki, 2012.
- Paloheimo, Heikki; Raunio, Tapio, *Suomen puolueet ja puoluejärjestelmä*. WSOY, Helsinki, 2008.
- Pietikäinen, Sari, Kriittinen diskurssitutkimus. Teoksessa Sajavaara, Kari; Piirainen-Marsh Arja (toim.), *Kieli, diskurssi & yhteisö*. Soveltavan kielentutkimuksen keskus, Jyväskylä, 2000.
- Pietikäinen, Sari; Mäntynen, Anne, *Kurssi kohti diskurssia*. Vastapaino, Tampere, 2009.
- Railo, Erkka; Niemi, Mari K., Pitkänen, Ville; Ruohonen, Sini, *Kamppailu vallasta – Eduskuntavaalikampanjat 1945–2015*. Docendo, Jyväskylä, 2016.
- Rautkallio, Hannu, *Agenda Suomi – Kekkonen – SDP – NKP*. WSOY, Helsinki, 1999.
- Roos, J. P., *Elämäntavasta elämäkertaan – Elämäntapaa etsimässä 2*. Gummerus, Jyväskylä, 1988.
- Rubin, David C., *Remembering our past – studies in autobiographical memory*. Cambridge University Press, 1996.

Seppinen, Jukka, *Ahti Karjalainen – Poliittinen elämäkerta*. Otava, Helsinki, 1997.

Seppinen, Jukka, *Neuvostotiedustelu Suomessa 1917–1991 – Strategia ja toiminta*. Gummerus, Helsinki, 2006.

Sääskilähti, Nina, *Ajan partaalla – omaelämäkerrallinen aika, päiväkirja ja muistin kulttuuri*. Nykykulttuurin tutkimuskeskuksen julkaisuja 105. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä, 2011.

Teräs, Kari, *Epäilystä vuoropuheluun - muistelmateokset historiantutkimuksen aineistona*. Teoksessa Latvala, Pauliina; Lakomäki, Sami; Laurén, Kirsi (toim.), *Tekstien rajoilla. Kirjoitetut tekstit tutkimusaineistoina*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1314, Tiede. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 2011.

Vahtola, Jouko, *Suomen historia – Jääkaudesta Euroopan unioniin*. Otava, Helsinki, 2003.

Valli, Raine (toim.), *Ikkunoita tutkimusmetodeihin: 2, Näkökulmia aloittelevalle tutkijalle tutkimuksen teoreettisiin lähtökohtiin ja analyysimenetelmiin*. PS-kustannus, Jyväskylä, 2018.

Vares, Vesa, *Suomalaiskansallinen Kokoomus – Kansallisen Kokoomuspuolueen historia 1944–1966*. Edita, Helsinki, 2008.

Vares, Vesa, *Suomalaiskansallinen Kokoomus IV: Korpivaellukselta vallan kahvaan – Kansallisen Kokoomuspuolueen historia 1966–1987*. Docendo, Jyväskylä, 2017.

INTERNET

Vahe, Juha, ”Koiviston ajasta,” *Agricola – Suomen humanistiverkko*
<https://agricolaverkko.fi/review/koiviston-ajasta/>. Viitattu 7.4.2019.

Kujala, Antti, *Neukkujen taskussa? – Kekkonen, suomalaiset puolueet ja Neuvostoliitto 1956–1971*. Tammi, 2013. https://books.google.fi/books?id=AlbAwAAQBAJ&pg=PT203&lpg=PT203&dq=Andrei+Kovaljov&source=bl&ots=U9Rmdx4f6p&sig=ACfU3U3eSqQkAmUk-ElCysHTjYlFLM_Vw&hl=fi&sa=X&ved=2ahUKEwjfmpHyy9ziAhVnoYsKHV01B1AQ6AEwC_HoECAGQAQ#v=onepage&q=Andrei%20Kovaljov&f=false. Viitattu 9.6.2019.

Vaalit 1966: Vasemmisto nousi valtaan. Elävä Arkisto, Yleisradio.
<https://yle.fi/aihe/artikkeli/2006/10/31/vaalit-1966-vasemmisto-nousi-valtaan>. Viitattu 6.5.2019.

Vuosikirja 2004. Tilastokeskus.
http://web.archive.org/web/20071002064254/http://pxweb2.stat.fi/sahkoiset_julkaisut/vuosikirja2004_suppea/excel/vaali_02.xls. Viitattu 31.5.2019.

Hallitukset ja ministerit vuodesta 1917. Valtioneuvosto.
<https://valtioneuvosto.fi/tietoa/historiaa/hallitukset-ja-ministerit/raportti/-/r/m1/50>. Viitattu 10.6.2019.